امرجليل

روشني

ٽيون وجود

(ڪهاڻيون)

امر جليل

روشني پبليڪيشن
ڪنڊيارو
1998ع

Roshni Book No. 135

ڪتاب جو نالو: ٽيون وجود (ڪهاڻيون)

ليکڪ: امر جليل

ڇاپو پنجون: © روشني 1998ع

ڪمپوزنگ: حبيب قادر قريشي

روشني ڪمپوزرس، حيدرآباد.

ڇپيندڙ: فائين ڪميونيڪيشن، حيدرآباد،

ڇپرائيندڙ: روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، سنڌ

TIYON WAJOOD

(Short Stories)

by: **Amar Jaleel**

Composed by: Habib Qadir Qureshi.

Roshni Composers, Hyderabad

Printed by: Fine Communication, Hyderabad, Sindh.

Published by: Roshni Publication, Kandiaro

5th Edition © Roshni 1998

انتساب

تو خوابن کان تعبير، مسافرن کان منزل ۽ آئيندي کان اميد کسي ورتي آهي. تون زندگيءَ جو دشمن آهين. تون روشنيءَ جو دشمن آهين. تون سچ ۽ سونهن جو دشمن آهين. خدا توکي تمام ڏکي رسي ڏيئي ڇڏي آهي.

امر جليل

هي صفحو اصل ڪتاب ۾ خالي ڇڏيل هئو. .

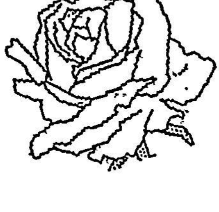

فهرست

= امڪان جي سرحد امر جليل 7
- دل جي ڳالهہ امر جليل 13
1. پنجين موسم 16
2. پکي 24
3. قربان علي ڪنگلي جو روح 28
4. هڪ دل جي اڪيلائي 43
5. غلام 63
6. حياتي وه وتو آهي 83
7. منهنجو پٽ مهدي 92
8. ڏند ڪتا 109
9. منهنجي نصيب ۾ تون نہ آهين 111
10. ٽيون وجود 129

امڪان جي سرحد

ڪتاب "ٿيون وجود" جي نئين ايڊيشن لاءِ مهاڳ ۾ ڪجهه لکڻ کان اڳ اوهان جي هڪ غلطفهمي دور ڪرڻ ضروري سمجهان ٿو. ابهام لاشعوري طور تي مون کي وٺندو آهي. ڏاڍو پُراسرار، ۽ معنائن سان پريل پندار لڳندو آهي. اظهار ۾ ابهام لاءِ مون ڪڏهن به شعوري ڪوشش نه ڪئي آهي. ابهام منهنجي زيرِ اثر نه آهي. مان ابهام جي زيرِ اثر نه آهيان. ڪجهه عهدنامن تي اسين صحيح اڳ ۾ ڪري ڇڏيندا آهيون، پڙهندا بعد ۾ آهيون. چاهڻ جي باوجود اسين عهدنامي ۾ ڪابه تبديلي آڻي نه سگهندا آهيون. عهدنامي ۾ تبديليءَ کي مان مناسب نه سمجهندو آهيان. تبديليءَ تي عهدنامي کان انحراف کي مان ترجيح ڏيندو آهيان.

ڪو شهر اجنبي محسوس ٿئي ته ڇڏي ڏجي، فاتح وانگر ڊاهي پَٽِ نه ڪجي. تشخص سان دشمني ڪڏهن به پائدار دوستيءَ جو سبب ٿي نه سگهندي آهي. جاگرافي انسان جي وس تي سگهندي آهي، تاريخ نه. تاريخ پنهنجن روين جو تعين پاڻ ڪندي آهي. ڪنهن کان اجازت نه گهرندي آهي. منهنجو الميو اِهو آهي، جو جڏهن شهر اجنبي ۽ اوپرو محسوس ٿيو، مان شهر ڇڏي نه سگهيس. ڪنهن فاتح وانگر شهر کي ڊاهي پَٽِ ڪري نه سگهيس. رام باغ جو نالو آرام باغ رکي نه سگهيس. شهر ڇڏي رڻ جو راهي ان ڪري ٿي نه سگهيس جو ڳولڻ وارن صحرائن مان تيل ڪڍي ورتو. مجنون مٽي ۾ واري وجهي شهر موٽي آيو. پاڻ سان، پنهنجي وجود ۾ سڄو سمورو صحرا لڪائي ڪٽي آيو. شهر ۾ ڪيس ليليٰ جا پُٽ، پوٽا، ڏهٽا مليا، پر ڪيس ليليٰ نه ملي. اسين شهرن ۾ رهون، يا وڃي ريگستان وسايون، ڳالهه اسان لاءِ ساڳي آهي. رُڃ جي اُڃ مِنرل (Mineral) واٽر جي بوتل سان نه لهندي آهي.

عقل وارا گوشي نشينيءَ کي عبادت جو درجو ڏيئي، پنهنجي پنهنجي عبادتگاهه کولي ويهي رهيا. ڪنهن کي گيان ڏنائون، ڪنهن کي ڌيان

ڏناٿون. ناستڪ کي آستڪ، ۽ گمراهہ کي راهہ تي آنداٿون. پر، مجنونءَ کي ليليٰ جو ڏس ڏيئي نہ سگهيا. پٽڙ هٽي مجنونءَ تي پنهنجي پنهنجي عبادتگاهن جا در بند ڪري ڇڏياٿون.

ڇا رکيو آهي اِنهن ڳالهين ۾! جيڏانهن پورب پنڌ، تيڏانهن آئون نہ ويٺو– هيءُ هڻ جو هنڌ، مُهنجو هنڌ هنگلاج ۾. ضروري سمجهان ٿو تہ اوهان جي غلطفهمي دور ڪري ڇڏيان.

ڪتاب ”ٽيون وجود“ مون نہ لکيو آهي. ڳالهہ کي هڪدم نامعقول سمجهي رد نہ ڪريو. يقين ڪريو، مان هن ڪتاب جو مصنف نہ آهيان. منهنجو عمل دخل فقط ايترو آهي جو منهنجي ٽٽين وجود کان جيڪي ڪهاڻيون اڌ ۾ رهجي ويون هيون، انهن ڪهاڻين کي مون هٿ ۾ کنيو. منقطع سلسلي کي جوڙيو. هيئيت کي زمان، مڪان، ۽ تاريخ جو حوالو ڏنو. ڪجهہ جملن جو اضافو ڪيو. اوچتو سلسلو ٽٽي پيو. ڪابہ ڪهاڻي مڪمل ٿي نہ سگهي. اَڌ ۾ ڇڏيل ڪهاڻيون اَڌ ۾ رهجي ويون. ڪابہ ڪهاڻي پنهنجي حتمي اختتام کي پهچي نہ سگهي. هميشه کان، ازل کان ائين ٿيندو رهيو آهي، ۽ ابد تائين ائين ئي ٿيندو رهندو. اَڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻيون اَڌ ۾ رهجي وينديون. تڪميل کي ڪوبہ مفهوم ملي نہ سگهندو. ماڻهو تڪميل جي لفظ جو انت لهي نہ سگهندا.

امڪان جي سرحدن کان اڳتي ناممڪن ۾ ممڪن کي تلاش ڪرڻ وارن لاءِ تعزيرات تيار ٿيندا آهن. فنا ۾ بقا کي ڳولڻ وارن لاءِ جستجوءَ جون راهون دردناڪ عذاب وانگر دشوار ۽ مشڪل ٿي پونديون آهن. ڪهاڻيون تڪميل تائين پهچي نہ سگهنديون آهن. عدالت ۾ مٿي تي اتصاف جي پڳ ٻڌي ويهڻ وارا جج فنا ۾ بقا جي متلاشين کي قيد ۽ موت جون سزائون تہ ڏيئي سگهندا آهن، پر اَڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻي مڪمل ڪري نہ سگهندا آهن. تلوار سان سِرُ لاهي ڇڏڻ سولو آهي. پر، ڪپيل سِرَ کي ٻيهر جسم سان جوڙي، اَڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻيءَ کي مڪمل ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو آهي. تسلسل جي بند درن کي کولڻ لاءِ امڪان جي سرحد پار ڪرڻي پوندي آهي.

”ٽيون وجود“ احساس آهي. تصوف وانگر محسوس تہ ڪري سگهبو آهي، پر سمجهائي نہ سگهبو آهي. ظاهر اسان جو ٻهريون وجود آهي. انسان

جي مڪمل توجهه جو مرڪز آهي. پاڻ کي سينگارڻ، سنوارڻ، عطر عنبير هڻي پاڻ کي قبول ڪرائڻ جو عارضي عنصر آهي. ٻي بقا علامت آهي. ٻه ڦاٽو، جنگهه ڪپجي ويس، باقي بچيل ڄمار منڊڪائي پيو هلندو. هڪ اک ويس ته ڪاڻو. ٻئي اکيون ويس ته نابينو. فالج ٿئيس ته لولو. ڪجهه عرصي ڪان پوءِ مٽي جا وار ڪِرنس ته ٽوڙهو. منهن گهنججي چوهاري جهڙو ٿي وڃيس. سلپ ڊسڪ ٿي پويس ته ڪٻو. پر، تڏهن به ڪروڙين سالن جي تاريخ ۾ انسان کي سڀ کان وڌيڪ پنهنجو ظاهر وجود وڻندو آهي. هو پنهنجي سڄي ڄمار ظاهري وجود کي سينگارڻ، سنوارڻ ۾ گذاري ڇڏيندو آهي.

پنهنجي ظاهري وجود جي هيبت ويهارڻ لاءِ انسان پنهنجين ظاهري قوتن جي نماءُ جو محتاج ٿي پوندو آهي. ٻي انتها دولت، بنگلا، پجيرو ۽ ليندڪروزر، هوائي جهاز ۽ هٿيار، نوڪر ۽ چاڪر، ڪِرائي جا قاتل، ڏاڙيلن ۽ ڪُتن جي لوڏ، ۽ ايوانِ اقتدار ۾ سندس گونج! دهشت ۽ دٻدٻو! سڄي ڄمار جي جدوجهد جو محور، ظاهر!

جنهن ظاهري وجود کي ٺاهڻ، اُڀارڻ ۽ اڳتي وڌائڻ لاءِ انسان سڄي عمر داوَ تي لڳائي ڇڏيندو آهي، سو وجود بندوق جي گولي، ۽ خنجر جي گهاوَ جي سَٽَ سهي نه سگهندو آهي. ڪيس گردن ٽوڙ بخار، ڪينسر، يا دل جو دورو ڊاهي ڍير ڪري ڇڏيندو آهي. ٻي بقا، ٻي معنيٰ ۽ خسيس هئڻ جي باوجود انسان ازل کانْ پنهنجي ظاهر سان محبت ڪئي آهي، پنهنجي ظاهر سان عشق ڪيو آهي، پنهنجي ظاهر جو نماءُ ڪيو آهي. هُن ذهني طور ڪڏهن به قبول نه ڪيو آهي، ته اِسان جو ظاهري وجود عارضي آهي، ڪمزور آهي، ناقص آهي. اسان جو ٻهريون وجود ٻي بقا آهي.

ٻيو وجود، باطن جڏهن ٻهرين وجود جو زيردست ٿي پوندو آهي، تڏهن انسان تاريخ ۾ لکڻ لاءِ پنهنجا خوني داستان ڇڏي ويندو آهي. هو چنگيز، هٽلر ۽ هلاڪو ٿي پوندو آهي. هو موتمار هٿيار ۽ ايٽم بم ٺاهي مُلڪان مُلڪ تباهيءَ جو ڪارڻ ٿي پوندو آهي. هو مذهب، عقيدي ۽ نسل جي نالي ۾ شهر برباد، ۽ وسنديون ويران ڪري ڇڏيندو آهي. انسان مڪمل يقين سان انڪري ٻين لاءِ عذاب جو سبب ٿي پوندو آهي ڇو هو پاڻ کي حق ۽ صداقت جو داعي، ۽ ٻين کي پتڪيل ۽ پليل سمجهندو آهي. هو هميشه پاڻ

ڪيٍ صحيح، ۽ ڀين کي غلط سمجهندو آهي. هو جڏهن پنهنجي ليکي دنيا ڪي سڌارڻ ۽ ڏنگي کي سبق سيکارڻ جو ٺيڪو کڻي وٺندو آهي، تڏهن دنيا ۾ وڏي گڙٻڙ پيدا ڪري وجهندو آهي.

ڪجهه انسانن جو باطن، سندن ٻيو وجود، سندن ٽيون وجود، ظاهر جو ساٿ نه ڏيندو آهي. ائين به ٿيندو آهي جو ڪجهه عرصي تائين ساٿ ڏيڻ کان پوءِ ٻيو وجود، ٽيون وجود خلاف بغاوت ڪندو آهي. آگاهيءَ جا بند در ڪڏهن به کُلي سگهندا آهن. پر، جڏهن به کُلندا آهن، تڏهن ظاهر کي باطن جي ماتحت ڪري ويندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ائين بہ ٿيندو آهي جو ظاهر ۽ باطن جي وچ ۾ جنگ شروع ٿي پوندي آهي، ۽ انسان کي مرڻ گهڙيءَ تائين ولوڙيندي رهندي آهي. ٻن وجودن جي جنگ ۾ انسان ذايع ٿي ويندو آهي.

منهنجو ارادو سمجهائڻ يا سمجهائي ڏيڻ جو نه آهي. ڪنهن پيراگراف ۾ لکي آيو آهيان تہ ٽيون وجود احساس آهي. تصوف وانگر ٽئين وجود کي محسوس ڪري سگهبو آهي، پر سمجهائي نه سگهبو آهي. تنهنڪري ٽئين وجود بابت مان ڪابہ سمجهاڻي نه ڏيندس. مان فقط پنهنجي ڳالهہ ڪندس.

منهنجي لاءِ ٽيون وجود احساس آهي، ۽ عقيدو بہ آهي. ازل کان ڪائنات جو سمورو ڪاروبار تسلسل سان هلي رهيو آهي ۽ ابد تائين هلندو رهندو. وچ وچ ۾ جيڪي ڪجهہ ٿيندو رهيو آهي. سو اوچتو ۽ اچانڪ نہ ٿيو آهي. سو سمورو لقاءُ ابدي تسلسل جو حصو آهي. راڪيٽ ۽ ميزائيل لکين سال اڳ ٺاهيل ڀهرين تير جي توسيع آهن. اڄ جي تحرير هزارين سال اڳ غارن ۾ ٺاهيل شڪيلن جو تسلسل آهي.

مون اِڄ جيڪا ڪهاڻي لکي آهي، سا اصل ۾ اڳ ٻئي ڪنهن ليکڪ لکي هئي، ۽ اڌ ۾ رهجي ويئي هئي. مان بہ ڪهاڻيءَ کي مڪمل ڪري نه سگهيو آهيان. ڪهاڻي اڌ ۾ رهجي ويئي آهي. مون کان پوءِ، گهڻو پوءِ، ٻيو ڪو ليکڪ مون کان اڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻي هٿ ۾ کڻندو، مڪمل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو، پر مڪمل ڪري نہ سگهندو. هڪ ئي ڪهاڻيءَ کي ورائي ورائي لکڻ، ۽ تڪميل جي مرحلن تائين پهچائڻ وارا اسين ليکڪ هڪ ٻئي لاءِ ٽيون وجود آهيون. اسين گذري ويل وقت ۾ ليئو پائي هڪٻئي کي ڏسي وٺندا آهيون. اسين حال ۾ هڪ ٻئي جي موجودگي محسوس ڪري

سگهندا آهيون. اسين مستقبل ۾ پنهنجي ٽئين وجود لاءِ نامڪمل ڪهاڻيون تڪميل لاءِ ڇڏي ويندا آهيون.

محسوس ڪري رهيو آهيان تہ ٽيون وجود فقط احساس، يا عقيدو نہ آهي. ٽيون وجود ذهني ڪيفيت جو نالو بہ آهي. مان جنهن گهر ۾ رهندو آهيان، سو منهنجو گهر نہ آهي. مان اُتي اجنبي آهيان. اوپرو آهيان. مان پيئنگ گيسٽ آهيان..مان ڪمائي آڻيندو آهيان. هو مون کي سمهڻ لاءِ کٽ، ۽ کائڻ لاءِ ٽي ويلا ماني ڏيندا آهن. هيءُ منهنجو گهر ناهي. مونکي خبر ناهي تہ منهنجو گهر ڪٿي آهي. شايد، منهنجو ڪوبہ گهر ڪونهي.

مون جنهن در تي دستڪ ڏني، سو در اڄ تائين نہ کليو آهي.

مون جيڪي لکڻ چاهيو، سو اڄ تائين نہ لکيو آهي.

مون جيڪي چوڻ چاهيو، سو اڄ تائين نہ چيو آهي..

مون جڏهن ڊيفالٽ ۾ ٽيليفون نمبر ملايو، مون کي هڪ ٽي جواب مليو آهي، ”تون جنهن سان ڳالهائڻ چاهين ٿو، تنهن ڳالهائڻ ڇڏي ڏنو آهي.“

امر جليل

15 آگسٽ، 1998ع
اسلام آباد

هي صفحو اصل ڪتاب ۾ خالي ڇڏيل هئو. .

دل جي ڳالھ

دل اڄ ضد ٻڌي ويٺي آهي تہ تنهن وجود جي تشريح ڪريان، تفهيم ڪريان. ناممڪن کي امڪان جي حد اندر ڏسان؛ ۽ امڪان کي ناممڪن ۾ لوڙهي ڇڏيان! مون موت ۾ زندگي، ۽ زندگيءَ ۾ موت ڏٺو آهي.

دل منهنجي دوست، دل مئهنجي دشمن آهي. مونکي احساس آهي تہ ڪنهن نہ ڪنهن ڏينهن دل دوکي جي ديوار پٺيان گم ٿي ويندي. خاموشين جي لامحدود پولار ۾ مون کي هيڪلو ڇڏي هلي ويندي. يادن جي گنبذ مان ڪا صدا نہ ايندي. اڻپوري ڪهاڻي پڄاڻيءَ تي پهچڻ کان اڳ سانت جي سمنڊ ۾ غرق ٿي ويندي. هئڻ تي نہ هئڻ جو، ۽ نہ هئڻ تي هئڻ جو گمان، زندگيءَ جي جهنگ مان گذرندي پختو ٿي ويو آهي.

تنهن وجود کي ست رنگ هجن ها تہ جيڪر ڪينواس تي ڪا تصوير ناهي ڇڏيان ها. تنهن وجود کي سنگيت جا ست سُر هجن ها تہ مان جيڪر جوڳ جي پيرويءَ ۾ بندش ڪريان ها. پر، ائين نہ آهي. ائين ٿي نہ سگهيو آهي. خوشبوءِ کي بوتل ۾ بند ڪري، اوپيم ۽ پوائزن جو نالو ڏيئي وڪڻڻ سولو آهي. پر، احساس جي توضيح مشڪل آهي.

تيون وجود پهرين ۽ ٻئين وجود جي توسيع ۽ تڪميل آهي. مان سمجهان ٿو، تڪميل مناسب لفظ نہ آهي. ازل کان، جڏهن کان انسان ۽ ڪائنات جي وجود جون شاهديون تاريخ کي مليون آهن، ڪابہ تلخيق، ڪوبہ علم، ڪابہ ساڃاهہ، ڪابہ سمجهہ، ڪابہ آگاهي تڪميل تائين پهچي نہ سگهي آهي. سڀ ڪجهہ اڻ پورو آهي، اڌ ۾ رهجي ويو آهي. سڀني کان وڌيڪ اڻ پورو، نامڪمل ۽ اڌ ۾ رهجي ويل انسان آهي. سندس سمجهہ ۽ ساڃاهہ، علم ۽ آگاهي ناقص آهي. مذهب، زبان، رنگ، نسل ۽ قوميت جي نالي پٺيان سندس وجود ۾ ڪوري وانگر ڪامندڙ هڪٻئي لاءِ نفرت ۽ حقارت ڪيس تڪميل تائين پهچڻ نہ ڏنو آهي. هر انسان پنهنجي وجود ۾ ڪنهن نہ ڪنهن نظريي جو ٻرندڙ جبل لڪائي جي رهيو آهي. تاريخ جي هر دؤر ۾ جيتريقدر، ۽

جيڏي تعداد ۾ انسان، انسان کي مذهب ۽ قوميت جي نالي ۾ ڪُٺو آهي، ايڏي تعداد ۾ نہ قدرتي آفتن، نہ وبائن، ۽ نہ بلائن انسان کي ماريو آهي. انسان ڀرپور نموني، ۽ ڏاڍي سختيءَ ۽ شدت سان پنهنجي اشرف المخلوقات هئڻ جي نفي ڪئي آهي. اِن ڪم ۾ هن ڪا ڪسر ئہ ڇڏي آهي. هُن پنهنجو لقب، پنهنجو پرائيڊ آف پرفارمنس موليٰ کي موٽائي موڪليو آهي.

تنهنڪري، مان فقط ايترو چوندس تہ ٽيون وجود ٻهرين ۽ ٻئين وجود جي توسيع آهي. اسان جو ٻهريون ۽ ٻيون وجود پاڻ ۾ وڙهندي، لڙندي، ڪرندي، اُٿندي ۽ ڪٽندي ۽ هارائيندي جڏهن ٻيوسيءَ وچان ٿڪجي پوندا آهن، تڏهن ٽئين وجود لاءِ دل ۾ ساڃاهہ ۽ آگاهيءَ جي جوت جلي پوندي آهي. اسان جو ٻهريون ۽ ٻيو وجود ٽئين وجود جي موجودگيءَ ۾ عدم موجودگيءَ جو سبب ٿي پوندا آهن.

ٽئين وجود کي تصوف ۽ عقيدي وانگر فقط محسوس ڪري سگهبو آهي؛ سمجهائي نہ سگهبو آهي: ڪنهن وضاحت جي، يا سمجهائڻ جي ڪوشش ڪبي تہ سمجهاڻي مبهم، بي معنيٰ، بي مطلب ۽ بي مقصد ٿي پوندي. احساس جي سمجهاڻيءَ کي مان احساسَ جي نفي سمجهندو آهيان.

ٽئين وجود کي مون پاڻ کان اڳـ ۽ پاڻ کان پوءِ محسوس ڪيو آهي. مونکي پنهنجي شبيهہ، پنهنجي شڪل، پنهنجيون عادتون، پنهنجا رَويا، پنهنجا خيال گهڻو اڳ آيل ڪنهن ٻئي شخص ۾ محسوس ٿيا آهن. تاريخ جي هر دوَر ۾ مون پنهنجي ٽئين وجود کي محسوس ڪيو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ائين بہ ٿيو آهي جو مون پنهنجي ٽئين وجود جا پاڇا ۽ اولڙا هڪ کان وڌيڪ زاوين ۾ ڏٺا آهن. اهڙي صورتحال ۾ مان منجهندو نہ آهيان. مان فقط حيران ٿيندو آهيان. مان سمجهان ٿو جنهن کي نروائڻ نصيب نہ ٿيندو آهي، تنهن کي ٽئين وجود جي ساڃاهہ سزا طور سوچن ۾ ملندي آهي. ڪهاڻي ٽيون وجود ۾ چاچو ۽ ڀائٽيو هڪٻئي جو ٽيون وجود آهي؛ هڪٻئي جي توسيع آهن.

مان ڪنهن جي توسيع آهيان؟ ڪير منهنجي توسيع آهي؟ هڪ سوال صدين کان، هر جنم ۾ منهنجو تعاقب ڪندو رهيو آهي. مان ڪير آهيان؟ مان ڪير آهيان؟

شاهہ ۽ سچل کي پڙهندي جڏهن سهڻي ۽ ميهار جو ذڪر آيو هو، تڏهن مون پنهنجي روح ۾ سيسڙاٽ محسوس ڪيو هو. مون محسوس ڪيو هو تہ مان ميهار آهيان. مان ميهار جي، يا ميهار منهنجي توسيع آهي. مان درياهہ

جي ٻئي ڀِرِ وڇوڙي جو دونهون دُکائي وينو آهيان. مان هڪ ممنوع محبت جو مرتڪب آهيان. نادانستہ مون هڪ اهڙي عورت سان محبت ڪئي آهي، جيڪا سهڻيءَ وانگر ٻئي ڪنهن شخص سان پرڻيل آهي. ميهار منهنجو ٽيون وجود هو. سندس ممنوع محبت کي ابديت جو درجو بخشڻ لاءِ ڪيس شاهہ ۽ سچل جهڙا درويش منصف مليا هئا. منهنجو ڪوبہ منصف ڪونهي. اها عورت ڪير آهي، ڪٿي آهي، مون کي ڪا خبر ڪونهي! مان هڪ ممنوع محبت جي ڏوهہ ۾ سنگسار ٿيڻ لاءِ خونخوار انبوهہ جي وچ ۾ بيٺو آهيان. هنن جي وضو ڪيل هٿن ۾ پٿر آهن.

هڪ مُلان جي فتويٰ کان پوءِ ڪراچيءَ جي هڪ مسجد ٻاهران جنهن آبهہ، ٻک کان بيحال ٻتڪڙي ٻار کي، نيڪ نمازين پٿر هڻي اُڪت ماري وِڌو هو، اهو ٻار منهنجو ٽيون وجود هو. مون حضرت عيسيٰ وانگر بنا پيءَ جي پيدا ٿيڻ جي دعويٰ نہ ڪئي هئي. منهنجي ماءُ مريم نہ هئي. تنهنڪري، هنن مون کي خدا جي گهر ٻاهران، خدا جي حفاظت ۽ پناهہ ۾ ڏنو هو، ۽ خدا جي نيڪ ٻندن مون کي سنگسار ڪري ڇڏيو هو.

مون کي پنهنجو ٽيون وجود ڪرشن چندر جي ناول غدار ۾ بيجنات جي ڪٽي ۾ نظر آيو هو. رام ۽ رحيم جي نالي ۾ پڙڪايل فسادن جي باهہ مان پچندي، بيجنات ڪئي ايندڙ پنهنجي ڪتي کي چيو هو: ”اڙي چريا، توکي ڪنهن کان، ۽ ڇا جو ڊپ آهي. تون نہ هندو آهين، نہ مسلمان آهين؛ پوءِ ماڻهن وانگر ڇو ٿو منهنجي ڪَڏَ پچندو ۽ لڪندو وتين!“

درويشن جي دعويٰ ۾ وڏي معنيٰ ۽ مفهوم هوندو آهي. هو مون جهڙن جيتامڙن کي اظهار لاءِ زبان ڏيندا آهن. مون کي ڪا خبر ڪونهي تہ سچل سائينءَ ڪنهن ڪنهن جي لاءِ چيو هو: ڪو ڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي، آئون جوئي آهيان، سوئي آهيان.

مون کي محسوس ٿيندو آهي، سچل سائينءَ منهنجي ٽئين وجود کي پنهنجي پناهہ ۾ ورتو آهي:

ڪو ڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي،
آئون جوئي آهيان، سوئي آهيان.

امر جليل
8 نومبر 1993ع

شعبو: ايجوڪيشن ٽيڪنالاجي
علامہ اقبال اوپن يونيورسٽي
اسلام آباد.

پنجين موسم

مان تمام تيزيءَ سان ڊوڙندو پئي ويس. اوچتو ڪنهن جي روئڻ جو آواز ٻڌي بيهي رهيس.

ان وقت مان مارگلہ ٽڪرين جي هنج ۾ گهاٽي جهنگ مان ڊوڙندو پئي ويس. مان ان ڪري پئي ڊوڙيس جو موت منهنجو پيڇو ڪري رهيو هو. ڊاڪٽرن چيو هو، جيستائين ڊوڙندو رهندين، جيئرو رهندين. ڊوڙندين نہ، تہ وقت کان اڳ مري ويندي. مان وقت کان اڳ مرڻ نٿو چاهيان. مان مرڻ کان اڳ ڪليل اکين سان جاڳندي هڪ خواب ڏسڻ جو خواهشمند آهيان. اصل ۾ هڪ خواب خاطر مان گهاٽي، اونداهي جهنگ ۾ ڊوڙندو رهندو آهيان. اسلام آباد گڙنگ ڪامورن، سرمائيدارن ۽ اچن ڪارن سفارتڪارن جو شهر آهي. ان قسم جا ماڻهو گهڻو ڪري دل جي بيمارين، مٺن پيشابن ۽ ٿولهہ جي مرض ۾ مبتلا هوندا آهن. هو بہ موت جي ڊپ کان ڊوڙندا رهندا آهن. سندن ڊوڙڻ لاءِ خاص رستا ۽ جهنگ مان گذرندڙ پيچرا ٺاهيا ويا آهن. شام ٽيندي ئي سنهڙين ٽنگن ۽ پخال جهڙن پيٽن وارا گنجا انهن پيچرن تي ڊوڙندي ۽ سهڪندي نظر ايندا آهن. مان نہ ڪامورو آهيان، نہ سرمائيدار آهيان، ۽ نہ ئي سفارتڪار آهيان. مان تنهن هوندي بہ ڊوڙندو رهندو آهيان. مان سمهي نہ سگهندو آهيان، جاڳندو رهندو آهيان. مان کليل اکين سان هڪ خواب ڏسڻ جي تمنا ۾ جاڳندو رهندو آهيان. ڊاڪٽرن جو چوڻ آهي تہ مون جهڙا سودائي وقت کان اڳ مري ويندا آهن. مان وقت کان اڳ مرڻ نٿو چاهيان. وقت کان اڳ مرڻ وارا هميشه نہ مرندا آهن. هو عارضي طرح مري ويندا آهن. کليل اکين سان هڪ خواب ڏسڻ جي آرزوءَ ۾ هو ٻيهر جنم وٺندا آهن. مان ٻيهر جنم وٺڻ جي حق ۾ نہ آهيان. خواب منهنجو نرواڻ آهي. مان هن جنم ۾ ئي کليل اکين سان هڪ خواب ڏسڻ جو خواهشمند آهيان. هڪ خواب خاطر مان ڪامورن جي امير پرور شهر اسلام آباد ۾ ڊوڙندو رهندو آهيان.

هيءَ گذريل هفتي جي ڳالهه آهي. مارگلہ ٽڪرين جي هنج ۾ گهاٽي جهنگ مان گذرندڙ پيچري تان مان ڊوڙندو پئي ويس. وچ جهنگ ۾ جتي ٻڙن جا قديم وڻ آهن، ۽ ٻڙن جي سڪل ٽارين تي سج لٿي مهل چبرا اچي ويهندا آهن، مون ڪنهن جي روئڻ جو آواز ٻڌو. ڊوڙندي ڊوڙندي مان بيهي رهيس، ۽ روئڻ جو آواز ٻڌڻ لڳس. ڪو هنجون هاري روئي رهيو هو، سڏڪي رهيو هو. مون هيڏانهن هوڏانهن ڏٺو، پر روئڻ وارو شخص مون کي نظر نہ آيو. مون دل ۾ الله سائينءَ جا لک ٿورا مڃيا تہ روئڻ جو آواز ڪنهن مرد جو هو، عورت جو نہ هو. عورت جو آواز هجي ها تہ پوءِ مان جيڪر هن ڪنڊ لاءِ اتي نہ ترسان ها، ۽ ڪيس ڏائڻ سمجهي ڀڄي وڃان ها. مان ڏائڻن کان ڏاڍو ڏجندو آهيان. اسلامَ آباد ۾ آدمخورن کان سواءِ ڏائڻيون بہ چڱي چوکي تعداد ۾ آباد آهن. جڏهن بہ مان ڪنهن ڏائڻ کي بيوٽي پارلر ۾ داخل ٿيندي، يا بيوٽي پارلر مان نهي نڪي ٻاهر ايندو ڏسندو آهيان، تڏهن منهنجو ساهہ وڃي پيرن ۾ پوندو آهي، ۽ پير وڃي ساهہ ۾ پوندا آهن. مون جهنگ ۾ اڪثر چبرن کي موت جي ڊپ کان ڊوڙڻ وارن جي حال تي ڪلندي ڏٺو آهي، جهنگ ۾ روئڻ جو آواز ٻڌي سوچيم، ضرور ڪو دانشور چبرو آهي، ۽ ماڻهن جي حال تي کلڻ بدران روئي رهيو آهي، ۽ اهڙي طرح چبرن جي تاريخ ۾ نئين باب جو اضافو ڪري رهيو آهي.

مون ڪنڌ مٿي ڪري ٻڙ جي ٽارين تي ويٺل چبرن ڏانهن ڏٺو. چبرا هميشہ وانگر کلي رهيا هئا. ڪوبہ چبرو مون کي روئيندي نظر نہ آيو.

مون وڏي واڪ چيو، ”ابا روئڻا، تون ڪٿي آهين؟ مون کي نظر ڇو نہ ٿو اچين؟“

سڏڪن هاڻو آواز آيو، ”افسوس، اي رحمدل انسان تون مون کي ڏسي نہ سگهندين.“

”ڇو ڏسي نہ سگهندس؟“ پڇيم، ”تون جن، يا ڀي غيبات آهين ڇا؟“

”نہ، مان جن وغيره نہ آهيان.“ هن روئڻهارڪي لهجي ۾ چيو، ”تون جنهن وڻ جي ٿڙ وٽ بيٺو آهين، مان اُن ٿڙ جي پٺي پاسي ويٺو آهيان.“

هڪڙي چبري زور سان ٽهڪ ڏنو.

مون روئڻي کي چيو، ”تنهنجو ڏک سور معلوم ڪرڻ ۽ توکي ڏسڻ لاءِ

مان ٽڙ جيءَ ٻئي پاسي اچي رهيو آهيان. تنهنجي روئڻ مونکي به روئڻهارڪو ڪري وڌو آهي."

مان ڦيرو ڪائي ٽُڙ جي ٻئي پاسي ڪان وڃي بيٺس. مون کي تعجب ٿيو، ٽڙ جي ٻئي پاسي ڪوبه نه هو. روئڻ جو آواز بدستور اچي رهيو هو. مون کي ڪجهه ڪاوڙ لڳي. چيم، "اجايو چرچا نه ڪر. تون ته هتي به موجود نه آهين."

جواب آيو، "هينئر مان ٽڙ جي ٻئي پاسي وڃي وينو آهيان. مان جهڙي حال ۾ آهيان، تنهنجي سامهون نه ايندس. مان نه ٿو چاهيان ته تون مون کي ڏسين."

"توکي ڇو نه ڏسان!" ڪانئس پڇيم، "يار، تون اُگهاڙو ته ناهين!"

"نه-" هن روئيندي چيو، "مونکي ڏسي تون ڊڄي ويندين-"

"ڇو ڊڄي ويندس!" ڪانئس پڇيم، "ٻن بدران چار ٽنگون اٿئي ڇا؟"

هبڪندي هبڪندي چيائين، "ها."

پڇيومانس، "تون ڪنهن ڪو جانور، يا جانورن جو مائٽ مت ته نه آهين؟"

هن روئيندي چيو، "مان هڪ خونخوار جانور آهيان."

"ته پوءِ مڙيوئي خير آهي." چيم، "ٽيليويزن تي روزانو قسمين قسمين جانور ڏسڻ ڪان پوءِ اسان جانورن ڪان ڊڄڻ ڇڏي ڏنو آهي. توکي ڏسڻ لاءِ مان ٽڙ جي ٻئي پاسي اچي رهيو آهيان. خدا جي واسطي مونکي گوءِ نه ڏجانءِ."

مان هڪدم ڦيرو ڪائي ٽُڙَ جي ٻئي پاسي ڪان وڃي بيٺس. ڏٺم ته، هڪ شينهن ٽڙ کي ٽيڪ ڏيئي وينو هو، ۽ هنجون هاري روئي رهيو هو. مون زندگيءَ ۾ پهريون دفعو ڪنهن شينهن کي روئيندي ڏٺو هو. مونکي پنهنجين اکين تي اعتبار نه آيو. هونءَ به مون پنهنجين اکين تي اعتبار ڪرڻ ڇڏي ڏنو آهي. هڪ دفعي اسلام آباد ۾ مون هڪ بي انتها سهڻي ڇوڪري گهمندي ڦرندي ڏٺي هئي. هوءَ هميشه پنهنجين ڇهن پيرن سان سير سپاٽا ڪندي هئي، ۽ هونڊا سِوڪ ڪار ۾ گهمندي رهندي هئي. هوءَ ڇهن ئي پيرن ڪان تمام ننڍي لڳندي هئي. مان مٿس اکين ڇڪن تي پيس. سوچيم، ڪجهه به ٿي پوي، نه مڙندس، سائس شادي ضرور ڪندس! پوءِ، جڏهن پڇا ڳاڇا

ڪرايم، تڏهن خبر پئي ته هوءَ ڇهن ڇوڪرين جي ننڍي ڀيڻ نه هئي. هوءَ ڇهن ڇوڪرين جي وڏي ڀيڻ به نه هئي. هوءَ ڇوڪرين جي ماءُ به نه هئي. ڇوڪرين جي ماءُ مري ويئي هئي. هوءَ ڇهن ئي ڇوڪرين جي ناني هئي، پر پريان ڇهن ئي ڇوڪرين جي ننڍي ڀيڻ لڳندي هئي. مان سمجهان ٿو ان ۾ سمورو ڏوهه ويچارين اکين جو به نه آهي. جڏهن پنجين موسم ماحول تي ڇانئجي ويندي آهي، تڏهن اسين جيڪي ڪجهه ڏسندا آهيون، سو اصل ۾ اهو نه هوندو آهي، جيڪي اسان کي نظر ايندو آهي؛ ۽ اصل ۾ جيڪي ڪجهه هوندو آهي، سو اسان کي نظر نه ايندو آهي.

مون کي شينهن جي هئڻ تي شڪ ٿيڻ لڳو. سوچيم، هيءُ ضرور ڪو ٻڪر آهي، ٻڪر جو پٽ آهي، يا ٻڪر جو پيءُ آهي، ۽ شينهن جي کل پائي ڪاسائين کان بچڻ جي اٽڪل ڪري رهيو آهي. مان سوچ ۾ گم هيس، جو شينهن چيو، ”توکي چيو هوم نه، ته مون کي ڏسي ڊڄي ويندين!“

”اهڙي ڳالهه ڪونهي.“ چيم: ”اصل ۾ مان تنهنجي باري ۾ سوچي رهيو هوس.“

پڇيائين، ”منهنجي باري ۾ ڇا پئي سوچئين؟“

چيم، ”سوچيم پئي ته، بظاهر ته تون ڏسڻ ۾ هوبهو ببر شينهن جهڙو آهين، پر اصل ۾ ڪير آهين؟“

گجگوڙ ڪندي چيائين، ”مطلب جي ڳالهه ڪر.“

چيم، ”سمجهان پيو ته تون سچ پچ شينهن آهين، يا شينهن جي کل ۾ ٻڪر آهين، ٻڪر جو پيءُ آهين، يا گدڙ آهين!“

”اجائي بڪ نه هڻ.“ شينهن ناراض ٿيندي چيو، ”مان اصلي ۽ خالص شينهن آهيان. منهنجي کلَ چڪي ڏس.“

”معاف ڪجانءِ يار اصلي شينهن.“ چيم، ”ڏوهه منهنجو به ڪونهي! اصلي شينهن کي مون هميشه پڃرن ۾ بند ڏٺو آهي. تون پهريون شينهن آهين، جنهن کي مون آزاد گهمندي، بلڪ روئيندي ڏٺو آهي.“

”مون کي خبر آهي، مون کي خبر آهي.“ شينهن گجگوڙ سان روئڻ لڳو. ڇپرا ٻڙ جي ٽارين تان اڏامي ويا.

چيم، ”تنهنجي روڄ راڙي مان ڪجهه هٿ حاصل نه ٿيندو. تون جيڪڏهن

سچو پڇو شينهن آهين، ته پوءِ هڪ نه هڪ ڏينهن پڃرن ۾ بند ڪيو ويندين. تون وڏيڪ عرصي تائين آزاد گهمي ڦري، بلڪ روئي به نه سگهندين.“
”مان پڃرن کان نه ٿو ڊڄان.“ شينهن پنهنجي چنبي سان نڪ اُگهندي چيو، ”بس، مان سرڪس وارن کان، بلڪ سرڪس وارن جي رِنگ ماسٽر کان ڊنل آهيان.“
چيم، ”ڏاڍي عجيب ڳالهه ڪئي اٿئي!“
شينهن گجگوڙ واري نوع ۾ روئيندي چيو، ”مان رنگ ماسٽرن جي اشارن تي ڪرتب ڏيکاري نه سگهندس. مان خودڪشي ڪندس.“
ان کان اڳ جو مان شينهن کي دلداري ڏيان؛ شينهن چيو، ”تون جيڪڏهن چاهين ته منهنجي مدد ڪري سگهين ٿو.“
”ڪهڙي قسم جي مدد؟“ مون ڪانئس پڇيو. شينهن چيو، ”مون کي خدا جي واسطي هڪ ٻڪر، يا ڪنهن گدڙ جي کل آڻي ڏي.“
”ڇا جي لاءِ؟“ مون تعجب وچان پڇيو.
وراڻيائين، ”توهان ماڻهن جي معاشري ۾ گدڙن ۽ ٻڪرن جو قدر ڪيو ويندو آهي، شينهن جو نه. مون کي خدا جي واسطي ٻڪر يا گدڙ جي کل آڻي ڏي. مان گدڙ يا ٻڪر ٿي جيئرو رهندس، ۽ قوم ۽ ملڪ جي خدمت ڪندس.“
شينهن جي قومي جذبي کان مان ڏاڍو متاثر ٿيس. چيم، ”تنهنجي قومي جذبي کان مان ڏاڍو متاثر ٿيو آهيان. تون دنيا جو واحد شينهن آهين، جنهن ٻڪر يا گدڙ ٿي قوم جي خدمت ڪرڻ جو پڪو پهه ڪيو آهي، مان توکي سلام ٿو ڪريان، ۽ واعدو ٿو ڪريان ته سڀاڻي شام تائين توکي ٻڪر يا گدڙ جي کل آڻي ڏيندس ته جيئن تون قوم ۽ ملڪ جي خدمت ڪري سگهين.“
شينهن ڇڪي مون کي ڇاتيءَ سان لاتو. چيائين، ”مان تنهنجو انتظار ڪندس، پرديسي بابو.“
چيم، ”اهو ڊائلاگ تنهنجي واتان ٺهه نه ٿو ٺهي. اهو ڊائلاگ ڪنهن دردناڪ فلم ۾ پهاڙي حسينه جي واتان ٺهندو آهي.“
ان کان پوءِ اسان ٻنهي هڪ ٻئي کان خدا حافظ چئي موڪلايو.
مان وري جهنگ ۾ ڊوڙڻ لڳس. ڊوڙندي ڊوڙندي مان شينهن لاءِ

ڪنهن ٻڪر يا گدڙ جي ڪل هٿ ڪرڻ لاءِ ترڪيبون سوچيندو رهيس.
اوچتو مون کي ياد آيو ته ڪيترائي ڪاسائي منهنجي مامي جا جگري دوست آهن. ڪانئن هڪ ٻڪر جي ڪل هٿ ڪري سياڻي شام ٽائين شينهن کي پهچائيندس. مون سوچيو، ان نيڪ ڪم ۾ مون کي دير نه وجهڻ گهرجي، پنجين موسم ۾ شينهن گهڻي وقت تائين آزاد گهمي نه سگهندا آهن. پنجين موسم ۾ شينهن پڃرن ۾ بند ٿي ويندا آهن؛ يا سرڪس وارن جي هٿ لڳي ويندا آهن، ۽ پوءِ رنگ ماسٽر جي اشارن تي ڪرتب ڏيکاريندا آهن. مون کي شينهن جي حال تي رحم آيو.

پنهنجي گهر بدران مان ڊوڙندو سڌو پنهنجي مامي جي گهر ويس.
منهنجو مامو ٽن ٽنگن واريءَ ڪرسيءَ تي ويٺو هو، ۽ آواز بند ڪري ٽيليويزن تان خبرون، يا خبرون پڙهائڻ واريءَ کي ڏسي رهيو هو.

مون کي ڏسندي مامي پڇيو، ”اڄ وري ڪهڙي ماليخوليائي خبر کڻي آيو آهين.“

”اڄ مون هڪ شينهن کي روئيندي ڏٺو آهي.“ ان کان پوءِ مون مامي کي شينهن سان پنهنجيءَ ملاقات ۽ سموريءَ گفتگو جو سربستو احوال ڏنو!

”اجائي بڪ ٿو ڪرين.“ مامي سخت ڪاوڙ وچان چيو، ”جاڳندي هڪ خواب ڏسڻ جي تمنا توکي پاڳل ڪري ڇڏيو آهي.“

”مان پاڳل نه آهيان، ماما.“ مون آهستي چيو، ”جڏهن پنجين موسم ايندي آهي، تڏهن ماڻهو مون وانگر محسوس ڪرڻ لڳندا آهن.“

”اڙي ڪهڙي پنجين موسم!“ مامي ڪاوڙ وچان ڪنبندي چيو، ”تون چريو ٿي پيو آهين. تون صفا چريو ٿي پيو آهين. مان توکي گدو بندر موڪلي ڇڏيندس.“

”جيڏانهن وڻيو مون کي موڪلي ڇڏيو.“ چيم، ”پر، ڪيڏانهن موڪلڻ کان اڳ هڪ ٻڪر جي ڪل جو انتظام ڪري ڇڏجو. هڪ مظلوم شينهن سان مون کي واعدو نڀائڻو آهي.“

مامي ساڙ کائيندي چيو، ”اڙي تنهنجي لاءِ نه ڪريان هڪ ڪوتي جي ڪل جو انتظام!“

”في الحال هڪ شينهن جي عزت جو سوال آهي.“ چيم، ”ڪيترائي

ڪاسائي اوهان جا دوست آهن. روزانہ اوهان سان ڪچهري ڪرڻ ايندا آهن. اوهين ڪين چوندا تہ هو سولائيءَ سان هڪ ٻڪر جي ڪلَ جو بندوبست ڪري ڏيندا."

"اڙي هو سڀئي ڊاڪٽر آهن." مامي ميز تي مُڪ هڻندي چيو، "هو ڪاسائي نہ آهن."

"هو سڀئي ڪاسائي آهن." چيم، "الائي ڇو، سڀئي ڪاسائي اوهان کي ڊاڪٽر نظر ايندا آهن!"

"بدبخت، مان توکي قتل ڪري ڇڏيندس." مامي ڪاوڙ وچان چيو، "منهنجي سمورن دوست ڊاڪٽرن چيو هو تہ تنهنجو ياٽيجو چريو ٿي پيو آهي. کيس چرين جي اسپتال ۾ داخل ڪرائي ڇڏ."

"اوهان جا ڪاسائي دوست جنهن جاءِ کي چرين جي اسپتال سڏين ٿا، سا جاءِ اصل ۾ چرين جي اسپتال نہ آهي." ماما کي ٻڌايم، "اُن هنڌ اوهان جا ڪاسائي دوست ڳئون، مينهون ۽ ٻڪر ذبح ڪندا آهن. اوهين سولائيءَ سان هڪ ٻڪر جي ڪل مون کي ڏياري سگهو ٿا. هڪ مظلوم شينهن اوهان کي بہ پنهنجي دعائن ۾ شامل ڪندو."

ماما فون ڏانهن ويندي چيو، "مان اجهو ٿو تنهنجي لاءِ ٻڪر جي ڪل جو بندوبست ڪريان. تون فڪر ئي نہ ڪر."

ماما بہ چار دفعا فون جا مختلف نمبر ڦيرايا. هن رسيور ۾ وات وجهي تمام آهستي ڳالهايو. مان سندس گفتگو ٻڌي نہ سگهيس.

ٿوري دير ڪان پوءِ ماما جا ڪاسائي دوست، جن کي هو ڊاڪٽر سڏيندو هو، پهچي ويا. کين ڏسي مان ڏاڍو خوش ٿيس. زور زور سان تاڙيون وڄايم ۽ پوءِ ڪيتري دير تائين تاڙيون وڄائيندو رهيس. هو مون کي ڪمال شفقت ۽ پيار سان هڪ اهڙي ڪمري ۾ وٺي ويا، جتي بي انتها روشني هئڻ جي باوجود اوندهہ هئي. گهگهہ اوندهہ هئي. ڪپڙا لاهي هنن مون کي اگهاڙو ڪري ڇڏيو ۽ پوءِ، اڪ ڇنب ۾ هنن منهنجي جسم تان منهنجي ڪل لاهي ڇڏي. سڀ ڪجهہ بي انتها هيبتناڪ هو.

اِن ڪان اڳ جو مان تڪليف وچان سور اسرافيل سان ابدي اوندهہ کي روشنين ۾ بدلي ڇڏيان، هنن منهنجي جسم تي ٻڪر جي ڪل چاڙهي ڇڏي.

مان اڪثر وساري ويهندو آهيان ته ڀڪر خواب نه ڏسندا آهن. جاڳندي هڪ خواب ڏسڻ جي تمنا ۾ مان گهاٽن جهنگن ۾ ڀوڙندو رهندو آهيان - اهڙا گهاٽا جهنگ، جتي قديم ٻڙ ۽ پپر جا وڻ آهن، ۽ جن جي ٽارين تي چمرا ويٺل هوندا آهن. ڊاڪٽرن جو چوڻ آهي ته موت منهنجو پيڇو ڪري رهيو آهي. مون کي ڀوڙڻ گهرجي. مان ڀوڙندو آهيان. تسلسل جي ٽٽل پيچرن تي مان ڀوڙندو رهندو آهيان. ۽، ڪڏهن ڪڏهن جهنگ ۾ هيڪلي روئيندڙ شيڻهن کي ياد ڪندو آهيان، جنهن ڀڪر جي ڪل پائي زنده رهڻ جي تمنا ڪئي هئي. ✦

پکي

امان مون کي اڌ رات جو ننڊ مان جاڳايو. ڊنل هئي. سڙٻاٽن ۾ چيائين، "ٻاهر اڱڻ ۾ نم جي ڏار تي هڪ پوائٽو پکي ويٺو آهي."

پاسو ورائيندي چيم، "چهرو هوندو. تون ماٺڙي ڪري سمهي پئه."

چيائين، "چهرو ناهي."

"چهرو ناهي، ته پوءِ چهري جو مائٽ هوندو." پکي ننڊ مان جاڳايو هئائين. اک نه پئي کلي. چيم، "مونکي سمهڻ ڏي، امان."

"سمهڻ ڪيئن ڏيانءِ!" امان مونکي ڌونڌاڙيندي چيو، "ٻاهر نم جي ڏار تي هڪ پوائٽو پکي ويٺو آهي."

اُنهن ڏينهن ۾ مونکي وڏين سفارشن کان پوءِ زندگيءَ ۾ پهريون دفعو نوڪري ملي هئي، ۽ سا به پاپوليشن پلاننگ کاتي ۾ جنهنجو اصلي، يعني جنرڪ نالو فيملي پلاننگ کاتو آهي. جيئن ته مان پهريون دفعو آفيسر ٿيو هوس، تنهنڪري مون "روميو جوليئٽ" پائوڊر جو وڏو ڊبو خريد ڪيو هو. رات جو سمهڻ کان اڳ بدن کي پائوڊر سان پيوت ڪري ڇڏيندو هوس، ۽ پوءِ ڪنهن سهڻي من مهڻي ليڊي هيلٿ وزيٽر جي باري ۾ سوچيندي سمهي پوندو هوس.

جنهن رات اسان جي اڱڻ ۾ نم جي ڏار تي هڪ پوائٽو پکي اچي ويٺو هو، ۽ جنهن وقت امان مونکي ننڊ مان جاڳايو هو، تنهن وقت مان غزالي نالي هڪ ليڊي هيلٿ وزيٽر جي باري ۾ خواب ڏسي رهيو هوس. خواب ۾ هوءَ ايگزيڪيوٽو آفيسر سان سير سپاٽا ڪري رهي هئي، ۽ مان الغوزي تي لوڪ ڌن وڄائي رهيو هوس. امان مونکي ننڊ مان جاڳايو. خواب ٽٽي پيو. امان جي اها حرڪت مونکي بي واجبي لڳي. دل ۾ آيو ته سمجهائي ڇڏيانس، ته سنڌي آفيسر کي ننڊ مان نه جاڳائبو آهي – مان نه فقط تنهنجو پٽ آهيان، پر وڏين سفارشن کان پوءِ آفيسر ٿيل به آهيان. پر دل جي ڳالهه زبان تي نه آندم. پاسو ورائي ڇڏيم.

امان منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وجهندي چيو، ”عجيب انسان آهين. ٻاهر نم جي ڏار تي هڪ خوفناڪ پکي ويٺو آهي، ۽ تون پاسو ورائي ننڊ پيو ڪرين!“

”اوهو. تون ته مونکي اجايو پريشان پئي ڪرين!“ بيزار ٿيندي چيم، ”اِهو پکي ڇبرو هوندو، ڇبري جو ويجهو ماٽ چمڙو هوندو. يا خليفي هارون رشيد جو چمڙا پوش روح هوندو.“

”نه، نه.“ امان ورائيو، ”نه ڇبرو آهي، ۽ نه چمڙو. ڪو بيحد ڀوائتو پکي آهي.“

”هڪ ٽنگ تي بيٺو آهي ڇا؟“

”نه!“

”ڀلا تقرير پيو ڪري ڇا؟“

”نه.“

”ته پوءِ يقين ڪر، نم جي ڏار تي ويٺل پکي ڪنهن به صورت ۾ ڀوائتو ناهي.“ امڙ کي سمجهائيندي چيم، ”تون ماٺڙي ڪري سمهه رهه.“

امان جي ننڊ اڏامي ويئي هئي. هوءَ ڪمري جي دريءَ مان ٻاهر اڱڻ ۾ بيٺل نم جي وڻ ڏانهن نهارڻ لڳي، جنهن جي ڏار تي هڪ ڀوائتو پکي ويٺل نظر آيو هو.

مون امان کي چيو، ”اڱڻ واري بتي وسائي ڇڏ. اوندهه ۾ توکي نه وڻ نظر ايندو، ۽ نه اهو ڏار نظر ايندو، جنهن تي تو هڪ ڀوائتي پکيءَ کي ويٺل ڏٺو آهي.“

”مون ڀوائتو پکي ڏسي ورتو آهي.“ امان دريءَ وٽان موٽندي چيو، ”اوندهه ڪرڻ کان پوءِ به مونکي ان پکيءَ جي موجودگيءَ جو خيال ايندو رهندو.“

”تون وهمي آهين.“ مان اٿي ويهي رهيس. ڀڇيومانس، ”ڀوائتي پکيءَ کي ڇا ڪريان؟“

امان وڏي اڇي منهنجي سامهون بيٺي. مون ڏانهن ڇتائي ڏسڻ لڳي. هن ڪجهه دير تائين نه ڳالهايو. مون ڏانهن ڏسندي رهي. سندس گهور مون کي گهائڻ لڳي. مان بيچين ٿيڻ لڳس. منهنجي اندر ۾، شعور ۽ لاشعور جي تهن هيٺان ڪجهه ميڻ وانگر رجڻ لڳو.

مون پنهنجي بيچيني لڪائڻ لاءِ امان کان پڇيو، ”ٻڌاءِ نه. مان ڀوائتي پکي کي ڇا ڪريان.“

اِمان جواب نه ڏنو

اوچتو هوءَ مون کي اجنبيءَ ۽ اوپري عورت نظر اچڻ لڳي. ٻاهرين اوندهہ، ۽ رات جي خاموشيءَ ۾ هوءَ پُراسرار روح وانگر محسوس ٿيڻ لڳي. ڪو اڻڄاتل خوف منهنجي وجود ۾ داخل ٿيڻ لڳو. تڏهن مون امان جو آواز ٻڌو. چياڻين، ”پکيءَ کي ماري ڇڏ.“

”پکيءَ کي ماري ڇڏيان!“ مون کان ڇرڪ نڪري ويو. مان اٿي ويهي رهيس، ۽ اچرج مان امڙ ڏانهن ڏسڻ لڳس.

”ان پکيءَ تاريخ جي هر دؤر ۾ توکي دوکو ڏنو آهي.“ امان چيو، ”هيءُ آخري موقعو اٿئي. وڻ تي ويٺل پکيءَ ماري ڇڏ.“

”امان، ڳالهہ ٻڌ.“ مون ماحول جو طلسم ٽوڙڻ جي ڪوشش ڪندي چيو، ”منهنجو ڏند ڪٿائن ۽ جن ڀوتن ۾ ڪو اعتبار ڪونهي.“

امان جي منهن ۾ گهنڊ پئجي ويو. پروون ٽئجي ويس. هوءَ اک ڇنڀڻ بنا مون ڏانهن ڏسندي رهي.

چياڻين، ”تاريخ ڏند ڪٿا نہ آهي، منهنجا بيوقوف پٽ. تاريخ ماضيءَ جو عبرتڪدو، ۽ آئيندي جو سونهون آهي.“

”ان پکيءَ جو تاريخ سان ڪهڙو واسطو آهي؟“

”جيڪو تنهنجو ۽ منهنجو آهي.“

”مونکي تنهنجي ڪا ڳالهہ سمجهہ ۾ نہ ٿي اچي. مان سمهان ٿو.“

”جڏهن بہ اهو پکي نظر آيو آهي، تڏهن تو نند ڪئي آهي.“ امان چيو، ”هيءُ فيصلو ڪندڙ آخري دؤر پيو هلي، توکي پکيءَ کي مارڻو پوندو، يا پکي توکي ماري ڇڏيندو.“

امان جي ڳالهہ ٻڌي مون کي حيرت ٿي. امان جي عمر اسي سال هئي. دل ۾ سوچيم، چوندا آهن اسي مت کسي؛ امان کي شايد خفخان ٿي پيو آهي، تنهن ڪري وڦلي پئي.

”توکي ان پکيءَ کي مارڻو پوندو.“ امان الماڙيءَ ڏانهن وڌي ويئي. الماڙيءَ جا طاق کولي ڏُنالي بندوق ڪڍي آئي. بندوق ۾ بہ ڪارتوس پري، مون کي ڏيندي چياڻين، ”وڃ، پکيءَ کي وڃي ماري ڇڏ.“

مون بندوق وٺي امان ڏانهن ڏٺو. پڇيومانس، ”پکيءَ کي مارڻ سان منهنجي نوڪري خطري ۾ تہ نہ پوندي؟ وڏين سفارشن کان پوءِ تہ نوڪري ملي آهي!“

امان اُٿلي پئي. ڪنبندڙ هٿن سان بندوق مون کان کسي ورتائين. ڪجهہ ڪاوڙ ۽ ڪجهہ ملامت واري لهجي ۾ چياڻين: ”تاريخ جي ڪنهن بہ

دؤر ۾ تون ايترو چسو، واٽڙو ۽ بيوقوف نہ هئين، جهڙو هن دؤر ۾ آهين. آهين تہ منهنجو ئي پٽ، پر مون کي تنهنجي غيرت تي شڪ ٿيڻ لڳو آهي."

منهنجي ننڊ ڦٽي ويئي، مان توائي تي امان ڏانهن ڏسندو رهيس.

امان اڱڻ ڏانهن ويندي چيو، "پواتي پکيءَ کي مان ٿي ماريان. اڄ کان پوءِ تون پانهيون پائي ڇڏجانءِ."

امان ڪمري مان نڪري ويئي، ۽ وڃي وچ اڱڻ ۾ بيٺي.

مان ڊوڙندو، سنڌس پويان وڃي بيٺس. امان وچ اڱڻ ۾ بيٺي هئي. بندوق جو قنداڪ ڪلهي سان لڳائي نم جي ڏار جي چشت ورتي هئائين، جنهن تي ڪو خوفناڪ ۽ پواٽتو پکي ڏنو هئائين.

مون پکيءَ ڏانهن چتائي ڏٺو. منهنجي حيرت جي ڪا حد نہ رهي. امان جنهن پکيءَ کي پواٽتو پانيو هو، سو پکي ڳيرو هو.

مون بندوق جي ناليءَ ۾ هٿ وجهندي امان کي چيو، "نم جي ڏار تي ويٺل پکي ڳيرو آهي: ڳيرو، امن جو پکي آهي. امن جي علامت آهي."

"اهو پکي اسان لاءِ سڀ کان پواٽتو پکي آهي." امان بندوق ڇڏائيندي چيو، "اهو پکي اسان جي وجود جو ويري آهي. مان کيس ضرور ماريندس."

ان کان اڳ جو امان گهوڙي تي زور ڏيئي ڪارتوس ڇوڙي ڇڏي، مون هٿ وڌائي اڱڻ جي بتي وسائي ڇڏي. هڪدم، گهگهہ اونده ڇانئجي ويئي.

"اهو ڇا ڪيئہ. بيوقوف!" امان رڙ ڪئي.

اونده ۽ خاموشيءَ ۾ مون پکيءَ جي پرواز جو پڙڪو ٻڌو. پکي اڏامي ويو.

مون بتي ٻاري ڇڏي. امان ڏک، ڪاوڙ ۽ ارمان وچان چيو، "اهو ڇا ڪيئہ، اهو ڇا ڪيئہ!"

مون کيس سمجهائيندي چيو، "هيءُ ڏاڍو حساس علائقو آهي. بندوق جو آواز ٻڌي جَڳَ جاڳي پوي ها، ۽ پوءِ منهنجي نوڪري خطري ۾ پئجي وڃي ها. وڏين سفارشن کان پوءِ تہ مان آفيسر ٿيو آهيان."

امان بندوق مان ڪارتوس ڪڍي اُڇلائي ڇڏيا. خالي بندوق مون کي ڏيندي چيائين، "مان توکي پاراتو نہ ٿي ڏيان پٽ، پر مان محسوس ٿي ڪريان تہ ڪجهہ عرصي کان پوءِ تون لولو لنگڙو ٿي پوندين؛ تڏهن هيءُ بندوق لٺ بدران استعمال ڪجانءِ."

مون نِمَ جي ڏار ڏانهن ڏٺو. مون کي خوشي ٿي تہ پکي صحيح سلامت اُڏامي ويو هو. ✦

قربان علي ڪنگلي جو روح

قربان علي ڪنگلو ڪراچيءَ ۾ بندر روڊ تي، سعيد منزل جي پرسان، فٽ پاٿ تي مري ويو. سندس روح هڏڙين جي قفس مان نڪرڻ کان پوءِ جنت – دوزخ جي داروغن واري سيٽلمينٽ آفيس ڏانهن روانو نہ ٿيو. اُها آفيس ستين آسمان جي ڪنهن ڪنڊ ۾ ڳجهي نموني موجود هئي، ۽ قربان علي ڪنگلي جي روح وٽ اُن آفيس جي نہ مڪمل ايڊريس هئي، ۽ نہ ئي پوسٽ باڪس نمبر.

قربان علي ڪنگلي جي روح کي ڊپ هو تہ پاڻمرادو ستين آسمان ڏانهن ويندي، متان تارن جي جهرمر، يا هٿرادو گرهن ۽ راڪيٽن جي زوڪاٽن ۾ منجهي مري، تنهنڪري، هو قربان علي ڪنگلي جي جسم مان نڪرڻ شرط، ڇال ماري فٽ پاٿ تي بيٺل پپر جي وڻ تي چڙهي ويو، ۽ هڪ ٽاريءَ تي ويهي، حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو. (هتي، اصطلاح ’عزرائيل‘ جي ’ايجنٽ‘ مان مراد ’پوليس وارا‘ سمجهڻ جي غلطي ڪرڻ نہ گهرجي.)

حضرت عزرائيل جا ايجنٽ قربان علي ڪنگلي جو روح قبض ڪرڻ لاءِ اڌ رات ڌاري ڌرتيءَ تي آيا هئا. پر، پوءِ اوچتو ڪين آسمان تان حضرت عزرائيل جو Sos يعني ترت پيغام پهتو، تہ قربان علي ڪنگلي جو روح قبض ڪرڻ کان اڳ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح قبض ڪيو وڃي، جيڪو اينڪلسيريا نرسنگ هوم جي هڪ پرائيويٽ اسپيشل روم ۾ گذريل پندرنهن ڏينهن کان آڪسيجن ۽ ولائتي دوائن جي زور تي موت جي فرشتن کي شڪست ڏيئي رهيو هو. تنهنڪري حضرت عزرائيل جي ايجنٽن، جن ان وچ ۾ قربان علي ڪنگلي جي روح کي ذري گهٽ جسم مان ٻاهر ڪڍي ورتو هو، تن قربان علي ڪنگلي جي روح کي جسم ۾ اندر ڌڪيندي ڪيس ڪجهہ دير تائين جسم ۾ ويهي سندن انتظار ڪرڻ لاءِ چيو، ۽ پوءِ

هو سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح قبض ڪرڻ لاءِ اينڪلسيريا نرسنگ هوم ڏانهن هليا ويا.

قربان علي ڪنگلي جو روح دير تائين حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪندو رهيو، پر هو وڌيڪ دير تائين قربان علي ڪنگلي جي سڙيل ڳريل جسم ۾ ويهي ايجنٽن جو انتظار ڪري نہ سگهيو. قربان علي ڪنگلو بنيادي طرح ذيابيطس جو مريض هو، تنهنڪري طرحين طرحين جي ڦٽ ڦرڙين، ۽ ٻين مرضن سندس جسم کي ڪائي ڪپائي ڇڏيو هو. اهڙي روڳي جسم ۾ قربان علي ڪنگلي جي روح وڌيڪ دير تائين ويهڻ مناسب نہ سمجهيو، تنهنڪري ماٺ ميٺ ۾ جسم مان نڪري پر ۾ بيٺل پپر جي وڻ تي وڃي ويٺو، ۽ عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو.

جنهن وقت قربان علي ڪنگلي جو روح، قربان عليءَ جي جسم مان آزاد ٿي پپر تي وڃي ويٺو، تنهن وقت رات جو پويون پهر هيو، ۽ سيءُ پنهنجي اوج تي هيو. روح سٺ سالن تائين گرم گرم جسم ۾ رهڻ کان پوءِ جڏهن پهريون دفعو جسم مان ٻاهر نڪتو، تڏهن ته سياري جي رات ۾ ڪنبڻ لڳو. ان وقت روح کي جمال ابڙي جو افسانو ”خميسي جو ڪوٽ“ ياد آيو، ۽ هن پسگردائيءَ ۾ ڪنهن خميسي لاءِ واجهايو، پر ڪيس ڪوبہ خميسو نظر نہ آيو.

قربان علي ڪنگلي جو روح سيءَ ۾ ڪنبڻ لڳو، ۽ پنهنجي تڪڙ تي پڇتائڻ لڳو. ان وقت ڪيس ٿامل ڪارائل جي ڪتاب ’سارٽر رسارٽس‘ جو فلسفو سمجهہ ۾ آيو، تہ جِسمَ روحن جو لباس آهن. سوچيائين، جتي سٺ سال قربان علي ڪنگلي جي جسم ۾ گذاري ڇڏيا هئائين، اُتي ڪجهہ گهڙيون ٻيو بہ گهاري ڇڏي ها، ۽ جسم ۾ ويهي عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪري ها. ٻاهر نہ نڪري ها.

پوءِ اوچتو، قربان علي ڪنگلي جي روح کي قربان عليءَ جي مئل جسم ۾ موٽي وڃڻ جو خيال آيو. ان خيال جي پس منظر ۾ محمد رفيع جو اهو گانو هو، جيڪو قربان عليءَ جو روح رمضان ۾ ريڊيو سيلون تان اڪثر ڪري ٻڌو هو. ان گاني ۾ سٺن سالن جي چوڪر جو ذڪر هو، جيڪو رمضان شريف ۾ زوريءَ روزو رکي ٿو، ۽ مري وڃي ٿو – پوءِ، خدا جي فضل سان هڪ فرشتو ڌرتيءَ تي اچي ٿو ۽ مئل چوڪر کي جيئاري هليو وڃي ٿو!

روح سوچيو، جيتوڻيڪ قربان علي بڪ ۽ بيروزگاريءَ وگهي چيچلائي چيچلائي مئو هو، پر جيئن ته هو رمضان شريف ۾ روزو رکي نه مئو هو، ۽ نه ئي ستن سالن جو هيو. تنهنڪري ڪوبه آسماني فرشتو ڌرتيءَ تي نه ايندو، ۽ قربان عليءَ جي روح کي ٻيهر جسم ۾ داخل ٿيڻ جي واٽ نه ٻڌائيندو.

قربان علي ڪنگلي جي روح مايوس ٿي، جسم ۾ موٽي وڃڻ جو ارادو رد ڪري ڇڏيو، ۽ پپر جي ٽارين تي ويهي ٽڏ ۾ ٽڙڪندي عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو.

سج ڪني ڪيو. سج جا سونهري ڪرڻا سيءَ ۽ سياري جي سرد ٿڌ کي چيريندا ڌرتيءَ تائين پهچي ويا. هڪ ٽرام ٽن ٽن ڪندي لنگهي ويئي. بندر روڊ تي آمدرفت شروع ٿي ويئي. پانت پانت جا ماڻهو سعيد منزل وٽان لنگهندا رهيا، پر حضرت عزرائيل جا ايجنٽ موٽي نه آيا.

ٿوري دير کان پوءِ هڪ نوجوان پنگي (جنهن پنهنجي اڌ عمر وارن ناهڻ ۾ گذاري ڇڏي هئي) فٽ پاٿ تي پوهاري ڏيندو، قربان علي ڪنگلي جي لاش وٽ پهتو. هن قربان عليءَ جي لاش کي راڪيٽ ڪائينڊز موالي سمجهي، لت وهائي ڪيو، لت ڪائڻ کان پوءِ به قربان عليءَ جو لاش جيئرو نه ٿيو. انسان ذات جي تاريخ ۾ فقط هڪ اهڙي شخص جو ذڪر آيو آهي، جيڪو هزارين سال اڳ ٺوڪر سان مئل ماڻهو اٿاري ڪڙا ڪندو هو. هن جو نالو هو حضرت عيسىٰ. هو خدا جو پيغمبر هو، ۽ ماڻهن کي خدا کان ڏيڄارڻ جي ڪوشش ڪندو هو.

جنهن پنگيءَ قربان عليءَ جي لاش کي لت وهائي ڪئي هئي، تنهن جو نالو وڪٽر مسيح هو، پر وارن جي دلفريب اسٽائيل سبب وحيد مراد سڏبو هو. هن کي خبر هئي ته لت جڏهن پاڻيءَ ۾ پسيل ڪاٺ جهڙي جسم کي لڳندي آهي، تڏهن اهو جسم ڪنهن جيئري ماڻهوءَ جو نه، بلڪ مئل جو هوندو آهي. ان سلسلي ۾ ڪيس ڏهن سالن جو ذاتي، ۽ چوٽيهن سالن جو خانداني تجربو حاصل هو.

وڪٽر مسيح عرف وحيد مراد ماحول جو جائزو ورتو. ڪوبه ڌانهنس متوجهه نه هو. ڪنهن به ڪيس قربان علي ڪنگلي جي لاش کي لت هڻندي نه ڏٺو هو. هن دل ۾ يسوع مسيح جا ٿورا مڃيا، ۽ پوءِ پوهارو ڪڇ ۾ ڪري

واردات تان غائب ٿي ويو. ڪيس خبر هئي، ته ٽاٽي تي وجي رپورٽ لکائڻ واري سان ڇا ٿي گذرندو آهي.

قربان عليءَ جي روح پير جي تارين تان ڏٺو ته وڪٽر مسيح عرف وحيد مراد اک ڇنڀ ۾ غائب ٿي ويو.

ٿوري دير کان پوءِ اين. جي. وي هاءِ اسڪول جا شاگرد اسڪول ويندي سعيد منزل وٽان اچي لنگهيا. منجهائن ڪجهه ڄڻا قربان عليءَ جي لاش کي بيخبر ديوانو سمجهي رونشي خاطر بيهي رهيا، ۽ تاڙيون وڄائي ڳائڻ لڳا:

"ديوانا، ڙي ديوانا؛
پاڪستاني مستانا،
ووٽ وري تون ڏيندين،
ساري جڳ کان بيگانا!"

جڏهن ساري جڳ کان بيگانو پنهنجيءَ جاءِ تان نه چريو، تڏهن اها ڳالهه عام ٿي ويئي، ته سعيد منزل وٽ فٽ پاٿ تي ليٽيل شخص جيئرو نه هو، بلڪ مئل هو.

ٿوري دير ۾ ماڻهن جو وڏو ميڙ فٽ پاٿ تي گڏ ٿي ويو.

قربان علي ڪنگلي جو روح حيرت وچان ماڻهن ڏانهن ڏسڻ لڳو، جيڪي قربان عليءَ جي لاش ڏانهن ڏسي رهيا هئا. اهو منظر ڏسي روح کي ڏاڍي حيرت ٿي – ڇو جو، قربان علي جڏهن جيئرو هو؛ ڌرتيءَ جي سيني تي هلندو هو، ۽ جيئري رهڻ لاءِ وس آهر جدوجهد ڪندو هو، تڏهن ڪوبه ماڻهو اک کڻي ڏانهنس نه ڏسندو هو. ماڻهن جا آواز ٻڌي، روح حيرت جي چار مان نڪري آيو، ۽ ميڙ ۾ بيٺل ماڻهن جون ڳالهيون ٻڌڻ لڳو.

"هن ملڪ ۾ جيستائين سوشلزم نه ايندو، تيستائين ماڻهو فٽ پاٿ تي مرندا رهندا."

"موت ۽ زندگي الله جي هٿ وس آهي."

"موت ۽ زندگي الله جي وس آهي، ته پوءِ خونين کي موت جي سزا ڏيڻ بند ڪريو."

"پر هيءُ آهي ڪير؟"

"ماڻهو آهي!"

”توڪ نہ هڻ، ياڙيا. چتائي ڏسينس - شايد پٺين آهي.“

”هيءُ اهو شخص آهي، جيڪو صدين کان فٽ پاٿ تي مرندو رهندو آهي.“

”بس ڪر افلاطون جا پٽ.“

”مان افلاطون جو پٽ ناهيان - مان پنهنجي پيءُ جو پٽ آهيان.“

”سائين، مان تہ وري بہ اهو ئي چوندس، تہ ملڪ ۾ سوشلزم آڻيو، ۽ ماڻهن کي فٽ پاٿ تي مرڻ کان بچايو.“

”تنهنجو دماغ خراب آهي، ڪامريڊ. هيءُ ملڪ اسلام جي نالي ۾ ورتو ويو آهي. هِتي اسلامي نظام نافذ ٿيندو. اسلام ئي سڀني مسئلن جو حل آهي.“

”مڊل ايسٽ ۾ عربن کي هڪ دفعو ڏسڻ کان پوءِ اهڙيون پاراٽيون ڳالهيون نہ ڪندين، مولانا.“

”مان تنهنجو خون ڪندس، ڪامريڊ.“

”اڙي اڙي!“ وڙهو نہ. پاڪستان ۾ درحقيقت نہ سوشلزم لاءِ گنجائش آهي، ۽ نہ اسلام لاءِ. هتي اسلامي سوشلزم ايندو، ۽ پوءِ ماڻهن جي حالت هڪدم سڌري ويندي.“

قربان علي ڪنگلي جو روح پپر جي تارين تان اڏامي ويو. هو وڏيڪ ڪجهہ ٻڌڻ جي پاڻ ۾ همت ساري نہ سگهيو.

وڻ تان اڏامڻ کان پوءِ قربان عليءَ جو روح ڪجهہ دير صدر ۾ پٽڪندو رهيو. هن ايلفيءَ تي هڪ سانوريءَ ڪرستان ڇوڪريءَ کي ڏٺو، جنهن جون اکيون وڏيون، ۽ باداميءَ وانگر هيون. روح کي ياد آيو، تہ قربان عليءَ جوانيءَ ۾ هڪ اهڙيءَ ئي سانوريءَ ڇوڪريءَ سان محبت ڪئي هئي، پر هوءَ قربان عليءَ سان محبت نہ ڪندي هئي. ان محبت کان پوءِ قربان عليءَ ڪڏهن بہ زندگيءَ ۾ وري محبت نہ ڪئي. هو پاڻ کي مجنونءَ جو سڀ کان وڏو رقيب سمجهندو هو!

روح ڪجهہ دير تائين صدر ۾ پٽڪڻ کان پوءِ گارڊن روڊ تي اينڪلسيريا نرسنگ هوم ڏانهن هليو ويو. ڪيس ڊپ هو، تہ حضرت عزرائيل جا ايجنٽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح قبض ڪرڻ کان پوءِ جيڪڏهن سعيد منزل وٽ وڃي پهتا، ۽ قربان علي ڪنگلي جي جسم مان روح کي غائب ڏٺائون، تہ پوءِ هو ڪيس دنيا ۾ پٽڪڻ لاءِ ڇڏي، جنت

دوزخ جي داروغن ڏانهن هليا ويندا. قربان علي ڪنگلي جي روح نہ ٽي چاهيو تہ اسلام، سوشلزم ۽ اسلامي سوشلزم جي گهاٽي ۾ ڦيڙجندو رهي. تنهنڪري هن گارڊن جو رُخ ڪيو، ۽ جهٽ پٽ اينڪلسيريا نرسنگ هوم پهچي ويو. اتي جاچ ڪرڻ تي ڪيس خبر پئي، تہ آڪسيجن، ولايتي دوائن ۽ عزرائيل جي ايجنٽن ۾ جنگ جاري هئي. سيٺ قربان علي شغبانڻ علي توپ والا جو روح ولايتي دوائن ۽ آڪسيجن جي آڌار تي حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو زبردست مقابلو ڪري رهيو هو؛ ۽ جسم جو قلعو ڇڏڻ ڪان نابري واري بيٺو هو.

قربان علي ڪنگلي جو روح اينڪلسيريا نرسنگ هوم جي ٻاهران، لوهي در وٽ بيهي رهيو، ۽ حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو.

انتظار جون گهڙيون ڪاٽيندي، قربان علي ڪنگلي جي روح جنت – دوزخ جي داروغن واري سيٽلمينٽ آفيس جي باري ۾ سوچيو. ڪيس پڪ هئي تہ، دير يا سوير، قربان علي ڪنگلي جي روح کي جنت ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت ملي ويندي. روح جيڪو قربان عليءَ جي ذيابيطس واري جسم ۾ رهيو هو، سو جنت جي منين شين، جهڙوڪ: ماکيءَ ۽ کير جي ندين، ڪارڪن ۽ انگورن جو تصور ڪري سخت پريشان ٿيو.

روح سوچيو، مساوات جي لحاظ کان جنت ۾ پڪوڙا، شامي ڪباب، چٽنيءَ وارا چولا، چکن تڪا، ڪوفتا، برياني وغيره بہ ملڻ گهرجي!

روح جڏهن قربان علي ڪنگلي جي جسم ۾ هوندو هو، تڏهن قربان علي وڏي شوق سان پڪوڙا کائيندو هو. تنهنڪري پڪوڙن جي خوشبوءِ هو جسم مان نڪرڻ کان پوءِ بہ وساري نہ سگهيو.

روح پڪوڙن لاءِ واجهايو.

نرسنگ هوم جي سامهون، رينو سئنيما وٽ هڪ پڪوڙائي گاڏي تي پڪوڙا تري رهيو هو. قربان علي ڪنگلي جو روح پڪوڙن جي ٿالهہ وٽ وڃي بيٺو. هو، جيئن تہ جسم جي لباس کان آزاد هو، تنهنڪري ڪنهن کي بہ نظر نہ پئي آيو. هن ٿالهہ مان ڪجهہ پڪوڙا کنيا، اخباري ڪاغذ جي ٽڪر ۾ ويڙهي ڇڏيا، ۽ پڙو کڻي موٽي وڃي اينڪلسيريا نرسنگ هوم جي لوهي در وٽ بيٺو.

ان وچ ۾ حضرت عزرائيل جي ايجنٽن، ۽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روح جي پاڻ ۾ هلندڙ ڇڪتاڻ ختم ٿي، ۽ سيٺ صاحب جو روح ايجنٽن آڏو پيش پيو.

سيٺ صاحب ڇهه مسجدون ٺهرايون هيون، ۽ ست حج ڪيا هئا، تنهنڪري حضرت عزرائيل جا ايجنٽ ڪانئس ڏاڍا متاثر هئا، ۽ سندس روح کي ڏاڍي عزت سان وٺي اسپتال مان ٻاهر نڪتا.

عزرائيل جي ايجنٽن کي اهو ڏسي حيرت ٿي، ته قربان علي ڪنگلي جو روح فٽ پاٿ تي سندن انتظار ڪري رهيو هو. هن کين سموري ماجرا ڏاڍي دردناڪ پيرائي ۾ بيان ڪري ٻڌائي، ته ڪيئن هو تڪڙ ڪري جسم مان ٻاهر نڪتو هو، ۽ پوءِ پير تي وچي ويٺو هو، ۽ پوءِ اسلامي سوشلزم جون ڳالهيون ٻڌي، اُتان وٺي ڀڳو هو. سيٺ صاحب جي روح ڏاڍي عجب وچان پنهنجي ساءِ چيو، ”ته ڇا فٽ پاٿ تي به ماڻهو مري ويندا آهن!“

”ها، سيٺ صاحب جا روح.“ قربان علي ڪنگلي جي روح ورائيو، ”اهڙن انسانن جا روح حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جي مدد کان سواءِ جسم ڇڏي ڏيندا آهن.“

سيٺ صاحب جي روح پڇيو، ”هو ولايتي دوائون ۽ آڪسيجن استعمال نه ڪندا آهن ڇا؟“

”اسلامي سوشلزم جون ڳالهيون نه ڪر، سيٺ صاحب جا روح.“ قربان علي ڪنگلي جي روح حضرت عزرائيل جي ايجنٽن کي چيو، ”هلو ڇو نه ٿا؟“

حضرت عزرائيل جا ايجنٽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا ۽ قربان علي ڪنگلي جي روحن کي وٺي ستين آسمان ڏانهن روانا ٿيا.

حضرت عزرائيل جا ايجنٽ قربان علي ڪنگلي ۽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روحن کي وٺي جڏهن ڌرتيءَ کان ڌار ٿيا، تڏهن پرواز جي پهرين دؤر ۾ ٻئي روح خاموش رهيا. قربان علي ڪنگلي جو روح ان ڪري خاموش هو، جو هن پنهنجو جسم سعيد منزل جي پرسان فٽ پاٿ تي ڇڏيو هو. هو سوچي رهيو هو، ته قربان عليءَ جو جسم منجهند تائين فٽ پاٿ تي پيو هوندو. سندس ڪنڌ لڙيل، ۽ وات ڪليل هوندو، جنهن ۾ ٻي انداز مکيون وينيون هونديون. پيٽ سڄي ويو هوندس، ۽ ٽنگون ٻانهون اڪڙجي، سيٽجي ويون هوندس. ڪوبه سندس پرسان بيهي ارمان ڪرڻ وارو

نہ هوندو. نہ لڙڪ، ۽ سرد آهہ پرڻ وارو نہ هوندو. جنهن سانوريءَ ڇوڪريءَ سان قربان عليءَ جوانيءَ ۾ هڪ دفعي بيپناهہ محبت ڪئي هئي، سا اتفاق سان جيڪڏهن اُتان اچي لنگهندي، تہ هوءَ بہ قربان عليءَ کي سڃاڻي نہ سگهندي. قربان علي ڪنگلي جو روح اهو سوچي اُداس ٿي ويو، تہ ٻئي ڏينهن جڏهن ميونسپالٽيءَ وارا قربان علي جي جسم کي لاوارث لاش سمجهي ڪنهن قبرستان ۾ دفن ڪري ڇڏيندا، تڏهن سندس آلي قبر تي ٻاڙيوءِ رکڻ وارو ڪوبہ نہ هوندو. سندس قبر تي اگربتي ٻارڻ وارو ڪوبہ نہ هوندو. پوءِ جڏهن سانجهيءَ جا پاڇا قبرستان تي لهندا، تڏهن قبر جي پرسان ويهي، سڏڪن کي روڪي روئڻ وارو ڪوبہ نہ هوندو.

قربان علي ڪنگلي جي روح حضرت عزرائيل جي ايجنٽن کان پڇيو، ”جڏهن مجنون مري ويو هو، تڏهن ليليٰ سندس قبر تي فاتح پڙهڻ آئي هئي؟“

”نہ.“ ايجنٽن مان هڪ چٽي وراڻيو، ”جنهن وقت مجنونءَ دم ڏنو، تنهن وقت ليليٰ اُتي آڏو اگربتيون ٻاري رهي هئي.“

اِها ڳالهہ ٻڌڻ کان پوءِ قربان علي ڪنگلي جو روح وڌيڪ اُداس ٿي ويو، ۽ هو ٻيهر خاموشيءَ ۾ غرق ٿي ويو.

سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح بہ ڌرتي ڇڏڻ کان پوءِ خاموش رهيو. هو سوچي رهيو هو، تہ سندس جسم، جنهن کي هن ايڪسيريا نرسنگ هوم ۾ ڇڏيو هو، سو ڪجهہ دير کان پوءِ ڪنهن ايمبولينس ۾ ڪچي ڊفينس هائوسنگ سوسائٽيءَ واري سندس رهائشگاهہ ”سيونٿ هيون“ ۾ پهچايو ويندو. سندس چارئي جوان پٽ، جن کي پنهنجو ڏيهي ۽ پرڏيهي واپار ۽ ڪاروبار آهي، سي سڀ پنهنجيون ڪاريون شيروانيون پائي غمگين نظر اچڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هوندا. سيٺ صاحب جي روح سوچيو، ٻئي ڏينهن سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي مرڻ جي خبر سندس فوٽو سميت اخبارن ۾ شايع ٿيندي ۽ پوءِ سموري ملڪ جون سموريون واپاري منڊيون، انجمنون، ۽ جماعتون سندس غم ۾ اخباري بيان جاري ڪنديون ۽ سندس خدمتن جو اعتراف ڪنديون. وڏا وڏا سياستدان سندس قبر تي گلن جي چادر چاڙهڻ ۽ فاتح پڙهڻ ايندا. اهڙي طرح سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح سوچيندو رهيو، ۽ سفر ڪندو رهيو.

ٽئين آسمان کان چوٿين آسمان ڏانهن ويندي حضرت عزرائيل جي هڪ ايجنٽ قربان علي ڪنگلي جي روح وٽ پڪوڙن جو پڙو ڏسي ورتو.

هن حيرت وچان روح کان پڇيو، ”پڙي ۾ ڇا کنيو اٿئي؟“

”پڪوڙا.“

”پڪوڙا؟“

”ها.“

”ڇا ڪندين پڪوڙا؟“

”پاڻ سان جنت ۾ کڻي ويندس.“

”عجيب بيوقوف روح آهين!“ عزرائيل جي ايجنٽ چيو، ”چريا، جنت ۾ ماکيءَ ۽ کير جون نديون، ڪارڪن جا انبار ۽ انگورن جا ڇڳا ئي ڇڳا نظر ايندا آهن. اُتي پڪوڙا کائي شرم نه ايندءِ؟“

قربان علي ڪنگلي جي روح چيو، ”اسين ننڍي ڪنڌ جا ماڻهو منڊي، پاوا، اوجهري، ۽ دال تي هريل آهيون:“

هڪدم سيٺ صاحب جي روح اعتراض ڪيو. هن چيو، ”اسين به ته ننڍي ڪنڌ جا آهيون. اسين چڪن تڪا، مرغ مسلم، ڪوفتا، برياني ۽ پڊنگ وغيره پسند ڪندا آهيون.“

”توهين زمين تي رهندي به جنت ۾، ۽ مرڻ کان پوءِ جنت ۾! پر مان پنهنجي ڳالهه پيو ڪريان.“ قربان علي ڪنگلي جي روح پوءِ حضرت عزرائيل جي ايجنٽ کي مخاطب ٿيندي چيو، ”مان سٺ سالن تائين ذيابيطس واري جسم ۾ رهيو آهيان. مون کي جنت جي شين جهڙوڪ: انگور، ڪارڪن ۽ ماکيءَ کائڻ کان پرهيز آهي.“

”وڏو ڪو بدنصيب آهين!“ سيٺ جي روح چيو، ”زمين تي کير، ڪارڪن، ۽ ماکيءَ کان محروم رهين، ۽ جسم ڇڏي آسمان ڏانهن هلندي به انهن شين واپرائڻ کان نابري وارين ٿو. اوهه، تون بدنصيب آهين!“

روح جي بحث تي عزرائيل جي ٻين ايجنٽن جو ڌيان ڇڪجي ويو. جنهن ايجنٽ روح سان بحث شروع ڪيو هو، تنهن پنهنجن ساٿين کي چيو، ”هيءُ بيوقوف روح پاڻ سان پڪوڙن جو پڙو کڻي پيو هلي.“

”پڪوڙن جو پڙو!“ حضرت عزرائيل جي وڏي ايجنٽ قربان علي

ڪنگلي جي روح کي ڇڙٻ ڏيندي چيو، ”اڙي بيوقوف، توکي خبر هئڻ گهرجي، تہ جسم ڇڏڻ کان پوءِ ڪنهن بہ روح کي پاڻ سان زمين جي ڪابہ شيءِ ساڻ ڪري آسمان ڏانهن سفر ڪرڻ جي اجازت نہ ملندي آهي. ڦٽا ڪر اهي پڪوڙا.“

قربان علي ڪنگلي جي روح وراڻيو، ”مان پاڻ سان زمين جو هڪ پيو تحفو بہ کڻي پيو هلان. اهو تحفو فقط اسان جهڙن جي حصي ۾ ايندو آهي. اسين، جيڪي ذليل جسمن جي پوشاڪ ۾ رهندا آهيون.“

”جلدي ٻڌاءِ.“ عزرائيل جي وڏي ايجنٽ قربان علي ڪنگلي جي روح کان پڇيو، ”جلدي ٻڌاءِ تہ زمين جو اهو ڪهڙو تحفو آهي، جيڪو تون پاڻ سان آسمانن ڏانهن کنيو پيو هلين.“

”ان تحفي جو نالو آهي، غم.“ قربان علي ڪنگلي جي روح چيو، ”مان پاڻ سان غمن جا انبار کڻي ستين آسمان جي سفر تي هلي رهيو آهيان.“

”ورهيہ ٿيا جو اسان افلاطون جو روح قبض ڪيو هو. تون پاڻ کي افلاطون جو روح سمجهڻ جي بيوقوفي نہ ڪر.“ وڏي ايجنٽ چيو، ”هڪدم پڪوڙا ڦٽا ڪر.“

قربان عليءَ جي روح حيرت وچان پڪوڙن جي پڙي ڏانهن نهاريو.

”ڏسين ڇا پيو.“ ايجنٽن جي سردار چيو، ”اڇلاءِ.“ قربان عليءَ جي روح پڙي مان پڪوڙا ڪڍي ڌرتيءَ ڏانهن اڇلايا.

”اهو ڪاغذ بہ اڇلاءِ.“ وڏي ايجنٽ چيو.

”هي ڪاغذ، اخبار جو ٽڪر آهي. منجهس خبرون ڇاپيل آهن.“ روح عرض ڪيو، ”هيءُ ڪاغذ پڙهڻ لاءِ آهي، کائڻ لاءِ ناهي. تنهنڪري اُميد اٿم تہ توکي ۽ تنهنجن ساٿين کي ڪوبہ اعتراض نہ ٿيندو.“

”ٺيڪ آهي.“ عزرائيل جي خاص ايجنٽ وراڻيو، ”تون ڇهين آسمان تائين اخبار جي ٽڪر تان خبرون پڙهندو هل. ستين آسمان تي پهچڻ شرط اهو ڪاغذ ڦٽو ڪري ڇڏجانءِ.“

”او - ڪي، باس.“ قربان علي ڪنگلي جي روح جواب ڏنو، ۽ ڏاڍي شوق وچان اخبار پڙهڻ لڳو. جيڪا پڪوڙن جي تيل سان سٽيي تي ويئي هئي.

قربان علي ڪنگلي جو روح قاتل اخبار جو سٽيو ٽڪر پڙهندو رهيو، ۽ حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جي نظرداري ۾ سفر ڪندو رهيو.

ڪجھ دير ڪان پوءِ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي رُوح قربان علي ڪنگلي جي روح کان پڇيو، ”اخبار ۾ اسٽاڪ ايڪسچينج جي ڪا خبر چار آهي ڇا؟“

”نہ،“ ڪنگلي جي روح ورائيو، ۽ اخبار پڙهندو رهيو.

”مان سمجهان ٿو سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي موت کان پوءِ شيئرس بازار ۾ وڏو لوڏو ايندو.“ سيٺ صاحب جي روح پڇيو، ”آهي ڪا شيئر جي خبر چار؟“

”جسم ڇڏڻ کان پوءِ بہ پئسي جو چڪر نہ ڇڏيو اٿئي!“

”مايا انسان جي مرڻ کان اڳ بہ اهم آهي ۽ مرڻ کان پوءِ بہ.“

”پليل آهين سيٺ صاحب جا روح: تنهنجي عقل تي مايا جي چربي چڙهي ويئي آهي.“

”ڳالھ ٻڌ، قربان علي ڪنگلي جا روح.“ سيٺ صاحب جي روح چيو، ”سياڻي اخبارن ۾ بہ خبرون ڇپيون. هڪ خبر ان جسم جي باري ۾ هوندي، جنهن ۾ مان رهندو هوس. ٻي خبر ان جسم جي باري ۾ هوندي جنهن ۾ تون رهندو هئين. مون واري ڇڏيل جسم جي باري ۾ لکيل هوندو، تہ ملڪ جو نامور سخي، ڪاروبار جو ڌڻي، ڪارخانن ۽ بئنڪن جو مالڪ الحاج سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا ڪالھ دارالفنا مان ڪوچ ڪري دارالبقا ڏانهن روانو ٿي ويو. انالله وانا الله راجعون. ۽ تو واري ڇڏيل جسم جي باري ۾ اخبارن جي ڪنڊ پاسي ۾ لکيل هوندو، تہ ڪالھ سعيد منزل جي پرسان فٽ پاٿ تي ڪو نامعلوم شخص مئل پيو هو. بس؛ ان کان وڌيڪ هڪ اکر نہ هوندو.“

قربان علي ڪنگلي جي روح کي سيٺ صاحب جي روح جي ڳالھ مناسب ۽ معقول محسوس ٿي.

سيٺ صاحب جي روح ڪيس وڌيڪ متاثر ڪرڻ لاءِ، دولت جي اهميت جتائڻ لاءِ چيو، ”سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا پنهنجي مرضيءَ مطابق ناڻي جي آڌار تي ملڪ جي اقتصادي ۽ معاشي ماحول کي هيٺ مٿي ڪري سگهندو هو. بنا روڪ ٽوڪ جي گيهہ، ڪڻڪ، چانور ۽ ٻيو سامان سمگل ڪرائي سگهندو هو. پر، سيٺ قربان علي بہ - چار يتيم خانا،

خيراتي اسپتالون، ۽ فلاحي ادارا بہ هلائيندو هو. عاليشان قسم جون ڇهہ مسجدون ٺهرايون هئائين. ست حج ڪيا هئائين. دنيا آخرت تي قبضو الحاج سيٺ قربان عليءَ فقط دولت جي آڌار تي ڪيو هو."

"تہ پوءِ اخبار ۾ انعام جي هيءَ خبر پڙهي توکي ضرور خوشي ٿيندي، سيٺ قربان عليءَ جا روح."

"انعام؟"

"ها، انعام."

"رقم ڪيتري آهي؟"

"فقط پنج هزار."

"ڪوڙ آهي." سيٺ صاحب جي روح چيو.

"انعام جي باري ۾ مفصل احوال ٻڌاءِ."

"پوليس ڪاتي طرفان اخبار ۾ هڪ نوجوان جي تصوير ڇاپي اٿائون. جيڪو پوليس جي قبضي مان ڀڄي ويو آهي." قربان علي ڪنگلي جي روح ڀڄي ويل نوجوان جي تصوير سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روح کي ڏيکاريندي چيو، "هن ڀڳل نوجوان کي گرفتار ڪرائيندڙ کي پنج هزار رپيا انعام ڏنو ويندو."

سيٺ قربان عليءَ جي روح ڌاڍي غور سان، ڇتائي اخبار جي سٽيي تڪر تي ڇاپيل تصوير ڏانهن ڏٺو، پوءِ، قربان علي ڪنگلي جي روح کي چيائين، "اسين هن نوجوان کي گرفتار ڪرائي سگهون ٿا."

"سو ويءَ ڪيئن؟" ڪنگلي جي روح پڇيو.

"اسين روح آهيون. اسان کي ڪوبہ ڏسي نہ سگهندو." سيٺ صاحب جي روح چيو، "اسين ڌرتيءَ تي هرڪا ڪند ڪڙڇ ڳولي ڦولي، ڀڳل نوجوان کي گرفتار ڪري پوليس جي حوالي ڪنداسين، ۽ انعام حاصل ڪنداسين."

ڪنگلي جي روح پڇيو، "پر، اسين انعام جي رقم ڪيڏانهن ڪنداسين؟"

"تون تہ آهين هڪ لاوارث جسم مان نڪتل روح." سيٺ جي روح چيو، "پر مان وڏي آل اولاد واري خانداني سيٺ جي جسم مان نڪتل روح آهيان. مان انعام جي رقم سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي پٽن کي ڏيئي ڇڏيندس."

”ٺيڪ آهي.“ ڪنگلي جي روح چيو، ”ان نيڪ ڪم ۾ مان تنهنجي مدد ڪندس. هاڻي زمين ڏانهن واپس موٽڻ جو بندوبست ڪر.“

سيٺ صاحب جي روح گهڙي ڪن سوچڻ کان پوءِ حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ کي چيو، ”مان سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي جسم مان نڪتل روح آهيان نه.“

”برابر.“ حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ ورائيو.

”سيٺ هميشه نيڪيءَ جا ڪم ڪندو هو.“

”برابر.“

”سڀ ڪم منهنجي مدد سان ڪندو هو؟“

”برابر.“

”مان هينئر به نيڪ ڪم ڪرڻ چاهيان ٿو، سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي نالي ۾.“

”ڪهڙو ڪم.“

”انعام جي رقم هٿ ڪري سيٺ جي پٽن کي ڏيئي ڇڏيندس. هو به پيءُ وانگر اها رقم ڪنهن نيڪ ڪم ۾ لڳائي ڇڏيندا.“

حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ سيٺ صاحب جي روح کان پڇيو، ”آسمان تي وري ڇا جو انعام؟“

”انعام زمين تي ملڻو آهي.“ سيٺ جي روح ورائيو، تنهن ڪري اسان کي ڪجهه دير لاءِ زمين ڏانهن موٽي هلڻو پوندو.“

”زمين ڏانهن موٽي هلڻ وڏي ڳالهه ناهي، اسين اڃا سفر ۾ آهيون.“ حضرت عزرائيل جي ايجنٽ پڇيو، ”پر جيستائين انعام جي پڪ نه ٿيندي، ڌرتيءَ ڏانهن موٽ نه کائيندا سين.“

”انعام جي پڪ آهي.“ سيٺ صاحب جي روح چيو، ”هڪ نوجوان پوليس جي قبضي مان ڀڄي ويو آهي. پوليس ڪاٽي سندس تصوير اخبار ۾ شايع ڪرائي آهي. سندس گرفتاريءَ تي پنج هزار رپيا انعام رکيو اٿائون.“

حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ پنهنجن ساٿين کي چيو، ”ساٿيو، ڦيرو کائي ڌرتيءَ ڏانهن موٽ کائو.“

ٽنهين ايجنٽن حضرت عزرائيل جي وڏي ايجنٽ جي حڪم جي بجا

آوري ڪندي آسمانن ڪان مُنهن موڙي، ڌرتيءَ ڏانهن رُخ ڪيو.

واٽ تيءَ حضرت عزرائيل جي وڏي ايجنٽ سيٺ صاحب جي روح ڪان پڇيو، ”پڳل نوجوان جي تصوير ڪهڙي اخبار ۾ ڏني اٿئي؟“

”پڪوڙن واري اخبار ۾.“ سيٺ صاحب جي روح وراڻيو.

”مون کي ڏيکار.“ حضرت عزرائيل جي ايجنٽ چيو، ”مان به ان نوجوان کي گرفتار ڪرائڻ ۾ اوهان جي ڀرپور مدد ڪندس.“

سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روح هڪدم قربان علي ڪنگلي، جي روح کان قاتل اخبار جو سٽيو ٽڪر وٺي حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ حوالي ڪيو.

حضرت عزرائيل جو خاص ايجنٽ ڪجهه دير تائين اخبار ۾ شايع ٿيل نوجوان جي تصوير ڏانهن ڏسندو رهيو، جنهن جي هيٺان لکيل هو، ته اُهو نوجوان پوليس جي قبضي مان ڀڄي ويو آهي ۽ سندس گرفتاريءَ تي پنج هزار رپين جو انعام رکيل آهي.

تصوير کي جاچي ڏسڻ کان پوءِ حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ پنهنجن ساٿين کي حڪم ڏيندي چيو، ”ساٿيو، ڦيرو کائو، آسمان ڏانهن موٽ کائو، ڌرتيءَ کي پٺ ڏيو. واپس هلو.“

حضرت عزرائيل جي ايجنٽن پنهنجي سرڌار جي حڪم جي بجاآوري ڪندي ڌرتيءَ کان منهن موڙيو، ۽ پيهر آسمان ڏانهن رُخ ڪيو.

سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح ڏاڍو حيران ٿيو. کانئس ذري گهٽ چرڪ نڪري ويو. حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ کان پڇائين، ”ڪهڙي سبب ڪري پنهنجو حڪم بدلايو اٿئي ۽ نوجوان کي گرفتار ڪرائڻ جو نيڪ خيال ڇڏيو اٿئي؟“

حضرت عزرائيل جي ايجنٽ وراڻيو، ”ڪوبه بني بشر، روح يا فرشتو ان تصوير واري نوجوان کي گرفتار ڪرائي نه سگهندو.“

سيٺ صاحب جي روح حيرت وچان پڇيو، ”ڇو؟“

حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ جواب ڏنو، ”ڪجهه عرصو اڳ اسان هڪ پوليس ٿاڻي جي لاڪپ ۾ ان نوجوان جي چيريل، چچريل ۽ عذابن ڪاڙهيل جسم مان سندس روح قبض ڪيو هو.“

اها ٻڍالهہ ٻڍڻ ڪان پوءِ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح مايوسين جي اوڙاهہ ۾ غرق ٿي ويو، ۽ خاموشيءَ سان آسمان جو سفر ڪندو رهيو.

قربان علي ڪنگلي جو روح، حضرت عزرائيل جئ وڏي ايجنٽ جي ٻڍالهہ ٻڌڻ ڪان پوءِ سوچيندو رهيو، تہ هو جنت ۾ ڪابہ مئي شيءِ، جهڙوڪ: ماکي، ڪارڪ ۽ انگور نہ واپرائيندو، ۽ ڪنهن سانوري حور سان محبت ڪندو، ۽ ڌرتيءَ جي درد کي وسارڻ جي ڪوشش ڪندو. ✦

هڪ دل جي اڪيلائي

ڪيفي گرانڊ جي در ۾ نرگس منهنجي سامهون اچي، مونکي ٻاهر نڪرندو ڏسي، در وٽان هٽي ويئي، ڪجهه پرڀرو ٿي بيٺي.

مان گرانڊ مان ٻاهر نڪري رهيو هوس، هوءَ اندر اچي رهي هئي. سالن ڪانپوءِ ڪيس ڏٺم، ته اک ڇنڀي نه سگهيم. ڪليل طاق جي هئنڊل ۾ مُٺ مضبوط ٿي ويئي. جيڪو ساهه سيني ۾ لهي ويو هو، ڪجهه دير لاءِ اندر رهجي ويو. جنهن نگاهه سان ڪيس ڏٺم، گهڙيءَ ۾ جاتم ۽ سڃاتم، سا نگاهه سندس چهري تي رهجي ويئي. اڳ اٿين نه ڀانئيو هوم، ته ڇهن سالن ڪان پوءِ جڏهن پتڪندو، گرانڊ ۾ ايندس، ۽ گذريل لمحن کي سڏيندس، زخمن کي کوليندس، تڏهن هوءَ اوچتوئي اوچتو، زندگيءَ جي ڪوهيڙي مان نڪري منهنجي آڏو اچي بيهندي، اندر اڪيلي ڪنڊ ۾، ڄاڻهه جي سپ پريندي به اهوئي سوچيو هوم، ته تمنائون جيڪڏهن مون جهڙي مفلس جي ميراث هجن ها، ته اڄ جيڪر اداسين ڪان گهٻرائجي نرگس جي هٿن ۾ منهن لڪائي زندهه رهڻ جي عذاب کي سهي وڃان ها. پر پوءِ پاڻ کي سمجهايو هوم، ته اسان برف جا تاج محل اڏيندا آهيون. ڪاغذ جا گل جهول ۾ جهلي بهارن جو انتظار ڪندا آهيون. دل زخمن ڪان چور هوندي آهي، پر تڏهن به چپن تي مرڪ آڻيندا آهيون. پاڻ کي سمجهائيندا آهيون، ته محبت نه ڪريو، ڏرتي ڪيڙيو: عاشق ته مجنون هو، اسين سپ سڏڙيا آهيون!

نرگس پرڀرو ويٺي هئي. آگر تي چاٻين جي زنجيري ويڙهي رهي هئي. ڪيس فيروزي ساڙهي پاتل هئي، جنهن مان گچ لڳل بلائوز جا ڪاوا تجلا ڏيئي رهيا هئا. منهن تي ڳوڙهو ميڪ اپ ڪيو هئائين. روح جو رنگ فيس پائوڊر مان ظاهر ٿي رهيو هوس. اکين تي ويڪري فريم واري ڪاري بيچ ڪومبر عينڪ هئس. وارن تاهڻ جو نمونو نه بدليو هئائين. وار اڳ وانگر ڪلهن وٽان ڦرندا، اڳيان اچي بيٺا هئس. سندس چهرو وارن جي دائري ۾ اڳ جهڙوئي

ڪشش ڪندڙ هو. هو منهن ۾ نہ بدلي هئي، رڳو بدن ۾ ڪجهہ ڪجهہ پرجي ويئي هئي.

گهڻو اڳ، نرگس جڏهن منهنجي پيار کي ڪنهن ٻار جو ضد سمجهيو هو ۽ چيو هو، ’چريا مان تنهنجي لائق نہ آهيان‘، تڏهن ڪائنس ورائي پڇيو هوم، ’اهو بہ ڪو آرڊيننس آهي ڇا؟‘

’مان سچ پچ تہ تنهنجي لائق نہ آهيان،‘ هن گنڀير ٿيندي چيو هو.

۽ مون کيس پاڻهن کان جهلي سمجهايو هو، ’مان ڪنهن ديسي ناول جو هيرو نہ آهيان، ۽ نہ ئي تون هيروئن آهين. مان توکي چاهيان ٿو. مون کي تنهنجي گهرج آهي.‘

هن منهنجي چريائيءَ تي، اڻ ميي پيار تي ڪلي ڏنو هو. مون کي سرچائيندي چيو هئائين، ’مان توسان ڳالهين ۾ تہ پڄي نہ سگهنديس، پر ايترو سو ڄاڻان ٿي تہ، تون هڪ نہ هڪ ڏينهن وڏو ماڻهو ٿيندين، ملڪ ۾ نالو ڪڍندين. ان وقت منهنجو وجود تنهنجي ناموس ۾ چيٽ وانگر چيندو.‘

ورائيو هوم، ’مان سڀ ڪجهہ ٿي سگهندس پر ڇوڙ ۽ وڏو ماڻهو ٿي نہ سگهندس.‘

ان وقت هن ٽهڪ ڏنو هو. منهنجيءَ ڳالهہ تي اعتبار نہ ڪيو هئائين.

گذريل ڇهن سالن ۾ مان سڀ ڪجهہ ٿي سگهيو آهيان، پر ڇوڙ ۽ وڏو ماڻهو ٿي نہ سگهيو آهيان. مان انهن هزارين لکين انسانن مان هڪ آهيان، جيڪي آفيسن ۾ ڪم ڪندي ڪندي موڳامتر ٿي ويندا آهن ۽ حالتن جي گهاڻي ۾ پنهنجو وجود برقرار رکڻ لاءِ رات ڏينهن جدوجهد ڪندا آهن. اسين اخبارن ۾ ملڪ جي خوشحاليءَ جون خبرون پڙهندا آهيون ۽ خوش ٿيندا آهيون.

ان ڏينهن نرگس کي پنهنجي آڏو ڏسي جڻ ڏيل ڏري پيو. دل چاهيو تہ چوانس – منهنجو قد راوڻ کان ڊگهو ٿي ويو آهي، پر جيڪي چوڻ چاهيم، چئي نہ سگهيم. ازل کان خاموش دل سيني جي مقبري ۾ ابابيل وانگر پرڙا هڻي هڻي ساٽي ٿي پيئي. اها گهڙي ٻرڃي ٻڌجي هنياءَ ۾ چيڀ لڳي، جڏهن پويون دفعو نرگس مونکان ڌار ٿي هئي. تڏهن، دل اداس هئي، ڪائنات جي ڪنڊ ڪنڊ اداس هئي. ان دفعي پڪ ٿي ويئي هيم تہ هوءَ قيامت تائين منهنجي ٿي نہ سگهندي، مان سندس ضد کان محبت جي ڪيپ ڪٽي نہ

سگهندس، ۽ منهنجو پيار سندس اخلاقي قدرن آڏو ماتِ ٿي ويندو. اها رات اماس جي رات هئي. نرگس ۽ مان سيبريز ريسٽورنٽ جي پڌر مان اٿي، ٻاهر واريءَ جي دڙن تي اچي ويٺا هئاسين. پريانِ سمنڊ ڪنهن ازلي عذاب کان ٿڪي رهيو هو. مون پنهنجون آڱريون نرگس جي آڱرين ۾ جڪڙي ڇڏيون هيون ۽ منهن ورائي سندس اکين ۾ نهاريو هوم. پريان اينڊرڻ ٽيوب لائيٽ جي ميرانجهڙي روشنيءَ ۾ ڏٺو هوم ته سندس اکين جي ڪنورن ۾ لڙڪ تري رهيا هئا. هيئيون چپ ڪنبي رهيو هوس. ڪاڏيءَ ۾ ڪب پئجي ويو هوس. تڏهن کيس چيو هوم، ”اڄ کان پوءِ مان ڪڏهن به توسان ملڻ جي ڪوشش نه ڪندس نرگس، ڪڏهن به ملڻ جي ڪوشش نه ڪندس. اڄ کان پوءِ، مان وڇوڙي جي علامت ٿي جيئندس. جڏهن به جڳ ۾ جدائيءَ جو ذڪر ٿيندو، تڏهن مون کي ياد ڪيو ويندو.“

هوءَ وياڪل ٿي ويئي هئي. منهنجن آڱرين ۾ جڪڙيل سندس آڱريون نري برف ٿي ويون هيون، تڏهن سڏڪن کي جهلي جهلي چيو هوم، ”اڄ جڏهن چاهيندي به مان توکي پنهنجي ڪري نه سگهيو آهيان، تڏهن سمجهان ٿو، جڻ نصيب جي ٿالهه مان اياڳ جو وڏو حصو پنهنجي لاءِ ڪٽي ورتو اٿم.“

الاءِ ڪيئن، ٽٽل ڦٽل لفظن ۾ گهٽيل گهٽيل لهجي ۾ چيو هئائين، ”تنهجي ايڏي محبت وقتي آهي چريا. تنهجي آڏو آهيان، چاهين ٿو، پري ٿينديس، وساري ڇڏيندين.

هن چوڻ خاطر چئي ڇڏيو هو، پري ٿينديس ته وساري ڇڏيندين؛ پر جيڪي چيو هئائين، تنهن جو مطلب نه سمجهيو هئائين.

مان کيس وساري نه سگهيو آهيان. روحن جا رشتا وسارڻ سان نه وسرندا آهن. وساري سگهانس ها ته ان ڏينهن کيس اکين آڏو ڏسي جيءُ جهرندو نه پاڻيان ها. پاڻ جهلي وٺان ها. ماضيءَ کي وقت جو وهنوار سمجهي در وٽان هٽي وڃان ها.

مان نه هٽيس. در ۾ بيٺو رهيس. هوءَ اندر اچڻ لاءِ آتي ٿيڻ لڳي. در جي سامهون اچي بيٺي. سندس ڪاريون منيون ۽ گهاٽين پنبڻن واريون اکيون ڪاري عينڪ سان ڍڪيل هيون. مونکان لڪل هيون.

ڪنڌ ڪٽي جڏهن مون ڏانهن ڏٺائين، تڏهن لپ اسٽڪ لڳل چپ ڏار

تي ويس. وڏيل وڪ بيهجي ويس. چابين جي زنجير منهنجي نصيب وانگر سندس هٿ جي ترڻ ۾ بند ٿي ويئي. هن هٿ مٿي ڪري، عينڪ جي ڪمان ۾ آڱريون وجهي، عينڪ اکين کان ڌار ڪري ڇڏي.

نگاهون مليون ته ڪجهه دير لاءِ ڌار ٿي نه سگهيون. هوءَ لاڳيتو منهنجين اکين ۾ ڏسندي رهي. پوءِ هن پاڻ سنڀالي ورتو. ڪليل چپ بند ڪري، ڳيت ڏيئي، عينڪ پرس ۾ رکي ڇڏيائين. ساڙهيءَ جو ڪريل پلئه سنڀالي ورتائين، ڄڻ ڪجهه نه ٿيو هو. زندگي اتفاقن تي اڏيل آهي.

هوءَ ڇهن سالن ۾ نه بدلي هئي. سال بدلجي ويا. وقت بدلجي ويو. دل جي دنيا بدلجي ويئي. هوءَ نه بدلي هئي. هن جنهن شدت سان برداشت ڪرڻ سکيو هو، تنهن کي قبضي مان نه ڪڍيو هئائين.

منهنجي سامهون اچي بيٺي. فقط هڪ لفظ چيائين، ”تون!“

مان خاموش رهيس – طاق جي هينڊل مان هٿ نه ڪڍيم. وٺ نه گهٽايم. ٿورو هٽي بيٺس. ڪيس اندر اچڻ لاءِ رستو ڏنم. هوءَ ساڙهيءَ جو پلئه سنڀاليندي، ذري گهٽ مون سان لڳندي، اندر هلي آئي. طاق جي هينڊل مان هٿ ڪڍي ورتم. وٺ بند ٿي ويئي.

چيائين، ”اچ.“

اندر ۾ اٿيل طوفان کي دٻائيندي، آهستي چيم، ”مون کي سڃاتئين ٿي نرگس.“

هوءَ ويجهو هلي آئي. سندس ميڪ اپ، پرفيوم ۽ ڪولون جي خوشبوءِ عذاب وانگر منهنجي روح ۾ داخل ٿي رهي هئي. پيهر، سارنگي جي سڏڪي وانگر، ڳيت ڏيئي ساڳيو لفظ ورجايائين، ”اچ.“

تڏهن چيم، ”وقت جي پيرن ۾ زنجير وجهندا هئاسين اهو وقت گذري ويو نرگس.“

پاڻ سنڀالڻ لاءِ پرس هڪ هٿ مان ڪڍي ٻئي ۾ جهليائين. مون تان نظرون هٽائي ڪيفي جي پردن کي ڏٺائين. پوءِ واچ ۾ وقت ڏسندي، گهٽيل آواز ۾، آواز – جيڪو ڄڻ سندس شڪست جو آواز هو، چيائين، ”مون وٽ منهنجا فقط پندرنهن منٽ باقي آهن. مون کان منهنجا پندرنهن منٽ وٺي مونکي پنهنجا پندرنهن منٽ نه ڏيندين؟“

وراڻيم، ”مون پنهنجي سموري حياتي تنهنجي حياتيءَ سان مٽائڻ چاهي هئي نرگس. تو منهنجي آڇ ٺڪرائي ڇڏي. منهنجي دل ٽوڙي ڇڏيئي. اڄ پنڌرنهن منٽ مٽائي ڇا ڪندينءَ!“

هوٽل نه هجي ها، ويٽر ۽ گراهڪ نه هجن ها، ڪا اڪيلي ڪنڊ هجي ها، هوءَ روئي پوي ها، پنهنجا لڙڪ روڪي نه سگهي ها. هن ساڳي لهجي ۾ چيو، ”مان ان لائق آهيان. مون کي تنهنجي حياتيءَ تي ڪوبه حق نه هو.“

مان خاموش رهيس.

هن جا چپر جهڪي آيا. چيائين، ”مون کي پنهنجا پنڌرنهن منٽ نه ڏيندين.“

مون نه ڳالهايو.

هوءَ پاڻ تي ضبط ڪري رهي هئي، پر تڏهن به آواز ڪنبي رهيو هوس. التجا ڪيائين، ”اڄ نه.“

ڪيفي جي اپر فلور ڏانهن وڌي وياسين. هوءَ مون سان ڪلهو ڪلهي سان ملائي ڏاڪڻ چڙهڻ لڳي. اڌ ڏاڪڻ ۾ چيائين، ”تون ڪيترو نه بدلجي ويو آهين.“

منهن ورائي ڏانهنس ڏٺم. پڇيم، ”مان بدلجي ويو آهيان!“

”ها،“ چيائين، ”تون بدلجي ويو آهين.“

”مان ساڳيو آهيان،“ وراڻيم، ”فقط سال بدلجي ويا آهن. وقت بدلجي ويو آهي. باقي مان ساڳيو آهيان. منهنجو غم ساڳيو آهي.“

سڏڪي وچڙيل لهجي ۾ چيائين، ”توکي پهرينءَ نظر ۾ ته اصل سڃاڻي ئي نه سگهيس.“

مون توکي ڏسڻ شرط سڃاڻي ورتو هو. چيم، ”تون هميشه مون کي نه سڃاڻو آهي.“

چيائين، ”تون بدلجي ويو آهين. تنهنجون ڳالهيون نه بدليون آهن.“

اپر فلور تي پهچي هوءَ ٿوهر جي ڪونڊين وٽ بيهي رهي. هڪ ٽيبل کان سواءِ سڀئي خالي هيون:

هن ٿڌل آواز ۾ چيو، ”جنهن ڪنڊ ۾ اسين ويهندا هئاسين، اها پريل آهي.“

مون ڏاڪڻي ڪنڊ ڏانهن ڏٺو. هڪ ڇوڪرو ۽ هڪ ڇوڪري آمهون سامهون ويٺا هئا. سندن ڪتاب ۽ گائون ٽيبل تي رکيا هئا. ڇوڪرو ٻئي ٻانهون

ٽيبل تي رکي، ڪجهه اڳتي جهڪي، ٽيبل جي ٻئي پاسي ويٺل ڇوڪريءَ سان ڳالهائي رهيو هو. ڇوڪري آگر ڳل تي رکي، نگاهون سندس نگاهن سان ملائي، ڇپن تي مرڪ آڻي، دلچسپيءَ سان سندس ڳالهيون ٻڌي رهي هئي.

نرگس پڇيو، ”ڇا ٿو ڏسين.“

”ٻنهي جي چريائي.“

”چريائي؟“

”ها، چريائي.“ چيم، ”وقت پيار جو دشمن آهي نرگس. وقت جي هڪ هڪ گهڙي محبت جي هڪ هڪ جملي جي تربت آهي. هي ٻئي نادان آهن. وقت کي محبت جي جملن جو نذرانو ڏيئي رهيا آهن.“

ٿڌو ساهه کڻي چيائين، ”اچ، ڪئڪٽس جي ڪونڊين وٽ ٿا ويهون.“

هوءَ پرس ۽ چابيون ٽيبل تي رکي، ڪرسيءَ تي ويهي رهي. ڇڻ ٿڪل هئي. مان سندس سامهون ٽيبل جي ٻئي پاسي ويٺس.

جڏهن ساهه جائيتو ٿيس، تڏهن چيائين، ”مان ڪڏهن ڪڏهن گرانڊ ۾ ايندي رهندي آهيان.“

”مان ڇهن سالن کان پوءِ اڄ پهريون دفعو آيو آهيان.“ وراڻيم، ”اڄ مون وٽ گرانڊ جي هڪ چانهه ۽ هڪ پيٽس کائڻ جيترا پيسا هئا، تنهن ڪري هليو آيس.“

نرگس جواب نه ڏنو. ڪئڪٽس جون ڪونڊيون ڏسندي رهي. ڪجهه دير کان پوءِ چيائين، ”منهنجو نالو جيڪر ڪئڪٽس هجي ها.“

”اُهو مان آهيان.“ وراڻيم، ”منهنجي حياتيءَ جي هڪ هڪ ساعت ٿوهر آهي. منهنجو وجود زهريلو آهي. مان ويرانين ۾ اُسرندو آهيان.“

هوءَ هوٽل جي ڇت ۾ روشنين جا ترورا ڏسڻ لڳي. مون خالي ٽيبل ڏانهن نهاريو. دل پرڇي آئي.

يادگيرين جي وير چڙهي ذهن جي واريءَ ۾ دفن ٿي ويئي.

ويٽر آرڊر وٺڻ آيو.

نرگس پڇيو، ”ڇا پئندين.“

”ڪجهه نه.“

”ڇو.“

”مان چانهه پي اٿيو هوس جو در ۾ تون ملي وئين.“

”ڪافي پيئڻ.“

”نه. تون پيئڻ.“

اکيون اداس ٿي ويس. اباڻڪي ٿي ويئي. چيائين، ”سڪنديءَ سال ٿي ويا آهن، اڄ مون سان ڪافي پيئڻ.“

دل ڏونگر هجي ها، ڏري پوي ها. سندس درد ڪي برداشت نه ڪري ها.

چيائين، ”منهنجي ننڍي تمنا پوري نه ڪندين.“

دل چاهيو ته چوانس، مان تنهنجي هر تمنا پوري ڪريان ها نرگس، هر خواهش پوري ڪريان ها، پر تو منهنجي چاهت کي چربو پائيو. مون کي ڇڏي ڏنئه. مون ڪان ڏار ٿي، مون کي ازل جي اڄ ڏيئي ڇڏيئه. اڄ هڪ ننڍڙي تمنا لاءِ التجا چو ٿي ڪرين؟ پر جيڪي چوڻ چاهيم، چئي نه سگهيم. خاموش رهيس.

هن ويٽر کي ڪافي آڻڻ لاءِ چيو. ويٽر آرڊر وٺي هليو ويو. پڇيائين، ”اڄ گهڻن سالن ڪان پوءِ مليا آهيون.“

”ڇهن سالن ڪان پوءِ.“

”ڇڻ ڇهن صدين ڪان پوءِ مليا آهيون.“ پنبڙيون جهڪي آيس. پتلين تي پاڻيءَ جو تهه چڙهي ويس.

”مون کي پانئجي ٿو ڇڻ ڇهن گهڙين ڪان پوءِ مليا آهيون.“ چيم، ”مان هو منظر وساري نه سگهيو آهيان جڏهن تو چيو هو: وڃ، وڃي ڊرامه ۾ ڪهاڻيون لِک ۽ ڪرڪيٽ راند ڪر – منهنجي چڪر ۾ پنهنجو وقت برباد نه ڪر.“

چيائين، ”تنهنجو حافظو سٺو آهي.“

”هر بدنصيب انسان جو حافظو سٺو هوندو آهي.“ وراڻيم، ”مان هونءَ وساري ڇڏيان ها، پر ان دفعي مون زندگيءَ ۾ پهريون دفعو پوڻڪن وانگر محبت جو اظهار ڪيو هو ۽ تو ڪلي ٿاري ڇڏيو هو.“

هن نظرون جهڪائي ڇڏيون. ڇڻ پشيماني لڪائي رهي هئي.

مون ٻئي ٻانهون ٽيبل تي رکي ڇڏيون. ڪجهه اڳتي جهڪي آيس. اندر جا اڌما ڪوري وانگر ڪامڻ لڳا. چيم، ”فقط عورتن زندگيءَ ۾ هڪ دفعو

محبت ڪرڻ جو ٺيڪو نہ ڪنيو آهي نرگس. مرد بہ زندگيءَ ۾ فقط هڪ دفعو محبت ڪندو آهي، ۽ پوءِ سڄي عمر ان پيار جي ياد سان دل جي اڪيلائن کي آباد ڪندو آهي."

هوءَ اوچتو اداس ٿي ويئي. وڏين وڏين، ڪارين ڪارين اکين مان ڏک جا پاڇا ليئا پائڻ لڳس. ساڄي هٿ سان ڪاٻو ڪلهي جهلي هوءَ ٽيبل تي هڪ طرف نمي آئي – ڪاٻي ٻانهن ٽيبل تي اڇلي ڇڏيائين. اڌ ٻانهن تائين پاتل رنگارنگي ڪنگڻين مان بہ – چار ڪنگڻيون ٽٽي ٽيبل تي پکڙجي ويون. اکيون بند ڪري ڇڏيائين.

"ڇا ٿيو نرگس." بيچين ٿي سندس هٿ پنهنجي هٿ ۾ ڪٽي ورتم، "ڇا ٿيو نرگس."

"ڪجهہ نہ، ڪجهہ بہ نہ."

"ڪيئن آهين."

"ٺيڪ أهيان." هن پاڻ سنڀالي ورتو. ٽيبل تان ٻڳل ڪنگڻيءَ جو ٽڪر کڻي، آڱرين ۾ ڦيرائيندي چيائين، "تنهنجي ڊرامي جو هڪ جملو دل تي تري آيو آهي."

"ڪهڙو."

ٻڏل آواز ۾ چيائين، "تو لکيو هو... تو لکيو هو..." هوءَ جملو ورو ڪري نہ سگهي. آواز جذبن جي اٿل ۾ لڙهي ويس.

هن پنهنجو هٿ منهنجي هٿ مان ڪڍي ورتو. "ايڏو برداشت ڪرڻ انسان جي وس کان ٻاهر آهي، نرگس." چيم، "تون پاڻ تي ظلم ڪري رهي آهين."

"ان لاءِ بہ مون وٽ تنهنجا لفظ آهن."

"مون کي دل کان ڌار ڪري، منهنجن بيجان لفظن کي ڇو ياد رکيو اٿئي."

جڻ پڙاڏي ۾ ڳالهايائين، ۽ منهنجي هڪ ڊرامي جو جملو ورجايائين، "ظلم جڏهن انتها تي پهچندو آهي، تڏهن منجهانئس پنهنجي پيار جا پڙاڏا اُڀرندا آهن. مان دور افق جي هن پار پنهنجي پيار لاءِ واجهائيندي رهنديس. هر آواز کي پنهنجي پيار جو آواز سمجهي پاڻ کي پرچائيندي رهنديس."

آواز ڪنبڻ لڳس. ڳورو ٿي، بند ٿي ويس. خاموش ٿي ويئي.

هن منهنجي هڪ ڊرامي ۾ ڪم ڪيو هو. ان کان پوءِ، جنهن عرصي

۾ هوءَ منهنجين اکين کان اوجهل رهي هئي، تنهن عرصي ۾ زندگيءَ جي هزارين ڊرامن ۾ جيئندي مرندي رهي هوندي، پر تڏهن بہ منهنجا لفظ وساري نہ سگهي هئي.

يونيورسٽيءَ جي ڊرامي فيسٽيول ۾ جڏهن يونيورسٽيءَ جي ڪابہ ڇوڪري منهنجي ڊرامي ۾ حصو وٺڻ لاءِ راضي نہ ٿي هئي، تڏهن اسان جو سوشل سيڪريٽري الاءِ ڪٿان نرگس کي وٺي آيو هو. نرگس جي باري ۾ پهرئين ڏينهن ڪنهن ڇوڪري جو رمارڪ ٻڌو هوم، تہ بهادر آباد ۾ رهندي آهي، بلڪل چالو مال آهي.

بہ – ٽي ڏينهن ريهرسل ڪرڻ کان پوءِ هڪڙي ڏينهن نرگس مون کان پڇيو هو، 'اهڙا اوپرا ۽ دقيانوسي ڊائلاگ ڇو لکيا اٿئي؟'

ان ڏينهن مون پهريون دفعو غور سان سندس منهن ۾ نهاريو هو. وراڻيو هوم، 'ان ڪري جو مون اڃا محبت نہ ڪئي آهي.'

'سچ!' هن پڇيو هو.

'ها،' چيو هوم، 'محبت ڪرڻ کان پوءِ انسان، ماڻهو گهٽ ۽ ٻڪر وڌيڪ نظر ايندو.'

ڪجهہ ڏينهن رکي، هن عجيب سوال پڇيو هو، 'يونيورسٽيءَ جي ڇوڪرين تنهنجي ڊرامي ۾ ڪم ڪرڻ کان انڪار ڇو ڪيو؟"

کيس ٻڌايو هوم، 'ڇو جو مان اُلوءِ وانگر گنڀير نہ آهيان. ڪنهن بہ فلم اسٽار جهڙو هئنڊسم نہ آهيان. ۽ نہ ئي فلمي محبت جي لائق آهيان. مان مجنونءَ جو دشمن آهيان.'

هوءَ کلڻ لڳي هئي.

'اڙي! تون کلي رهي آهين.' کيس سمجهايو هوم: 'اسان جي يونيورسٽيءَ ۾ توکي ڇپي ڇپي تي مجنون ۽ وک وک تي ليليٰ نظر ايندي. اسان يونيورسٽيءَ ۾ ان لاءِ ايندا آهيون تہ جيئن هڪ ڊگري حاصل ڪري وڃي نوڪري ڪريون ۽ پيٽ پاليون ۽ شادي ڪري ٻار پيدا ڪريون. عشق اسان جي تعليمي ادارن جي ايڪسٽرا ڪريڪيولر ايڪٽوٽي آهي.'

هن مون کي چتائي ڏٺو هو ۽ پوءِ چيو هئائين، 'حق تي ڇوڪريون توکان ونءُ ٿيون وڃن.'

۽ پوءِ جيترا ڏينهن ريهرسل هلندي رهي، مان نہ چاهيندي بہ ڏانهنس ڇڪبو ويس. شروعات ۾ جيڪو لاپرواهيءَ وارو رويو مون سان اختيار ڪيو هئائين، بدلجندو ويس. ريهرسل کان اڳ ۽ پوءِ جڏهن آرٽسٽ آديٽوريم جي گرين روم ۾ اچي ويهندا هئاسين، تڏهن پهرن جا پهر گذري ويندا هئا. ڳالهيون نہ ڪٽنديون هيون – ابتيون سبتيون ڳالهيون جن جو نہ منڍ هوندو هو ۽ نہ پڇاڙي. ائين ڪندي اهو نہ سوچيو هوم، تہ مان ئي هوس جو دل جو نذرانو ڏيئي رهيو هوس؛ هوءَ هماليہ جي برف هئي، جميل هئي. اونهاري سياري کان بي نياز هئي. پر مان الاءِ ڇو محسوس ڪندو رهيس، تہ هوءَ مون کي چاهي ٿي، ڪيس مونسان، منهنجين هوائي ڳالهين سان پيار آهي. سندس انڪار رڳو زمان حال جي روڳي اخلاق جي ڦٽن تي خيالي پهو آهي. ڪيس سمجهايو بہ هوم، 'ڇري، حياتيءَ ۾ هڪ گهريلو زندگيءَ جي ايتري ئي حقدار آهين، جيتري ڪنهن لاٽ صاحب جي ڌيءَ؛ فرق فقط ايترو آهي جو تنهنجو رازدار ڪوبہ ڪونهي ۽ انهن خانداني ڇوڪرين جا هزارين رازدار هوندا آهن ۽ سندن رازن جو سلسلو هڪ پيڙهيءَ کان ٻي پيڙهيءَ تائين هلندو ايندو آهي.'

کلي وراڻيو هئائين، 'اهڙيون ڳالهيون ڪندين تہ ماٺهو گدو بندر موڪلي ڇڏيندءِ.'

۽ پوءِ جڏهن هوءَ ويندڙ وقت سان گڏ وڃڻي هلي، تڏهن بہ ۽ اڄ بہ، اهوئي محسوس ڪندو رهيو آهيان تہ نرگس کي مون سان بي پناهہ محبت هئي. هوءَ جيستائين جيئري رهندي، مون کي وساري نہ سگهندي. جيڪڏهن وساري سگهي ها تہ ان ڏينهن اداس نہ ٿئي ها. غم ميڪ اپ جي تهن کي ڦاڙي سندس منهن مان ظاهر نہ ٿئي ها.

مان ڏاڪڻي ڪنڌ ڏانهن ڏسي رهيو هوس، جتي ڪو مون جهڙو ڇريو، چاهت مان ڳالهائي رهيو هو. ڇوڪري ڳاٽون تي ٺونٺ رکي سندس ڳالهيون ٻڌي رهي هئي. هو ساڳيءَ ڪنڌ ۾ ويٺا هئا، جتي گهٽو اڳ مان ۽ نرگس ويهندا هئاسين، ۽ وقت جي پيرن ۾ زنجير وجهي ڇڏيندا هئاسين.

پڇيائين، "ڇا ٿو ڏسين؟"

"جي." منهن ورائي سندس اکين ۾ ڏٺم.

پڇيائين، "ڇا ٿو ڏسين؟"

چيم، ”خوابن جو ڪوهيڙو.“

چپ ٿي ويئي. ٿڌو ساهه کڻي، سڌي ٿي ويئي. مٿو ڪرسيءَ جي ٽيڪ سان لڳائي ڇڏيائين.

پوءِ پڇيائين، ”ايم - اي ڪيئهِ.“

”ها.“

”ڪهاڻيون؟“

”لکندو آهيان،“ وراڻيم، ”۽ هر ڪهاڻيءَ سان ڳڌ پنهنجي مٿان ڊيموڪليس جو خنجر لٽڪائي ڇڏيندو آهيان.“

”۽ ڊرامه؟“

”ڇڏي ڏنم.“

”ڇو؟“

”جڏهن خود زندگيءَ جو ڊرامو غمناڪ ڪلائيميڪس ڏانهن وڌڻ لڳو آهي، تڏهن ڊرامه لکڻ ۽ ڊرامن ۾ ڪم ڪرڻ بيڪار ٿو سمجهان.“

”ڪڏهن کان؟“

وراڻيم، ”جڏهن کان تون ڏار ٿي آهين.“

هڪدم ڪرسيءَ تان اٿي ويئي. منهن ٻئي پاسي ڪري ٻه - چار وکون کڻي دريءَ تائين هلي ويئي. پردو هٽائي ٻاهر ڏسندي رهي. ڪجهه دير کان پوءِ موٽي آئي.

جڏهن ڪرسيءَ تي ويٺي، تڏهن چيم، ”جنهن ڏينهن منهنجي پيار تنهنجي ضبط کان مات کاڌي هئي، نرگس اهو ڄاڻندي به، ته توکي مون سان محبت آهي پر اقرار نٿي ڪرين، مون محبت جي شڪست قبول ڪري ورتي آهي.“

”ماڻ تنهنجي لائق نه هئس،“ هن آهستي چيو، ”مون کي توسان محبت ڪرڻ جو ڪوبه حق نه هو.“

”دل ڏرتي ناهي جنهن تي ڊڪٽيٽر شپ هلي سگهي.“ بيچين ٿي چيم، ”منهنجي محبت کان انڪار ڪري جيڪا ڪيپ کڻي اٿئي تنهن لاءِ توکي تمغو ملڻ گهرجي.“

چپ ڏندن ۾ پيڪوڙي ڇڏيائين.

ماڻ چوندو رهيس. منهنجي دل ۾ درد جي جيڪا ڇيت ڪپي ويئي آهي،

تنهن جو ڇيڪو مان روحن جي گهراين ۾ محسوس ڪندو رهندو آهيان."

ڇپن ۾ چيائين، "توکي غلط فهمي ٿي آهي."

"ڇا ڇي."

"ته مون کي توسان محبت آهي."

"ڪوڙ نه ڳالهاءِ نرگس،" چڙ ڦاٽ ڪاڏم، "توکي مون سان محبت هئي، توکي مون سان محبت آهي. ٿون سدائين مون سان محبت ڪندي رهندينءَ."

"مون کي تو سان محبت ڪونهي."

"آهي. توکي مون سان محبت آهي."

"نه، نه."

"اُن جو زبان سان اقرار نٿي ڪرين ته ڇا ٿيو." مان پاڻ روڪي نه سگهيس. چيم، "پنهنجي دل کان پڇي ڏس نرگس، پنهنجي دل کان پڇي ڏس. انهن راتين کان پڇي ڏس. جن ۾ تون ڦٿڪندي رهي آهين. انهن اڪيلائن کان پڇي ڏس جن ۾ تون هنجون هاريندي رهي آهين. ان حياتيءَ کان پڇي ڏس جنهن جو هڪ هڪ ساهه هيري جي ڪڻ وانگر تنهنجي وجود کي چيري ڦاڙي چٽ ڪري رهيو آهي."

"بس ڪر خدا جي واسطي بس ڪر،" هن اکيون بند ڪري ڇڏيون. چپ ڦڙڪڻ لڳس. سڄو بدن ڪنبڻ لڳس. آهستي آهستي ضبط ڪري ورتائين.

اکيون کولي منهنجي منهن ۾ ڏٺائين.

پشيمان ٿيندي چيم، "مون کي معاف ڪر نرگس." ڇپن تي اداس مرڪ تري آيس. چيائين، "چريا."

"نه نرگس." چيم، "مون کي توسان اهڙين ڳالهين ڪرڻ جو ڪو به حق ڪونهي - ڪو به حق ڪونهي."

"چريا تون ليکڪ آهين. توکين هرڪا ڳالهه چوڻ جو حق آهي." منهنجي هٿ تي پنهنجو هٿ رکي ڇڏيائين.

"ڪير ٿيندو آهيان مان، توسان اهڙيون اڻگيون ڳالهيون ڪرڻ وارو." مان چئي چپ ٿي ويس.

شايد ڳالهه بدلائڻ لاءِ پڇيائين، "ڪرڪيٽ راند ڪندو آهين."

وراڻيم، ”ڪرڪيٽ بہ تو وانگر منهنجي ٿي نہ سگهي.“
ڏاڪڻيءَ ڪنڌ ۾ وينل ڇوڪري ۽ ڇوڪرو اٿي ويا.
اپر فلور خالي ٿي ويو.
ويٽر ڪافي کڻي آيو.
نرگس ڪانئس پڇيو، ”هن کي سڃاڻين ٿو امام.“
امام منهنجي منهن ۾ نهاريو. چڱيءَ طرح جاچڻ ڪان پوءِ انڪار ۾ ڪنڌ لوڏيندي چيائين، ”نہ.“
”هن کي سچ پچ نٿو سڃاڻين!“
”نہ.“ هن مون ڏانهن ڏسندي وراڻيو.
پوءِ نرگس جڏهن ڪيس منهنجو نالو ٻڌايو تڏهن ڪانئس ڇڻ ڇرڪ نڪري ويو. چيائين، ”ڪيترو نہ بدلجي ويو آهي.“ پوءِ مون ڪان پڇيائين، ”ڪيئن آهيو – ڪٿي آهيو – ڇا ڪندا آهيو؟“
سندس سيني سوالن جو جواب هڪ ڏنم. ”مان جيئرو آهيان امام، ۽ جيئرو رهڻ لاءِ جدوجهد ڪري رهيو آهيان.“
هن اچرج مان ڪنڌ لوڏيو. ڇڻ منهنجو جواب سمجهہ ۾ نہ آيس. هو هليو ويو.
نرگس ڪافي ناهڻ لڳي.
مان ڏاڪڻيءَ ڪنڌ ڏانهن ڏسڻ لڳس، جتي گهڻو اڳ ڪانئس پڇيو هوم، ’مون سان شادي ڪرين يا نہ ڪرين نرگس، فقط ايترو ٻڌاءِ تہ مون سان محبت ڪندي آهين؟‘
تڏهن وراڻيو هئائين، ’توهان مرد ايترو جلد عاشق ڇو ٿي پوندا آهيو!‘
جواب ڏنو هوم، ’اهو مرض پراڻو آهي. پر مون کي شرت چندر جو ديوداس نہ سمجهجانءِ، مان ديو آهيانءِ، ديو. ڪٽي ويندومانءِ.‘
’تون رومانٽڪ ٿيندو ٿو وڃين.‘ هن ڪافيءَ جو ڪوپ وڌائيندي چيو هو، ’اچ ڪافي وٺ.‘
”اچي ڪافي وٺ.“ نرگس آهستي چيو.
ڇرڪ ڀري ڏانهنس نهاريم. ٻنهي جملن جي وچ ۾ سالن جي وڇوٽي هئي. ڪوپ ڏانهن ڏٺم جنهن ۾ ڪافي منهنجي زندگيءَ جي ڪُن وانگر ڦيرون پائي رهي هُئي. ڪپ جي سپ پريم.

هوءَ ڏاڪٽي ڪنڊ جي خالي ٽيبل ڏانهن ڏسي رهي هئي. ڄڻ نگاهن سان ڪجهه تلاش ڪري رهي هئي. ڪجهه نه مليس ته سوريءَ تي لٽڪيل پڙدا ڏسي، پڙدن جي پرسان رکيل ڪئڪٽس جي ڪوندين تي اکيون اٽڪائي ڇڏيائين.

مان جهونگارڻ لڳس.

"يادون منهنجون يادون ناهن، تو جيان ٽيون پرايون،
پل پل پتڪن منهنجي من ۾ ماضيءَ جون پرڇايون،
صدين جو آ ساٿ منا سو پل ۾ ڪيئن پلايون.
اڪڙيون پرجي آيون."

سندس اکيون پرجي آيون. اداس ٿي ويئي. تڪ ٻڌي منهنجي منهن ۾ ڏسڻ لڳي. ڄڻ اکين مان ساهه نڪري ويس. ماٺڪيون پتر ٿي ويس.

ڪيس ڇهيم، "نرگس."

"هون."

"ڪيئن آهين نرگس."

منهنجي ڳالهه جو جواب نه ڏنائين. چيائين – تتل ڦتل آواز ۾ چيائين، "مون کي خبر نه هئي... مون کي خبر نه هئي ته تون... ته تون وساري نه سگهندين."

وراڻيم، "مان جيڪڏهن مري پوان نرگس ۽ موهن جو دڙو ٿي پوان؛ ته اڄ کان پنج هزار سال پوءِ منهنجي لاش مان ماڻهو تنهنجي ياد جا کنڊر کوٽي ڪڍندا."

ڪجهه دير تائين نه هن ڳالهايو ۽ نه مون.

مان اڏري ويل گفتگوءَ جا گم ٿيل جملا ذهن ۾ ورجائڻ لڳس. ماضيءَ جي کوهه ۾ ليٽو پائي پنهنجي آواز جو پڙاڏو ٻڌڻ لڳس.

گهڻو اڳ، هڪ دفعي جڏهن روح ويڳاڻو ۽ من ملول هو، تڏهن نرگس کان پڇيو هوم، 'مون سان شادي ڇو نٿي ڪرين نرگس.' هن منهنجي سوال جو جواب نه ڏنو هو. منهنجي منهن ۾ ڏسندي رهي. مون سوال ورجايو هو، 'مون سان شادي ڇو نه ٿي ڪرين نرگس.'

تڏهن منهنجي سوال جو جواب ڏيڻ بدران پڇيو هئائين، 'خبر اٿئي مان ڪير آهيان.'

۽ مون وراڻيو هو، ’تون منهنجي آهين، منهنجي. ان کان وڌيڪ مان جاڻڻ نٿو چاهيان تہ تون ڪير آهين.‘

تڏهن پڇيو هئائين، ’مون سان شادي ڪري دنيا آڏو ڪنڌ ڪٿي سگهندين؟‘

لاپرواهيءَ مان وراڻيو هومر، ’منهنجو ڪنڌ منهنجي ڪلهي تي آهي، مان دنيا جو محتاج نہ آهيان.‘

ڪجهہ دير خاموش رهي مون کي سمجهايو هئائين، ’چريا، مون سان شادي ڪري پنهنجو مستقبل تباهہ ڪري ڇڏيندين.‘

مون کي کل آئي هئي سندس بيوقوفيءَ تي، ۽ چيو هومر، ’مان پاڪستان جي انهن نوَ ڪروڙ، نوانوي لک، نوانوي هزار، اٺ سؤ چاليهہ ماڻهن مان هڪ آهيان جن کي لفظ مستقبل جي معنيٰ نہ ايندي آهي، اسان جو مستقبل اڄهي ۽ اتي لاءِ جدوجهد آهي.‘

هوءَ خاموش ٿي ويئي هئي. ڳالهائي نہ سگهي هئي. نرگس جي آواز ماضيءَ سان منهنجي ياد جو سلسلو ٽوڙي ڇڏيو.

نرگس پڇيو، ”ڇا ڪندو آهين.“

”مان ڏاند آهيان،“ وراڻيم، ”ملڪ جو اقتصادي ۽ معاشي گاڏو گهليندو آهيان.“

”ڇا،“ هوءَ حيرت وچان مون ڏانهن ڏسڻ لڳي. ”گذريل ڏهن سالن* ۾ ملڪ جيڪا وحشت انگيز ۽ دهشت انگيز ترقي ڪئي آهي، مان ان ترقيءَ جو سبب آهيان،“ دل چڻ ڏري پيئي. چيم، ”توکان ڏار ٿي مان تمام وڏو ماڻهو ٿي ويو آهيان نرگس، ڪشمير کان ڪاڪس بازار تائين ڪارخانا منهنجا آهن. زمينون منهنجون آهن. مان ڏاڍو وڏو ماڻهو ٿي ويو آهيان، هي جو پاڪستان ۾ وليڪا، آدمجي ۽ باوانيءَ جا نالا ٻڌندي آهين، اهو مان آهيان. هندستان ۾ منهنجو نالو ٽاٽا، برلا ۽ جي. بي منگهارام آهي. مان هينري فورڊ آهيان.“

هوءَ منجهي پيئي. چيائين، ”منهنجو مطلب آ تہ-“

”مان تنهنجو مطلب سمجهي ويو آهيان.“ لڇندي وراڻيم، ”توسان شادي نہ ڪري مان سماجي رتبي ۾ قداور ٿي ويو آهيان. چاهيان تہ هٿ وڌائي هڪ سٽ سان آسمان کي ڌرتيءَ تي آڻي ۽ هڪ ٻڪ سان ڌرتيءَ کي آسمان جي جاءِ تي اٽڪائي ڇڏيان. ۽ خبر اٿئي، ايندڙ چونڊن ۾ مان صدارتي اميدوار ٿيندس.“

---

* ون يونٽ ۽ ايوب خان وارا ڏهہ سال، 1958ع کان 1968ع تائين.

پڇيائين، "ايڏو زهر ڪٿان آندو اٿئي."

وراڻيم، "ان سوال جو جواب پنهنجي دل کان پڇي ڏس."

چڻ ڪا اڻ ٽڻ هئس. پڇيائين، "نوڪريءَ ۾ ته آهين نه."

چيم، "ها، تو واري الله سائين جي فضل، يونيورسٽي ڊگريءَ جي ڪرم ۽ سرڪار سڳوريءَ جي مهربانيءَ سان دال ماني ڪمائي وٺندو آهيان."

"اوهه،" چڻ ساهه ۾ ساهه پيس، "شڪر آ."

پيهر خاموشي ڇانئجي ويئي.

ڪجهه دير کان پوءِ هن واچ ڏسندي چيو، "مون وٽ منهنجا باقي پنج منٽ آهن. وري وڇڙي، الاءِ زندگيءَ ۾ پيهر ملي به سگهنداسين يا نه. مون کي پنهنجي باري ۾ ٻڌائي."

وراڻيم، "مان جيڪي هوس اهوئي هوس، ان کان پوءِ ڪجهه به نه رهيو آهيان."

مُنجهندي مُنجهندي چيائين،، "ٻڌو هوم... ٻڌو هوم، توسان گڏ... ڪجهه عرصو اڳ، هڪ ڇوڪري نظر ايندي هئي."

ڪيس جواب نه ڏنم. ڇتائي سندس منهن ۾ ڏٺم.

پڇيائين، "ڪير هئي؟"

وراڻيم، "هوءَ مونسان محبت ڪندي هئي."

"توسان محبت ڪندي هئي." هن دک، درد ۽ دانهن کي جهلي جهلي پڇيو، "ڪير هئي؟"

"مون سان يونيورسٽي ۾ پڙهندي هئي،" وراڻيم، "مان فائينل ۾ هوس، هوءَ آنرز ۾ هوندي هئي."

پڇيائين، "نالو ڇا هوس."

"نسيم."

"تون به..." جملو پورو ڪري نه سگهي. چڻ ساهه سيني مان نڪري نڙيءَ ۾ اٽڪي پيو هوس. پوءِ ڪوشش ڪري جملو پورو ڪيائين، "تون به ڪيس چاهيندو هئين."

"مان؟"

"ها، تون."

مان ماڻهو نه، جيڪڏهن يوناني ڏند ڪٿا هجان ها، ڪيس سيني جا طاق کولي اندر جو منظر ڏيکاريان ها. سندس هڪ هڪ ياد جي چٽ ڪيس ڏيکاريان ها. دل جا گهاءَ ڏيکاريانس ها. مان فقط ايترو چئي سگهيس، ”تون وئينءَ، پاڻ سان سڀ ڪجهه کڻي وئينءَ.“

پڇيائين، ”تون نه چاهيندو هئينس ڇا.“

سندس سوال ڀالو بڻجي منهنجي روح ۾ان پار ٿي ويو. چيم، ”تنهنجيءَ ڦليءَ جو موتي جيڪڏهن هيري جي ڪڻ آهي نرگس، ته مان کائڻ لاءِ تيار آهيان.“

هن جواب نه ڏنو.

مون چيو، ”الاءِ ڇا ڏنو هو ڇريءَ منهنجي اداس اکين ۾، ٿڪل اکين ۾! تو جيڪو درد ڏنو هو، سو ڏسي ورتائين. منهنجي بيپناهه مايوسي ڏسي ورتائين. ڪيس ٻڌايم به، ته ڇري توکي ڏيڻ لاءِ مون وٽ ڪجهه ڪونهي. حياتيءَ جي اڪيلائيءَ آهي. مسلسل خاموشي آهي، تنهنکي پنهنجو ڪري ڇا ڪندينءَ؟“

ٿلهي لهجي ۾ پڇيائين، ”منهنجي باري ۾ ٻڌايو هوسين ڇا؟“

”ڪيس خبر هئي،“ وراڻيم. ”يونيورسٽيءَ جي هڪ هڪ شاگرد کي خبر پئجي ويئي هئي ته تون مون کان ڌار ٿي ويئي آهين.“

”پوءِ به توکي چاهيائين؟“

”ها،“ وراڻيم، ”چيو هئائين، ۾ان توکي، تنهنجين مايوسين سميت پنهنجو ڪريان ٿي.“

ان وقت ويٽر امام آيو. ادب سان اچي بيٺو. چيائين، ”قادر سيٺ پنهنجي ڪار ۾ توهان جو انتظار ڪري رهيو آهي.“

”چئينس، اچان ٿي،“ نرگس ڪهراڻيءَ سان وراڻيو. ويٽر هليو ويو.

ڪانئس پڇيم، ”شادي ڪيئہ نرگس.“

”نه.“

”ته اڃا ڪنواري آهين.“

”مون کي ڪنواري سڏائڻ جو حق ڪونهي؟“

”اسان وٽ هر غير شادي شده عورت کي ڪنواري سڏائڻ جو حق

آهي،" وراڻيم، "جيڪڏهن اهو حق ڪائنات ڦري ونجي ته پوءِ، جيڪر گهٽڻ ئي خاندانن جا ڏينگا ڏيري ٿي وڃن."

نرگس ڪنبندڙ هٿن سان پرس مان ڏهين رپئي جو نوٽ ڪڍي ٽيبل تي رکيو. مون نوٽ ٽيبل تان کڻي موٽائي سندس پرس ۾ وجهي ڇڏيو.

پڇيائين، "ڇو."

چيم، "ڇا، مان ايترو حق به نٿو رکان."

هن اکيون بند ڪري ڇڏيون.

مون بل جا پئسا ٽيبل تي رکي ڇڏيا.

پوءِ هن اکيون کولي منهنجي منهن ۾ نهاريو. چيائين؛ "مون شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي."

ڄڻ سج جو ٻرندڙ گولو ڌرتيءَ تي لهي آيو.

پڇيم، "ڪڏهن کان."

چيائين، "منهنجي زندگيءَ جو زوال شروع ٿي چڪو آهي."

"تنهنجي ۽ منهنجي زندگيءَ جو زوال ان وقت شروع ٿيو هو، جڏهن تو بي بي رابعه بصريءَ جو رڪارڊ ٽوڙڻ جو فيصلو ڪيو هو. جڏهن منهنجي محبت کي پنهنجي ضد آڏو قربان ڪري ڇڏيو هيئه،" وراڻيم، "اهو فيصلو اڄ کان ڇهه سال اڳ ڇو نه ڪيو هيئه."

"فائدو؟"

"منهنجي وجود ۾ زهر جو مقدار گهٽ هجي ها،" ڏک وچان چيم، "۽ تنهنجن اکين ۾ اڄ ڪنهن سهاري جي تلاش نه هجي ها."

هينئين چپ ۽ ڪاڏيءَ جي وچ ۾ ڪُٻ پئجي ويس. اکيون آليون ٿيس، پر لڙڪ لڙي نه سگهيس. هن نه ڳالهايو.

مون ڳالهايو، "حالتون مون سان ۽ مان حالتن سان ڪڏهن به ٺاهه ڪري نه سگهندس. هن گهٽ ۾ مان جلد پوساڻجي مري ويندس."

هن ڇپر کڻي مون ڏانهن نهاريو.

چيم، "مرڻ کان اڳ توکان هڪ اعتراف ڪرائڻ چاهيان ٿو."

هوءَ مون ڏانهن ڏسندي رهي.

چيم، "مون سان پيار اٿئي نرگس."

سانجهيءَ جهڙي اداس مرڪ سندس چپن تي تري آئي. ڪنڌ کي هلڪو لوڏو ڏيئي منهن ٻئي طرف ڪري ڇڏيائين.

پيهر پڇيم، ”مون سان پيار اٿئي نرگس.“

ڪجهه ترسي، اپن ساهن ۾ هڪ لفظ چيائين، ”نه.“

چيم، ”اهو انڪار مون ڏانهن ڏسي ڪر.“

هوءَ هڪدم اٿي بيٺي. منهن ٻئي طرف ڪري ڇڏيائين.

ڪنڌ جهڪائي ڇڏيائين.

چيائين، ”مان وڃان ٿي.“

”نرگس.“

”جي.“

”مون ڏانهن ڏس نرگس.“

هن مون ڏانهن ڏٺو.

پڇيم، ”زندگيءَ ۾ ڪڏهن مون سان محبت هيئه.“

هيٺئين چپ کي واڇ وٽان ڏندن ۾ پڪوڙي ڇڏيائين. جڻ ضبط جو آسمان ٽٽڻ لڳو هوس. پوءِ آهستي آهستي چيائين، ”مون شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي.“

مان ڏانهنس ڏسندو رهيس. ڪيس جواب ڏيڻ چاهيم، پر ڏيئي نه سگهيم. پاڻ کي پولار ۾ پنواٽيون کائيندي محسوس ڪيم.

نرگس گهٽيل گهٽيل آواز ۾ ڳالهايو، ”تو چيو هو، ڪو وقت ايندو، جڏهن مون کي، پنهنجو ارادو بدلائڻو پوندو.“

”جنهن وقت جي تون ڳالهه ٿي ڪرين، اهو وقت تنهنجي انڪار جو خنجر سهي، رت وهائيندو اڳتي وڌي ويو آهي،“ وراڻيم، ”رت ڦڙن جي ياد ذهن ۾ شب خون هڻندي آهي. گهائل وقت موٽي نه ايندو آهي، نرگس.“

اسان هڪ ٻئي جي سامهون بيٺا هئاسين، خاموش، اداس وياڪل ۽ وچايل. جڻ انسان نه، ڪنڊرن جا ٽٽل ڦٽل بت هئاسين. يا، ڪنهن ڪهاڻيءَ جي الميناڪ پڇاڙي هئاسين. منهنجي ٽيڻ ڪان منهن موڙي، نرگس ته بي بي رابعه بصريءَ جو رڪارڊ ٽوڙي سگهي هئي ۽ نه مان ئي، سندس خيال مطابق، سماجي افراتفريءَ ۾ پنهنجي لاءِ ڪو مٿاهون مقام ڳولي سگهيو هوس، ۽ نه

ڳولي سگھيو آھيان. حالتن مون کي زھر ڏنو آھي، نرگس جو انڪار زمان حال جي ڦٽن تي ڦهو رکي نہ سگھيو آھي.

مان ناڱ ڦڻ وانگر ٻيٺل ھوس ۽ ھوءَ ھرڻيءَ وانگر ھيسيل.

نرگس سڏڪن مليل آواز ۾ پڇيو، ”جنھن ڇوڪريءَ سان محبت ڪئي ھيئہ، سا ڪٿي آھي.“

وراڻيم، ”منھنجي اکين آڏو آھي.“

”نہ نہ،“ اداس ٿي ويئي، ”ھوءَ، جنھن سان توسان محبت ڪندي ھئي. يونيورسٽيءَ واري ڇوڪري.“

ڇيم، ”اھو ڇو ٿو پڇين.“

”الاءِ،“ آواز وچڙڻ لڳس، ”الاءِ ڇو... بس ائين ئي.“

وراڻيوم، ”منھنجو ڏک ۽ اڪيلائي وراھي وٺڻ لاءِ ان ڇوڪريءَ مون سان شادي ڪئي آھي.“

مون سندس ڪلھا جھڪندي ڏٺا. ھڪ ھٿ پيشانيءَ تي رکي، مون ڏانھن ڏسڻ بنا چيائين، ”مان وڃان ٿي.“

منھنجي جواب جو انتظار ڪرڻ بنا ڏاڪڻ لھڻ لڳي.

ڪيس سڏيم، ”نرگس.“

ھوءَ اڌ ڏاڪڻ ۾ بيھي رھي.

ٻہ – چار ڏاڪا لھي سندس پنيان وڃي بيٺس. ھن منھن نہ ورايو.

”مون ڏانھن ڏس نرگس.“

ھن منھن ورايو. اکين ۾ لڙڪ لڙي آيا ھئس. سڏڪن جھڙي آواز ۾ چيائين، ”چئہ.“

منھنجو پنھنجو آواز اوپرو، اجنبي ٿيندو ويو. الاءِ ڪيئن پڇيم، ”مان جيئندس تہ وڇوڙي جي علامت ٿي جيئندس. پر نرگس، ڇا ڪڏھن بہ توکي مون سان محبت نہ ھئي.“

لڙڪن کي اکين جي ڪنورن ۾ قابو ڪري ڇڏيائين.

آھستي انڪار ۾ ڪنڌ لوڏيندي چيائين، ”نہ.“

۽ پوءِ، ھوءَ ھڪدم ڏاڪڻ لھي، در ڪولي گرانڊ مان ٻاھر نڪري ويئي. ✦

غلام

هڪ سٺ – پنجهٺ سالن جو پوڙهو، پنهنجي وس آهر سائيڪل هلائيندو، منظور چيمبرس کان گاڏي کاتي جي چوڪ ڏانهن اچي رهيو هو. کيس خاڪي رنگ جي ڪٽل پتلون پاتل هئي، جنهن تي گوڏن وٽ چتيون لڳل هيون. مٿان پراڻو ميرو سيرو آمريڪن ڪوٽ پيل هوس، جنهن جو ڪلر تاڃي – پيٺو تي ويو هو. ڪوٽ جي ٻانهن ۾ ٽوٽنين وٽ آرپار تنگ هئا. ڪراڙي کي پيرن ۾ ڇڳل بوٽ، ۽ مٿي تي تيل ۾ پٽ تيل جناح ڪيپ هئي.

پوڙهي جي منهن تي منجهيل سُٽ وانگر ريڪائون هيون ۽ اکيون وساميل وساميل، جن تي گول ڪاون واري عينڪ چڙهيل هئي. عينڪ جي هڪڙي ڪمان ڀڳل هئي، ۽ ان طرفان عينڪ پوڙهي جي ڪن تائين ڏور سان ٻڌل هئي. سندس ٻئي مٺيون سائيڪل جي هئنڊل ۾ هيون. هٿن جي مٿان رڳون اُڀري آيون هيس. هو سائيڪل تي اڳيرو جهڪيل هو.

پوڙهي جي سائيڪل بہ پوڙهي وانگر پوڙهي هئي. جيئن وائيءَ جي مريض جي سَنڌ سَنڌ مان ٽڙڪاٽ نڪرندا آهن، تيئن پيڊل جي گهمري گهمري سان سائيڪل مان ٽڙڪاٽ نڪري رهيا هئا. سائيڪل جا ٻئي مڊگارڊ ڀڳل هئا. سياري جو صبح هو. جنوريءَ جو جوين هو. سج اڃا ڪني مس ڪڍي هئي. ولهہ ۾ سائيڪل هلائيندو ۽ ڪڏهن سائيڪل جي هئنڊل ۾ ٻڌل ٿانچي جي هڙ سنڀاليندو، گاڏي کاتي جي چوڪ وٽ اچي پهتو. چوڪ وٽان جڏهن هوشُ محمد شيدي روڊ ڏانهن ڦريو، تڏهن اوچتو پاسي واري گهٽيءَ مان نڪرندڙ موٽر جي منهن ۾ وڃي پيو.

موٽر هڪ ٽيهن – ٻٽيهن سالن جو سانورو شخص هلائي رهيو هو. هن جي پاسي ۾ ڳوڙهو ميڪ – اپ ڪيل، پريل بدن واري عورت ويٺي هئي. عورت ان شخص کان عمر ۾ بہ – چار سال وڏي پئي ڏٺي، پر تنهن هوندي بہ ميڪ – اپ جي آڌار تي بيحد حسين پئي لڳي. سندس اکين تي ويڪري

فريم واري عينڪ هئي، ۽ سندس نگاهون سڙڪ تي کتل هيون. هن جڏهن پوڙهي سائيڪل - سوار کي اوچتو موٽر جي منهن ۾ ڏٺو، تڏهن ڪانئس رڙ نڪري ويئي: ”اوهه! چا ٿو ڪرين، مشتاق!“

مشتاق جو پير ايڪسيليٽر تان کڄي ويو، ۽ وڃي بريڪ تي ڪُتو. موٽر نئين هئي. سڙڪ تان ترڪندي، چيڪاٽ ڪندي، پوڙهي کان تر تان گسندي، اليڪٽرڪ پول وٽ وڃي بيٺي.

پوڙهو ماحول کان بي نياز، پنهنجي خيالن ۾ گم، سائيڪل ڪاهيندو هليو ويو.

”بدتميز! جاهل!“ عورت نفرت وچان چيو، ۽ سندس سرخيءَ هاڻا. چپ نارنگيءَ جي ڦار وانگر ڏار تي ويا.

مشتاق جي منهن جو پنو لهي ويو. هو پريشانيءَ مان پوڙهي ڏانهن ڏسي رهيو هو، جيڪو پيڊل ڦيرائيندو، سائيڪل هلائيندو، هوش محمد شيدي روڊ تان اڳتي وڌندو پئي ويو.

”تون به ته الاءِ ڪهڙن خيالن ۾ گم هوندو آهين.“ عورت جي لهجي ۾ بيزاري هئي. ”پول سان هٽي چوويهن هزار رپين جي گاڏيءَ جي ستيا ناس ڪري ڇڏين ها،“ ۽ پوءِ دريءَ کان ٻاهر نهاريندي چيائين، ”اَنڌو منڊو به ڪرين ها.“

اوڙي پاڙي جا مرد، عورتون ۽ ٻار بريڪ جو آواز ٻڌي بالڪنين، درن ۽ درين مان ڪاٽ ڪڍي موٽر ڏانهن نهارڻ لڳا.

”هاڻي هلائيندي به، يا ماڻهن کي پيو ڪو ڪرتب ڏيکاريندين!“ عورت ٻاهر تي ويئي. چيائين، ”ڦريون پيرڊ مون کي وڻتو آهي؟ جلد ڪر، هل.“

مشتاق موٽر اسٽارٽ ڪري، هوش محمد شيدي روڊ ڏانهن ڦري ويو.

”هڪ جاهل پوڙهي جي جان بچائڻ خاطر ڪار پول ۾ هڻين ها، ته مان ڊيڊي کي ڪهڙو جواب ڏيان ها.“ هوءَ چپن ۾ پڙ - پڙ ڪندي رهي.

مشتاق ڪار هلائيندي، جهيڻي آواز ۾ چيو، ”پر بهرحال ڪار ڪنهن انسان جي زندگيءَ کان ته اهم ناهي.“

”خبردار جو مون کي ترقي پسند افسانن جا جملا ٻڌايا اٿئي،“ عورت مشتاق ڏانهن ڪنڌ ڦيرائيندي چيو، ”ڪار مون کي ڏاج ۾ ملي هئي، تنهنجي ڪمائيءَ جي ناهي جو درد محسوس ڪرين.“

مشتاق زخمي ڪيهر وانگر عورت ڏانهن ڏٺو، پر ساڻس اک ملائي نہ سگهيو. ٻئي خاموش هئا. عورت جا پينسل سان ٺهيل پرون سنوت وڃائي ويٺيا هئا. مشتاق جي نرڙ تي گهنڊ پئجي ويو هو. سخت سيءَ هوندي بہ، سندس نڪ تي پگهر جون بوندون اُڀري آهيون هيون. هن جون منيون اسٽيئرنگ تي جڪڙجي ويون. ڪار، ٽانگن ۽ رڪشائن کي پوئتي ڇڏيندي، ڦرندي، سرفراز ڪالونيءَ جي چاڙهي چڙهي ويئي. گرلس ڪاليج تائين ٻنهي پاڻ ۾ نہ ڳالهايو.

مشتاق ڪار آئي ڪاليج جي در ٻاهران بيهاري. عورت پٿر جي بت وانگر پنهنجي جاءِ تي ڄمي ويئي هئي. مشتاق ڪجهہ دير تائين عورت جي لهڻ جو انتظار ڪندو رهيو. پوءِ جڏهن ڪافي دير تائين عورت موٽر مان ٻاهر نہ نڪتي، تڏهن هن منهن ورائي عورت ڏانهن ڏٺو، ”اسان جي شاديءَ کي اٺ مهينا ٿي ويا آهن، پر توکي عقل الائي ڪڏهن ايندو.“ عورت منهن ورائڻ ڪانسواءِ، اکين جي ڪنڊن مان مشتاق ڏانهن ڏسندي چيو، ”توکي هزار دفعا سمجهايو اٿم تہ عورت کي موٽر مان لاهڻ لاءِ مرد کي در کولڻو پوندو آهي.“

مشتاق هڪدم موٽر مان لهي، ڦري، ٻئي پاسي جو در اچي کوليو. عورت ساڙهي سنڀاليندي، موٽر مان ٻاهر نڪري آئي. مشتاق ٺهڪائي در بند ڪري ڇڏيو.

عورت پنهنجي ڪوٽ جو ڪالر ٺاهيندي مشتاق ڏانهن ڏٺو، ڪيس چڱيءَ طرح جاچڻ کان پوءِ چيائين، ”توکي ڪيترا دفعا چيو اٿم تہ ڏينهن جو ۽ خاص ڪري صبح جو تکي رنگ جو سوٽ نہ پائيندو ڪر، هونهہ!“

مشتاق کيس جواب نہ ڏنو.

عورت چيو، ”بلو سوٽ تي اها بليڪ اسٽرائيپ جي ٽاءِ نہ ٻڌندو ڪر.“

ان کان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ عورت چپن ۾ چيو، ۽ ڪاليج جي در ڏانهن وڃڻ لڳي، جتي پاسي کان هڪ ڪراڙو قبائلي چوڪيدار اورڪوٽ پائي، هڪ اسٽول تي ويٺو هو.

مشتاق عورت کي سڏ ڪيو: ”بانو!“

هن پوئتي نهاريو.

مشتاق وڏي وڇي سندس سامهون بيٺو. ڪيس موٽر جون چابيون ڏيندي چيائين، ”منجهند جو توکي وٺڻ نہ ايندس، گاڏي پاڻ ڪاهي وڃجان.“

”ڇو؟“

”اڄ ڪجهہ جرمن انجنيئر پلانٽ ڏسڻ ايندا، انهن سان هوندس.“

”ٺيڪ آهي گاڏي بند ڪري ڇڏ.“

مشتاق بانوءَ کان چابيون ورتيون، موٽر جا شيشا چاڙهي، در لاڪ ڪري، بند ڪري ڇڏيا. چابيون موٽائي آئي بانوءَ کي ڏنائين.

بانوءَ پڇيو، ”ڪڏهن واندو ٿيندين؟“

”شام ڌاري.“

”مان جاليءَ سان فردوس ۾ فرسٽ شو ڏسڻ وينديس. دير سان گهر موٽنديس. متان فڪرن ۾ پئجي وڃين.“

مشتاق جي اکين مان اُلجهڻ ظاهر پئي ٿي.

بانوءَ چيو، ”گهبراءِ نہ. ڪو معمولي ماڻهو ناهي، تعليم کاتي جو وڏو آفيسر آهي.“

مشتاق اک ڇنڀڻ بنا کيس ڏسندو رهيو. هوءَ بي پرواهيءَ سان موٽر جون چابيون ڦيرائيندي، ڪاليج جي لوهي در ڏانهن وڌي ويئي. قبائلي چوڪيدار اُٿي کيس سلام ڪيو. هن ڪنڌ لوڏي سندس سلام جو جواب ڏنو.

لوهي در کي وٽي هئي. وٽيءَ مان بہ ليڪچرار ٻاهر ڏسي رهيون هيون. ٻئي ڪپڙي لٽي مان غريب گهر جون ٿي ڏنيون. بانو جڏهن در مان اندر داخل ٿي، تڏهن، ٻنهي مان جيڪا سنهڙي هئا ۽ جنهن جا ڏند ڊراڪولا جي زال وانگر وڏا ۽ ڇهنبائي هئا، تنهن وات پاٽي ٿيندڙ انداز ۾ بانوءَ کان پڇيو: ”بانو، ٻڌڻ ۾ آيو آهي، تنهنجو هسبنڊ هربرٽ اينڊ نڪلسن، فرم جو جنرل مئنيجر ٿيو آهي.“

”نہ.“ بانوءَ بي پرواهيءَ سان جواب ڏنو، ”جلد جلد ٿي ويندو.“

هوءَ ٻنهي کي اتي ئي ڇڏي، ڪاليج جي عمارت ڏانهن هلي ويئي.

سنهڙيءَ ليڪچرار چيو، ”ڪروڙ پتي پيءُ جي ڌيءَ آهي. مڙسهنس بہ ڏيڍ، بہ هزار رپيا پگهار ضرور ڪڍندو هوندو، هيءَ تڏهن بہ نوڪري ٿي ڪري!“

بندريءَ ۽ ٿلهيءَ ليڪچرار جواب ڏنو، ”اڄڪلهہ ليڪچراري ڪرڻ فيشن آهي.“

”پر پاڻ ٻئي تہ پنهنجن پيٽرن، پينرن ۽ ماءُ - پيءُ جو پيٽ پالڻ لاءِ

ليڪچرار ٽيون آهيون.“ سنهڙيءَ ليڪچرار پنهنجا ڏند لڪائيندي چيو.

”ها،“ بندريءَ ليڪچرار وراڻيو، ”پر بانوءَ جهڙين جي ٻه ڪوٽ ناهي، جيڪي فيشن خاطر ليڪچرار ٿينديون آهن.“

سنهڙي ليڪچرار ڏند ڪڍي، حسرت مان مشتاق ڏانهن ڏسڻ لڳي.

مشتاق سڙڪ جي پاسي کان بيهي ٽيڪسيءَ جو انتظار ڪرڻ لڳو. انتظار ڪندي، رکي رکي، ڪوٽ جي ٻانهن مان ٻاهر نڪتل ڪف کي پري ڪري، روليڪس واچ ۾ وقت ڏسي پئي ورتائين.

ان وقت صبح جا ساڍا اٺ ٿيا هئا. ٿڌي هوا مشتاق کي پنهنجي جسم مان آرپار ٿيندي محسوس ٿي. هن ڪوٽ جا ٽيئي بٽڻ بند ڪري، ڪالر ڪنڌ تي چاڙهي ڇڏيو. بيٺي بيٺي جڏهن ٿڪو، تڏهن ٻئي هٿ پتلون جي کيسن ۾ وجهي، هيرآباد ڏانهن هليو ويو.

هوٽلن، ٻاڪڙن ۽ پان بيڙيءَ جي ماندڻين کان سواءِ، سمورا دڪان بند هئا. ماحول ڄڻ پاري ۾ جمي، سڪي، بيساهه ٿي ويو هو، جنهن ۾ سرد هوا سرڪش روحن وانگر هلي رهي هئي.

اسپتال زوڊ وٽ ترسي، مشتاق ٻيهر ڪنهن ٽيڪسيءَ يا رڪشا جو انتظار ڪرڻ لڳو. انتظار ڪندي، سندس نگاهون اجايو سجايو ڀٽڪڻ لڳيون. سامهون، رستي جي ٻئي پار، هڪ گاڏي وارو سيرو ۽ پوريون وڪڻي رهيو هو. اٽي جا پيڙا ترين تي ٿڦيندو، ويڪرا ڪندو، ٽهڪندڙ تيل ۾ وجهندو پئي ويو. پوريون ڪن ۾ ڦوڪجي، تيل جي مٿاڇري تي ترڻ ٿي لڳيون. پورين وارو ڪفگير سان ڪڙهائيءَ مان پوريون ڪڍندو، پرڻ جهڙي ٿالهه ۾ گڏ ڪندو پئي ويو ۽ هڪ ميرو، گدلو ۽ ڇڙهه سان ٿڦيل ڇوڪرو، ٿالهه مان پوريون ڪڻندو، ٿالهين ۾ رکندو، ۽ پاسي ۾ ڇولن ۽ پٽاٽن جي ڀاڄي وجهندو، گراهڪن کي ڏيندو ٿي ويو. پورين واري جي گاڏيءَ جي پرسان هڪ رڪشا بيٺي هئي.

مشتاق سڙڪ لنگهي، رڪشا وٽ اچي بيٺو.

رڪشا جو ڊرائيور پوريون کائي رهيو هو. هن منهن ورائي مشتاق ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ تڙ تڪڙ ۾ پورين جا ٻه – چار وڏا گرهه وات ۾ وجهي، ٿالهيءَ ۾ انب جي آچار جي ڦار ڪٽي چوسڻ لڳو. سٽيا هٿ پنهنجيءَ خاڪي پتلون جي

پاسن سان اگهي، ڪيسي مان ريزگاري ڪڍي، ڳڻي، پورين واري کي پيسا ڏيئي، جڏهن پنهنجيءَ رڪشا ڏانهن وڌيو، تڏهن مشتاق رڪشا وٽان هلي اچي پورين واري جي گاڏي وٽ بيٺو. رڪشا واري اول حيرت ۽ ڪاوڙ وچان مشتاق ڏانهن ڏٺو، ۽ پوءِ چپن ۾ پڻ پڻ ڪندو، مارڪيٽ ڏانهن هليو ويو.

مشتاق صبح جو نيرن تہ بہ اڌ تريل بيدا، مکڻ، مارمليدا، پورج، چار توسٽ ۽ هڪ صوف کائي ۽ بہ ڪوپ ڪافيءَ جا پي، گهران نڪتو هو. ڍائو پيٺو هو، پر تڏهن بہ کيس پورين کائڻ جي سڌ ٿي. کيس ميري گدلي چوڪري کان ڪراهت نہ آئي، جيڪو ٿالهہ مان پوريون ڪڍندو، ٿالهين ۾ وجهي گراهڪن کي ڏيندو ٿي ويو. ٻہ پناڻ مزور، ڪلهن تي ٽيڪم رکي، پوريون بہ کائي رهيا هئا ۽ پاڻ کي سيءَ کان بچائڻ لاءِ ڦاٽل ڪمبل کي جسم سان چهٽائي بہ رهيا هئا. هنن مشتاق ڏانهن ڏٺو. سندس لباس ۽ ڊول ڏسي، ٻئي ڄڻا پنهنجيون پليٽون هٿ ۾ کڻي پري ٿي بيٺا. پورين واري بہ اچرج مان مشتاق ڏانهن ڏٺو. پوءِ پنهنجي حيرت لڪائڻ لاءِ چيائين، "اچو اچو، غريب جو گاڏو ضرور آهي. پر مون وٽ اڪثر وڏا وڏا ماڻهو موٽرن ۾ چڙهي پوريون کائڻ ايندا آهن."

"چار پوريون."

مشتاق جي رکپائي ڏسي، پورين واري جو منهن لهي ويو. ٿالهہ مان چار پوريون کڻي. ٿالهيءَ ۾ رکي، ۽ ٻيءَ ٿالهيءَ ۾ چولن ۽ پٽاٽن جي ڀاڄي ۽ انب جو آچار وجهي، مشتاق آڏو رکيائين. مشتاق قميص جي ڪالر جو بٽڻ لاهي، ٽاءِ جي ڳنڍ ڪولي ڇڏي. بہ چار - گرهہ کائڻ کان پوءِ کيس ڪوٽ جي ٻانهن ۽ قميص جو ڪف منجهائڻ لڳو. هن ڪوٽ لاهي ٻانهن تي رکيو. ساڄيءَ ويٽيءَ تان ڪف اٿلائي ڇڏيائين. ولهہ ۾ کيس ٽڙڪٽي وڃي ويئي. هن ٽڙ تڪڙ ۾ گرم گرم پوريءَ جو اڌ ويڙهي سيڙهي وات ۾ وجهي ڇڏيو.

بہ ينگي پورين واري وٽ اچي بيٺا. ٻئي سندس ٻڌا گراهڪ هئا. ٻنهي کي پراڻا آمريڪي جئڪيٽ ۽ پتلون پاتل هيون. سندن وار ۽ مهانڊا فلم ايڪٽرن جهڙا هئا. پورين واري جي ميري ۽ گدلي چوڪري هڪ هڪ ڪاغذ ۾ بہ بہ پوريون رکي، مٿان آچار ۽ ڀاڄي وجهي، ڏاڍيءَ خبرداريءَ سان ينگين ڏانهن دونا وڌايا. ڪوشش اها پئي ڪيائين، جيئن سندس هٿ ينگين

جي هٿ ٻسان نہ لڳن. ٻئي پنگي پنهنجو پنهنجو دونو وٺي، ڦٽ پاٽ تي وجي ويٺا.

مشتاق پوريون ڪاٺي ڪيسي مان ٻتون ۽ ٽِتونءَ مان هڪ ربئي جو نوٽ ڪڍي، پورين واري کي ڏنو. پورين واري ڪيس پنجهتر پيسا موٽائي ڏنا. ريزو ڪيسي ۾ وجهي، مشتاق جيئن ڦيرو ڪاٺي سڙڪ تي آيو. تيئن ڪاٺين سان پريل هڪ ڏاند - گاڏيءَ هيٺان ايندي ايندي بچي ويو. هو پنهنجيءَ جاءِ تي ڄمي ويو ۽ ڪاٺين جي پرين تي ويٺل ڳوناٺي ڏانهن لاڳيتو ڏسندو رهيو. پوءِ جڏهن ڏاند - گاڏي پاسي واري گهٽيءَ ڏانهن ڦري ويئي، تڏهن پاڻ سنڀالي، ذهن کي جاءِتو ڪري، رستو اُڪري، مارڪيٽ روڊ ڏانهن هليو ويو. هلندي هلندي هن ٿاءِ ڪولي ڪوٽ تي رکي؛ ڪجهہ راهگيرن منهن ورائي هن ڏانهن ڏسي پئي ورتو. هو سيءَ کان بي نياز، ڪوٽ ٻانهن تي رکي، مارڪيٽ ڏانهن هلندو رهيو.

اسپتال روڊ وٽ ڪيس خالي رڪشا نظر آيا، پر هن ڪنهن کي ٻہ بيهڻ لاءِ اشارو نہ ڪيو. سندس وک تکي ٿي ويئي هئي. سول اسپتال ٻاهران مريضن ۽ سندن مائٽن جا وڳر بيٺا ۽ ويٺا هئا.

مشتاق اسپتال جي حدن ۾ داخل ٿيو. در ٻاهران ويٺل چوڪيدار ڪيس سلام ڪيو. هو سلام جو جواب ڏيڻ کان سواءِ اڳتي هليو ويو.

ڪيزوئلٽي وارڊ مان ٿيندو، مشتاق جنرل وارڊ جي انچارج، ڊاڪٽر سليمان شاهہ جي ڪمري ۾ هليو ويو.

ڊاڪٽر سليمان شاهہ آرام - ڪرسيءَ تي اڌ - ليٽيل هو. سندس پير ۾ هيٽر رکيو هو. جنهن وقت مشتاق سندس ڪمري ۾ داخل ٿيو، تنهن وقت هو هڪ مقامي اخبار ۾ سوشلزم خلاف ايڊيٽوريل پڙهي رهيو هو. هن اکين اڳيان اخبار هٽائي، مشتاق ڏانهن ڏٺو، ۽ پوءِ اخبار رکي اُٿي ويٺو.

”تون! هن ويل؟ خير تہ آهي نہ؟“ سليمان شاهہ مشتاق کي جاچيندي پڇيو.

مشتاق خاموش رهيو. ڪوٽ ۽ ٿاءِ ٽيبل تي رکي، پاڻ پلنگ تي ويهي رهيو.

ڊاڪٽر سليمان شاهہ ويجهو ايندي ڪانئس پڇيو: ”خير تہ آهي نہ، مشتاق؟“

مشتاق هيٽر ڏانهن ڏسي رهيو هو. ڪمري ۾ سيءُ گهٽ هو.

ڊاڪٽر ڪمبل کولي مشتاق جي ڪلهن تي وڌو، ۽ پوءِ پٽيوالي کي

سڏ ڪري، ٻه ڪوپ ڪافيءَ جا آڻڻ لاءِ چيو. ان وچ ۾ مشتاق پٿر جي پتلي وانگر خاموش ويٺو رهيو.

ڊاڪٽر سليمان شاھہ پلنگ تي ويهندي پڇيو، ”ڪيئن آهين مشتاق؟“

مشتاق ڊاڪٽر ڏانهن ڏسڻ کان سواءِ پڇيو، ”لالو ڪيئن آهي؟“

”لالو؟“

”جنهن جي ٽنگ ۾ فريڪچر آهي.“

”اوه، ٺيڪ آهي.“

”پلستر چاڙهيو اٿائونس؟“

”ها.“

مشتاق خاموش ٿي ويو. نڪ جي ڇهنب ۾ ڪنهن جون پاپڙيون گرم ٿيڻ لڳيس. پاسرين مان سيءَ جو سيسڙاٽ گهٽ ٿيندو ويس.

”تون خاص هُن لاءِ آيو آهين؟“

مشتاق ڪنڌ مٿي ڪري، ڊاڪٽر ڏانهن نهاريو.

”ٽيليفون ڪرين ها.“

مشتاق ڪيس جواب نہ ڏنو.

ڊاڪٽر جهيڻي آواز ۾ پڇيو، ”ڪٿان پيو اچين؟“

”آفيس کان.“

”آفيس کان!“

”ها.“

”هن مهل!“

مشتاق هڪ ڪن لاءِ واتڙين اکين سان ڊاڪٽر ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ چيو، ”جرمن انجنيئر آيل آهن، انهن سان گوٺن جي گشت تي هوس. اڄ اسر ويل موٽيو آهيان.“

”گهر نہ ويو آهين؟“

”نہ.“

”ٽيليفون ڪري ڇڏ.“

”نہ.“

”پاپيءَ کي انتظار هوندو.“

مشتاق جي اک ڊاڪٽر سليمان شاهه جي چهري تي اٽڪي پيئي، ڊاڪٽر ششدر ٿيڻ لڳو.

مشتاق آهستي، جهلي جهلي چيو، ”بانو ڪاليج ويئي هوندي، ڊاڪٽر سليمان شاهه.“

ڊاڪٽر، پاڻ کي بيچين محسوس ڪيو.

پٽيوالو ڪافيءَ جا ٻه ڪوپ کڻي آيو.

ڊاڪٽر سليمان شاهه ۽ مشتاق سپ سپ ڪافي پيئڻ لڳا، ٻنهي جا ڪنڌ جهڪيل هئا. ٻئي خيالن جي ڪاڪ - محل ۾ گم هئا.

ڊاڪٽر سليمان شاهه وچولي قد جو هو. سندس منهن پريل ۽ اکيون وڏيون ۽ ميرانجهڙيون هيون. هو عمر ۾ مشتاق جي لڳ ڀڳ هو. اکين تي وس نه هوس. جيءَ آئيني سمان هئس. من ۾ مونجهه هيس، ته اکيون به اداس پئي لڳس. هن ڪنڌ کڻي مشتاق ڏانهن ڏٺو.

مشتاق خالي ڪوپ ميز تي رکي، ڪلهن وٽان ڪمبل لاهي، هيٽر وٽ پيل آرام - ڪرسيءَ تي اچي ويٺو.

”مشتاق-“ ڊاڪٽر مشتاق ڏانهن ڏسندي چيو، ”مشتاق، اسان ٻنهي جون حالتون هڪ ٻئي کان مخفي نه آهن.“

مشتاق ڪرسيءَ جي پٺيءَ کي ٽيڪ ڏيئي، ڊاڪٽر ڏانهن ڏسڻ لڳو. ڊاڪٽر پنهنجون نظرون مشتاق جي نظرن کان بچائڻ لڳو.

مشتاق آرام - ڪرسيءَ تان اُٿي ميز وٽ آيو. ڪوٽ ۽ ٽاءِ کڻندي، ڊاڪٽر کان پڇيائين: ”چوويهين بيڊ تي آهي نه؟“

”ڪير؟“

”لالو.“

”ها.“

مشتاق ٻاهر وڃڻ لاءِ در جي هينڊل ۾ هٿ وڌو.

”مشتاق.“

مشتاق ڊاڪٽر جو آواز ٻڌي پٺيرو رهيو.

ڊاڪٽر سندس پٺيان اچي بيٺو. کيس ڪلهي تي هٿ رکندي پڇيائين. ”ايڏي وڏي گهرائي مان شادي ڪرڻ کان پوءِ خوش ته گذارين ٿو نه؟“.

مشتاق جون اکيون بند ٿي ويون. سندس مٿو ڪجهه پوئتي ٿي، ڪابي طرف جُهڪي ويو. سٽ ڏيئي، در کولي ڇڏيائين. پوءِ اُجهايل اُجهايل اکين سان ٻاهر نهاريندي ورائيائين، ”مان خوش آهيان، سليمان!“

ڊاڪٽر هن جي ڪڍ ٻاهر ورانڊي تائين هليو آيو.

”نه، تون نه هل. مان وٽس اڪيلو ويندس.“

ڊاڪٽر پنهنجي ڪمري ڏانهن موٽي ويو.

مشتاق آهستي آهستي هلندو، مريضن جي پلنگن وٽان لنگهندو، بيڊ نمبر 24 وٽ اچي بيٺو.

لالوءَ جي ساڄيءَ ٽنگ تي ٿرِ تائين پلستر چڙهيل هو. هو هاٿيءَ ڪاٺيءَ جو ويڪرو، منهن جو موڇارو، ۽ بدن ۾ وٽيل سٽيل هو. ڏيک ويک مان ئي ڳوناٺو پئي لڳو. ڪيس مٿي تي پٽي ٻڌل هئي. هن جو منهن پٽ ڏانهن هو، ۽ اکيون بند هيس.

مشتاق پنهنجو هٿ لالوءَ جي هٿ تي رکيو، لالوءَ منهن ورائي، اکيون کولي مشتاق جي منهن ۾ نهاريو، ۽ پوءِ سندس سڪل چپن تي مرڪ تري آئي.

”ڪيئن آهين، لالو؟“

”رب جا شڪرانا آهن.“

”ڪا تڪليف ته نه اٿئي؟“

”چنگهه ۾ سخت سور آهي.“

”سور ته رهندو،“ مشتاق اسٽول تي ويهندي چيو، ”ڳچل نري آهي، ٻه – چار ڏينهن سور ضرور رهندو. ٻي ڪا تڪليف؟“

”پوليس وارا ڏاڍا ڏيڍ ٿا ڏين. اچن.“ لالوءَ هيڏانهن هوڏانهن ڏسندي، ڏڪندي ڏڪندي چيو. ”چون ٿا، تو ڏاند ـ گاڏيءَ سان ٽرڪ جي هڪ بتي ڀڃي وڌي آهي، تنهن ڪري توکي سخت سزا ملندي.“

”فڪر نه ڪر،“ مشتاق کيس دلداري ڏني، ”ان جو بندوبست به ٿي ويندو.“

”مون کي موت جي سزا ته نه ڏيندا نه؟“

مشتاق ٿڌو ساهه کڻي لالوءَ ڏانهن ڏٺو. لالو، ٻي ڪا تڪليف؟“

”نه نه، ڪا به نه، بلڪل نه.“ هن هڪدم ورائيو.

”ڊاڪٽر صاحب تنهنجو – جملو، ترسي، پيهر پورو ڪيائين: ”توهان جو سنگتي آهي نہ، سو منهنجو ڏاڍو خيال رکندو آهي.“

مشتاق ڪاڏيءَ هيٺان هٿ ڏيئي، لالوءَ ڏانهن ڏسڻ لڳو.

لالوءَ پڇيو، ”توهان کي ڪيئن خبر پيئي تہ مون کي ڌڪ لڳا آهن؟“

”مان ڊاڪٽر سليمان سان ڪيزوئلٽيءَ وٽ بيٺو هوس،“ مشتاق وراڻيو، ”توکي ڪٽي آيا هئا. تون بيهوش هئين.“

”تون–“ لالو ڪجهہ چوندي چوندي، هبڪي بيهي رهيو. پيهر ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪيائين تہ فقط چيائين، ”توهان–“

”لالو،“ مشتاق هڪدم سندس جملو ڪپيندي چيو، ”ڳوٺ واري جنهن اسڪول ۾ پاڻ ٻئي پڙهندا هئاسين، اهو اڄ بہ پنهنجي جاءِ تي موجود آهي، لالو. مان ڏسي آيو آهيان.“

”ها، برابر،“ لالوءَ وراڻيو، ”مٽيءَ جون سرون انسان کان وڌيڪ جٽاءُ ڪنديون آهن.“

”پر مٽيءَ جون سرون انسان جي دل وانگر نہ آهن جو ڏڙڪي سگهن.“ مشتاق ٿڌل آواز ۾ چيو، ”عمارتون ڊهن، تہ صدين تائين بنياد سندن شاهدي ڏيندا رهن. دل ڍهي، تہ هميشه لاءِ گم ٿيو وڃي.“

لالوءَ کي مشتاق جو جملو سمجهہ ۾ نہ آيو. هو هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ لڳو.

بيڊ نمبر 25 جو مريض چنگهڻ لڳو. لالوءَ ڏاڍي رازداريءَ واري نوع ۾ چيو: ”چون ٿا تہ ڪارو آهي. مٽي ۽ ڪيپراٽيءَ تي کهاڙيون لڳيون اٿس. ڪاري ٽڏي تي ماري وڌائون.“

”لالو.“ مشتاق سندس ڳالهہ ۾ دلچسپي نہ وٺندي، وراڻيو، ”اسين سڀ ميڪ اپ – جي تهن هيٺان ڍڪيل ڪارا – ڪاريون آهيون.“

هڪ ٿلهڙي ۽ پوري پني قد واري، سانوري نرس لالوءَ جو بخار ڏسڻ آئي. ٿرماميٽر چنبڙي، لالوءَ جي وات ۾ وڌائين، ۽ پوءِ پنهنجيءَ گول ڪرائيءَ ۾ ٻڌل واچ ۾ وقت ڏسڻ لڳي. سندس اکيون وڏيون، ويڪريون ۽ گهاٽين ۽ ڊگهين پنبڻين سان ڍڪيل هيون. نڪ سنهڙو ۽ چپ ڊولائتا هئس. منهن ۾ بي پناهہ ڪشش هئس. لالوءَ جي وات مان ٿرماميٽر ڪڍي، ڏسي، چارٽ ۾ داخل ڪري، ٻئي مريض وٽ وڃي بيٺي.

نرس جڏهن ڪجهه پريرو هلي ويئي، تڏهن لالوءَ پنهنجي خوشيءَ کي لڪائيندي چيو، ”خبر اٿس تہ توهين ڊاڪٽر صاحب جا سنگتي آهيو، تنهن ڪري مون سان مڙيوئي مرڪي ڳالهائيندي آهي. ٻين ڪئي تہ رڳو چڙٻيندي وتندي آهي.“ پوءِ کلندي چيائين، ”مون کي سُئي بہ آهستي هڻندي آهي! اها سڀ توهان جي مهرباني آهي.“

مشتاق جا پيروون ڳُتجي ويا. هڪ لونڊڙيءَ کان ٻيءَ لونڊڙيءَ تائين، نرڙ تي ليڪون اُڀري آيس.

لالوءَ خوش ٿيندي ڳالهايو: ”توهان کي سڃاڻي ٿي. ڪالهہ پڇيائين پئي تہ مشتاق صاحب تنهنجو ڇا ٿئي، هو تہ ڏاڍو وڏو ماڻهو آهي.“

مشتاق جي منهن ۾ گهنڊ پئجي ويو. نرڙ جون ليڪون وڌيڪ چٽيون ٿي ويس. اکين مان اندر جي آنڌ مانڌ ظاهر ٿي رهي هيس. ڪو پور هو، جو ڀاري وانگر اندر کي کائيندو پئي ويس.

”۽ خبر اٿوَ تہ ڇا ٻڌايومانس؟“

”ڇا؟“ مشتاق ڇرڪي لالوءَ ڏانهن نهاريو.

”نرس جڏهن پڇيو تہ مشتاق صاحب تنهنجو ڇا ٿئي، تڏهن خبر اٿوَ تہ ڇا ٻڌايومانس؟“ لالوءَ ترسي مشتاق ڏانهن ڏٺو، ۽ پوءِ کلندي چيو، ”ٻڌايومانس تہ مان توهان جو نوڪر آهيان.“

مشتاق اسٽول تان اُٿيو ٿي ويو، ڄڻ سرڪڻ ڦاهيءَ جي رسيءَ سان مٿي ڇڪجي ويو هجي. ڪنڌ جون رڳون سيئجي ويس. ساهہ ڪڍڻ لاءِ وات کولڻو پيس.

مشتاق جو رد عمل ڏسي، لالوءَ جي چپن تان مُرڪ غائب ٿي ويئي. مشتاق جي اهڙي اوپري ۽ اوچتي عمل جو ڪارڻ ڪيس سمجهہ ۾ نہ آيو.

”لالو تنهنجو ننڍپڻ ۾ هڪ ڳوناڻي سنگتي هوندو هو نہ، مُشتو، جنهن جو پيءُ ٽپالي هو،“ مشتاق گهٽيل ۽ ٻوساٽيل آواز ۾ چيو، ”۽ تنهنجو سنگتي مُشتو، جيڪو تو سان گڏ اسڪول جي تڏي تي ويهندو هو، سو اڃا جيئرو آهي، سو ساڳيو مُشتو اڃا جيئرو آهي.“

مشتاق وارڊ ۾ بيهي نہ سگهيو. نرس، پريان، اچرج وچان ڏانهنس نهاري رهي هئي. هو تڪڙيون تڪڙيون ورانگهون ڪڍندو، جنرل وارڊ مان هليو

ويو. اسپتال جي حدن مان نڪري، هو روڊ تي اچي بيٺو. سج چڙهي آيو هو. ولهه جهڙي هوا، تير وانگر تيز نه هئي. بازار کلي ويئي هئي.

مشتاق هٿ جي اشاري سان هڪ رڪشا واري کي بيهاريو. رڪشا ۾ ويهندي چيائين، "قليلي، پريٽ آباد."

رڪشا، حيدرآباد جي لاهين چاڙهين تان ڊوڙندي، ورن وڪڙن وارن رستن ۽ سوڙهين گهٽين مان لنگهندي، جهاٽڪا کائيندي، پريٽ آباد پهتي. مشتاق رڪشا واري کي هڪ ڪچي گهر آڏو بيهڻ لاءِ چيو. رڪشا بيهي رهي. مشتاق رڪشا واري کي ڀاڙو ڏيئي گهر جي در وٽ اچي بيٺو. ڪڙو ڪڙڪائي، هو در کلڻ جو انتظار ڪرڻ لڳو.

پاڙي جا اڌ اگهاڙا ٻار سيءَ ۾ گرم ڪپڙن کان بي نياز، سوڊا واٽر جي بوتلن جي ڍڪڻن، سگريٽن جي خالي پاڪيٽن ۽ ڇڊن سان راند ڪري رهيا هئا. ڪجهه ٻار ڪني پاڻيءَ جي ڪسيءَ تي قطار ۾ ويٺا هئا، ۽ ڪرفتي ڪري رهيا هئا، ۽ ڪرفتي ڪندڙ ٻار ڳالهائي به رهيا هئا، ۽ هڪٻئي کي ڪني پاڻيءَ جا ڇنڊا به هڻي رهيا هئا.

ڪچي گهر جو در هڪ ڪراڙيءَ عورت کوليو. سندس مٿي جا وار ڪير وانگر اڇا هئا. منهن تي ماضيءَ جون ريکائون اُڀريل هيس. اکيون ميرانجهڙيون، نظر ڪمزور، ۽ ڪن جون پاپڙيون ڦڙڪندڙ هيس.

هوءَ ڪجهه دير تائين مشتاق ڏانهن ڏسندي رهي. ڪيس سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪندي رهي. ۽ پوءِ، اوچتو سندس ڪمزور جسم ۾ ڄڻ زندگيءَ جي ڀرپور لهر موٽي آئي. هن ٻئي ٻانهون کولي ڇڏيون. "مُشتو، منهنجا ابا!"

مشتاق ماءُ جي ٻانهن ۾ هليو ويو. پنهنجون ٻانهون ماءُ جي پٺيءَ کان ورائي، کيس ڌرتيءَ تان ڪٽي ورتائين. اندر اَڱڻ کائڻ لڳس. اکيون بند ڪري ڇڏيائين.

ماءُ کيس پٺيءَ تي هٿ ڦيرائڻ لڳي – "منهنجا ٻچڙا، شل جُڙيو هجين."

مشتاق ماءُ کي ڌرتيءَ تي لاهي، کيس ڪلهن کان وٺي جاچڻ لڳو. ماءُ پنهنجن ڪمزور، گهنجيل ٿڙڪندڙ هٿن سان پٽ جي منهن تي پيار ڪرڻ لڳي. "الله شل تارن جيڏي عمر ڏيئي!"

ماءُ مشتاق جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهلي، پنهنجيءَ پر ۾ کيس

گهليندي، اڳڻ مان اُڪلائيندي، ورانديَ ۾ وٺي آئي. هن وڏيءَ اُڪير مان چيو: ”ڏس مشتوءَ جا پيءُ، ڏس تہ ڪير آيو آهي!“

مشتاق جو پيءُ هڪ اسٽول تي ويٺو هو. سندس هٿ ۾ تيل جي پچڪاري هئي، جنهن مان پراڻيءَ سائيڪل جي چين ۾ تيل وجهي رهيو هو. هن آواز تي هٿ روڪي، ڪنڌ مٿي ڪري گهر واريءَ ڏانهن نهاريو.

”ابا مشتو تون؟“ هو تيل جي پچڪاري فرش تي رکي، اُٿي بيٺو.

پيءُ پٽ ڪجهہ دير تائين هڪٻئي ڏانهن ڏسندا رهيا. پيءُ کان جذبن جي اُٿل ۾ ڪجهہ اُکلي نہ سگهيو. پوءِ سائيڪل ڏانهن اشارو ڪندي چيائين، ”منهنجي سائيڪل بہ مون وانگر پراڻي ٿي ويئي آهي. پرزي پرزي مان ٽڙڪاٽ ٿا نڪرنس.“

مشتاق پيءُ ڏانهن ڏسندو رهيو.

پٽس ڪجهہ دير ترسي، پيهر چيو، ”تيل ڏيندو آهيانس تہ ڏهہ ٻارهن ڏهاڙا ڪڍي وٺندي آهي.“

ماءُ چيو، ”ويهي رهہ نہ ابا.“

مشتاق واڻ جي کٽ تي ويهي رهيو، ۽ جهڪيل نگاهن سان پيءُ ڏانهن ڏسڻ لڳو.

پٽس جي پتلون گوڏن وٽان ڪٽل هئي، جتي چتيون لڳل هيون. مٿان پراڻو آمريڪن ڪوٽ پاتل هوس، جنهن جو ڪالر تاجي پيٽو ٿي ويو هو. ڪوٽ جي ٻانهن ۾ ٺونٺين وٽ آر پار ٽنگ هئا. پوڙهي کي اکين تي گول شيشن واري عينڪ چڙهيل هئي، جنهن جي هڪ ڪمان ڀڳل هئي. ان پاسي عينڪ ڏور سان ڪن تائين ڪشيل هئي.

هن مشتاق کان پڇيو، ”سيٺ ولي محمد تہ سٺو ٺو هليئي نہ؟“

مشتاق جواب ڏيڻ بدران، پيءُ کان نگاهون ڦيري ٻئي طرف ڏسڻ لڳو.

پوڙهي پنهنجو جملو ورجايو: ”سيٺ ولي محمد تہ سٺو ٺو هليئي نہ؟“

مشتاق پيءُ جي گهنجيل منهن ۾ ڏسندي وراڻيو، ”سيٺ صاحب هر ڪارآمد شيءِ جو قدر ڪندو آهي. هو پنهنجن ٻن بلڊي ڪتن سان بہ ڏاڍو سٺو ورتاءُ ڪندو آهي.“

”ڏاڍو نيڪ آهي، ابا!“ ڪراڙي چيو، ”نہ نہ تہ ڇا مان لهان، ۽ ڇا

هو! سچائي ايترو، جو خط ڏيڻ ويندو هومانس. ڪيئن نہ توکي پنهنجو ڪري ورتائين."

"بابا،" مشتاق گهٽيل آواز ۾ چيو، "توهر کي پيوند نہ لڳندو آهي، بابا. اسين ٿوهر آهيون."

پوڙهي کي پٽ جو جملو سمجهہ ۾ نہ آيو. هو پنهنجي گهر واريءَ ڏانهن ڏسڻ لڳو. ماءُ اچرج وچان پٽ ڏانهن نهاري رهي هئي.

پوڙهي ڳالهہ بدلائڻ لاءِ چيو، "پٽ مشتو، هو تنهنجو سنگتي آهي نہ – ڇا نالو اٿس. جيڪو ڊاڪٽر بہ آهي؟"

"ڊاڪٽر سليمان شاهہ."

"ها، سليمان شاهہ." پوڙهي جي منهن تي مرڪ تري آئي. "سليمان وٽ هن تيل جي پچڪاريءَ جهڙي ڪا دوا جي پچڪاري نہ آهي، جنهن سان منهنجن گوڏن کي تيل ڏئي."

مشتاق اک ڇنڀڻ بنا پيءُ ڏانهن ڏسندو رهيو.

پٽس پنهنجن گوڏن تي هٿ ڦيرائيندي چيو، ائين ٿو ڀانيان، ڄڻ گوڏن جي ڍڪڻين هيٺان مِکَ ختم ٿي ويو آهي."

مشتاق ورائيو، "مان سليمان کي هتي وٺي ايندس."

"هتي؟ هن گهر ۾!"

"ها."

"نہ، نہ. ڊاڪٽر سليمان هن گهر ۾ ڪيئن ايندو."

"ڇو نہ ايندو، هيءُ منهنجو گهر آهي."

"پر هو ڇا سوچيندو، تہ هيڏي وڏي ماڻهوءَ–"

"بابا،" مشتاق جو آواز سخت، کهرو ۽ ڇتو ٿي ويو. هن پيءُ جون جملو ڪپيندي چيو، "بابا، سليمان جو پيءُ ڪمپائونڊر آهي. سليمان پنهنجي پيءُ سان پناڻ ڪالونيءَ جي ڪچي گهر ۾ رهندو آهي."

"نيرن ۾ ڇا کائيندين؟" ماءُ مشتاق کان پڇيو.

"مان نيرن ڪري آيو آهيان."

"پلا چانهہ ڇُڪڙو ئي ڪٽي پيءُ."

"ها، چانهہ پيئندس." مشتاق ماءُ ڏانهن ڏسندي چيو.

”مان اچوڪو ڏينهن هتي رهندس.“

”شل بچين!“ ماءُ کي ڄڻ خوشين جو خزانو ملي ويو. هن وڏي اچي ڪيس ڳل تي مٺي ڏني، ۽ پوءِ چانهه ناهڻ لاءِ رڌڻي ڏانهن هلي ويئي.

پوڙهو عينڪ لاهي، قميص جي پلاند سان ڪاوا اگهڻ لڳو. ڪاوا اگهي، هو اٿي بيٺو، ۽ پوءِ آهستي آهستي هلندو، اندرين ڪوٺيءَ ڏانهن هليو ويو.

مشتاق واڻ جي کٽ تان اُٿي، اسٽول تي اچي ويٺو. فرش تان تيل جي پچڪاري ڪٽي، سائيڪل جي چين کي تيل ڏيڻ لڳو. چين کي تيل ڏيڻ کان پوءِ هن سائيڪل اونڌي ڪري، هٿنبل ۽ گاديءَ جي آڌار تي بيهاري، ۽ پاڻ به اٿي بيٺو، ۽ ڦيٿن جي گراڙين ۾ تيل ڏيڻ لڳو. هو هڪ هٿ سان گراڙين ۾ تيل ڏيڻ لڳو، ۽ ٻئي هٿ سان ڦيٿو به ڦيرائيندو ويو. پويون ڦيٿو ڦيرائي، هو ابتي طرف هٿ سان پيڊل هلائڻ لڳو.

ماءُ چانهه جو ڪوپ ڪٽي آئي. مشتاق کي ڪوپ ڏيندي چيائين، ”چا پيو ڪرين، پٽ؟ ڏس تہ، قميص ۽ پتلون تيل جي ڇنڊن ۾ ڇڙهہ ڪري ڇڏيئہ!“

چين جي ڦيٿن ۽ گراڙين مان نڪتل تيل جي ڇنڊن مشتاق جي قميص جو اڳو ۽ پتلون ڇڙهہ ڪري ڇڏي هئي.

ماءُ ڪوپ مشتاق کي ڏيئي، اندرين ڪوٺيءَ ڏانهن هلي ويئي. مشتاق اسٽول تي ويهي رهيو ۽ سِپ سِپ ڪري چانهه پيئڻ لڳو.

اندران هن ماءُ جو آواز ٻڌو: ”واهہ، مشتوءَ جا پيءُ واهہ! ٻچڙو ڪنهن قضاني مسين مسين تي گهر آيو آهي، ۽ تون پنهنجو ڪم هن جي ڳچيءَ ۾ وجهي هتي اچي ليٽي پيو آهين!“

”بابا کي آرام ڪرڻ ڏي، امان!“ مشتاق ٻاهران چيو. ماءُ ٻاهر هلي آئي. واڻ جي کٽ تي ويهندي چيائين: ”جڏهن کان پٽهين پينشن تي ويو آهي، تڏهن کان ٿوٽي تي پيو آهي. رڳو ٿو ننڊون ڪري.“

مشتاق خاموش رهيو، ۽ چانهه پيئندو رهيو.

ماءُ حُب وچان پٽ ڏانهن نهاريندي رهي هئي. کيس ڏسندي چيائين، ”چانهه پيءُ وٺ تہ هڪ خوشخبري ٻڌايانءِ.“

”نظير ڪٿي آهي؟“

”درزيءَ کان ڪپڙا ڪٽڻ ويو آهي.“

اندران پوڙهي ڳالهايو، ”اڄڪلهه درزين جا ريٽ به ڳاٽي ڀڳا تي ويا آهن.“

ماءُ آهستي چيو، ”پٺين کي چيم به ته موديءَ مٽي کان قرض نه کڻ، هڪ ڏينهن جي ته ڳالهه آهي، مشتوءَ جا ڪپڙا پائي ويندو. پر ڇڻ جو ڪٽي منهنجي مجي.“

”ڪهڙا سُرِبات ويني ڪرين؟“ اندران پوڙهي رڙ ڪئي.

”نظير انٽرويو تي ويندو ڇا؟“ مشتاق ڀيءُ کان پڇيو.

”ها، آهي مڙيئي انٽرويو.“ پٺس اندران جواب ڏنو، ۽ پوءِ اُٿي، آهستي آهستي هلندو، مشتاق جي پرسان کٽ تي اچي ويٺو. مشتاق کي هڪ ڪاغذ ڏيندي چيائين، ”اچي، پڙهه.“

”اها ڳالهه ته مان ٻڌائڻ تي هيس.“ ماءُ چيو.

”هاڻي ٺهيو.“

مشتاق ڪاغذ کولي پڙهڻ لڳو:

ماءُ خوش ٿيندي چيو، ”پر ٻي خوشخبري مان ٻڌائيندي‌مانس!“

ڪاغذ، نظير لاءِ اسماعيل احمد ياٽي انڊسٽريز ۾ اڪائونٽنٽ جي عهدي جو اپائنٽمينٽ آرڊر هو. پگهار اٺ سؤ رپيا، مسواڙ به سؤ رپيا، پاڙو پتو ٽي سؤ رپيا ۽ علاج وغيره ڪمپنيءَ جي خرچ تي، ترقيءَ جي سلسلي ۾ چاڻايل هو ته ٽن سالن کان پوءِ کيس چارٽر ڪرڻ لاءِ انگلينڊ موڪليو ويندو، جتان موٽڻ کان پوءِ کيس به هزار رپيا ماهوار پگهار، مسواڙ ۽ پاڙا پتا ڏيڍ هزار ڪن، هر مهيني ملندا.

ڪاغذ تي مشتاق جون نگاهون ڄمي ويون. سندس لاشعور ۾ دڪنڊڙ چٽنگ تان رک لهڻ لڳي. هن روح تائين سيڪ محسوس ڪيو. کيس به سال اڳ جو منظر ياد آيو، جڏهن هن کي سيٺ ولي محمد نڪلسن فرم ۾ اسسٽنٽ مئنيجر ڪري ڪٽايو هو، هن پنهنجو اپائنٽمينٽ آرڊر وڏي واڪ ماءُ کي پڙهي ۽ ترجمو ڪري ٻڌايو هو. انگن اکرن جو ترجمو ڪري ٻڌايو هئائين. ان کان پوءِ جيڪي ڪجهه ٿي گذريو هو، سو مشتاق جي دل تي اُڪريل هو.

”هاڻي ٻي خوشخبري ٻڌ.“

ماءُ جو آواز ٻڌي، هو خيالن جي ڏٻڻ مان نڪري آيو.

”نظير جي شاديءَ جي ڳالهه به پڪي ٿي ويئي آهي.“ ماءُ ڳد ڳد

ٽيندي ڪيس ٻڌايو، ”اڄ ساهري گهر ويندو، ڪيس ڏسندا.“
مشتاق سڪل چپن کي ڏندن ۾ پيڪوڙي چڏيو.
”ڪيئن ٿو ڀائين؟“ پوڙهيءَ پنهنجي جوان پٽ ڏانهن ڏسندي پڇيو.
”خبر اٿئي ته ڀانهن ڪٿان ملي آهي؟“ ماءُ ساڳيءَ طرح خوش ٿيندي ڳالهايو، ”تنهنجن ساهرن ڪان به وڏ گهراڻو مليو اٿس!“
مشتاق اپائنٽمينٽ آرڊر جو ڪاغذ ويڙهي، پيءُ کي موٽائي ڏنو.
پٽس ڪاغذ ڏانهن فخر سان ڏسندي چيو، ”سيٺ اسماعيل احمد ڀائيءَ جي وڏي ڌيءَ آهي.“
مشتاق ڇرڪي پيءُ ڏانهن نهاريو.
”ڏس.“ پوڙهو ان ردعمل تي خوش ٿيو. چيائين، ”حيرت وٺي ويئه نه! ڀائي، غريب ٽپاليءَ جا پٽ آهيو ته ڇا ٿي پيو. نصيب ڪليڪٽرن جي پٽن جهڙا اٿو!“
”بابا-“ مشتاق دريءَ وٽ وڃي بيٺو. ٻاهر نهاريندي چيائين، ”بابا، سيٺ اسماعيل احمد ڀائي جون ٽي ننڍيون ڌيئر ملڪ جي وڏن ڪارخانيدارن ۽ سرمائيدارن جي گهرن ۾ آهن.“ پوءِ دريءَ ڪي پٺي ڏيئي، پيءُ ڏانهن منهن ڪندي چيائين، ”وڏي ڌيءَ جي باري ۾ هن اسان جيتامڙن تي ڪهل جي نظر ڇو ڪئي آهي؟“
پٽس جو ڪنڌ ۽ متو، سوال جي نشانيءَ وانگر ڪلهن ڪان اڳتي نڪري آيو. عينڪ اکين تان گهرڪي، نڪ جي ناسن وٽ اچي ڀتس. مشتاق جو سوال ڪيس گوهيون ڏيڻ لڳو.
ماءُ جي ڪاڏي لتڪي پيئي. هن اول پٽ ڏانهن ڏٺو، ۽ پوءِ متجسس نگاهن سان پنهنجي گهر واري ڏانهن ڏسڻ لڳي.
پوڙهي پاڻ سنڀالي ورتو. عينڪ اکين تي قابو ڪندي، ڦڪي کل ڪليو. چيائين، ”جيئن تنهنجو نصيب جاڳيو هو، تيئن نظير جو نصيب به جاڳيو آهي.“
مشتاق کي پنهنجي ڪنڌ تي پگهر محسوس ٿيو. منيون پيڪوڙجي ويس. ڇپر ڳرا محسوس ٿيڻ لڳس. هن جهيڻي پر چٽي آواز ۾ پيءُ کان پڇيو، ”زرينه ۾ ڪهڙو عيب آهي، بابا؟“
ڪراڙي کي ڄڻ ڏنپ اچي ويو. اُتي ڪڙو ٿيو. پنهنجي وس آهر پاڻ

کي سيٽي، سڏو ڪندي چيائين، ”ڪٿي هڪ خسيس ماستر جي ڌيءُ، ڪٿي سيٺ اسماعيل احمد ڀائيءَ جي ڌيءَ! واهه، مشتو واهه!“

مشتاق، پيءُ جي نگاهن کان نگاهون بچائيندي چيو، ”توهان سائٽس واعدو ڪيو هو.“

”ها ها، واعدو ڪيو هومانس. مون کي ياد آهي.“ ڪراڙي ٻئي هٿ اڳتي ڪندي، پنهنجي ڳالهه تي زور ڏيندي چيو، ”جڏهن وعدو ڪيومانس، تڏهن مون کي اها خبر نه ڪانه هئي ته اوهين ٻئي ڀائر پڙهي ڳڙهي اهڙا ٻڙ ٽيندا جو سيٺيون پنهنجون ٻانهون آڇيندا.“

مشتاق ڪوشش ڪندي به پنهنجن منهن جو پنو برقرار رکي نه سگهيو. ماءُ سندس ڪيفيت، اکين جو اُلڪو ۽ طبيعت ۾ بيچيني محسوس ڪري ورتي. هن پٽ جي پٺيءَ تي هٿ رکندي چيو، ”تون ڇو ٿو ٻين جا فڪر ڪرين. وڏي ڌيءَ تنهنجي لاءِ نه ورتيسينس ته اُها ڪا ويهاري ڇڏيائين ڇا؟ پاڙي جي مستريءَ سان پرڻائي ڇڏيائين. زرينه به ڪنهن موچيءَ مَڙي کي ڏيئي ڇڏيندو.“

مشتاق گهڙي کن خاموش رهيو. پنهنجن حواسن کي جاڳتو ڪندو رهيو. پيءُ کي ٽيڪ ڏيئي، ڇت ڏانهن ڏسندي چيائين، ”منهنجي سُهري سيٺ ولي محمد کي پنهنجو بيڪار مال رکڻ لاءِ هڪ گدام جي ضرورت آهي. توهين هيءُ گهر ڪيس مال رکڻ لاءِ ڏيندا.“

”هي گهر!“ پوڙهي حيرت مان پڇيو.

”ها، هيءُ گهر!“ مشتاق بدستور ڇت ڏانهن ڏسندي چيو، ”مسواڙ به ججهي ڏيندو.“

پوڙهي حيرت ۾ پنهنجيءَ گهر واريءَ ڏانهن ڏٺو، جيڪا پنهنجي رُڌ مغز سان ڳالهه سمجهڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي.

ماءُ پنهنجي پٽ ڏانهن ڏسندي چيو، ”هاڻي پيريءَ ۾ اباڻا اجها ڇڏي، ڪٿي وڃي ڌڪ کائينداسين. پنهنجي سهري کي ٻي ڪا جاءِ وٺي ڏي.“

پوڙهي ڳالهه جي تهه تائين نه پهچندي، پنهنجي گهر واريءَ جي ڳالهه ڪٽائيندي چيو، ”هيڏو وڏو سيٺ، اسان مسڪينن جي ڪچي جاءِ ۾ اچي مال رکندو؟“

”بابا.“ مشتاق ٻيهر ٻيون دفعو پيءُ جي اکين ۾ نهاريندي چيو، ”بيڪار مال کي محفوظ ڪرڻ لاءِ سيٺ صاحب ڪنهن گمنام جاءِ جي ڳولا ڪندا آهن، جتان پوءِ وقت آهر پنهنجو بيڪار مان چمڪائي، سينگاري، مارڪيٽ ۾ آڻيندا آهن.“

پوڙهي جي عينڪ اکين تان گهرڪي، نڪ جي ناسن وٽ اچي پهتي. سندس چاڙي لٽڪي پيئي. هو ٻه چار ٻرانگهون ڪٽي پٽ جي سامهون اچي بيٺو. مشتاق کي ٻنهي ٻانهن کان وٺي، ڌونڌاڙيندي، ڦڪي کِل کلندي چيائين، ”اڙي اوهين ٻئي پاڻ آهيو ته رٽائرڊ ٽپاليءَ جا پٽ، پر نصيب ڪليڪٽرن جي پٽن جهڙا اٿو.“

مشتاق هلڪيءَ سَٽ سان ٻانهون ڇڏائي سائيڪل وٽ اچي بيٺو. سندس اکيون چنجهيون ٿينديون ويون. پرووَن پاڻ ۾ ڳتجندا ويس. دل سيني ۾ سسندي ويس. روح اونداهيءَ جي پاتار ۾ گم ٿيندو ويس. تڏهن، هن اُبتي ٻيڻل سائيڪل جو پوئين ڦيٿو ڦيرائيندي، ٿڪل ٽٽل آواز ۾ پيءُ کان پڇيو، ”هيءَ سائيڪل وڪڻندؤ، بابا؟“

”ڪهڙيون ٿو ڳالهيون ڪرين، پٽ!“ ڪراڙي سائيڪل جو ڦرندڙ ڦيٿو بيهاريندي چيو، ”هيءَ سائيڪل ته منهنجي پيريءَ جو سهارو آهي، پٽ!“

مشتاق هٿ وڌائي، واڻ جي چنل ڪٽ تان پنهنجو ڪوٽ کڻي ورتو، ۽ پوءِ، ماءُ ۽ پيءُ ڏانهن ڏسڻ بنا، اڱڻ اورانگهي ٻاهر هليو ويو. ✦

حياتي وهم وٺو آهي

قداور ۽ طاقتور قولي فضلو، لڏندو، لمندو، ۽ اوٻاسيون ڏيندو اسان وٽان لنگهي ويو. ويندي ويندي چئي ويو، ”خيبر ميل، ڪتي جي ڏي ٻه ڪلاڪ ليٽ آهي.“

ان وقت رات جا اڍائي ٿيا هئا. سخت گُهٽ ۽ گرميءَ سبب ماڻهو ۽ ڪتا بيڪل هئا. پليٽ فارم تپي تندور ٿي ويو هو. مسافر ليٽيل هئا، ويٺل هئا، بيٺل هئا ۽ ڪي پليٽ فارم تي بي مقصد گهمي رهيا هئا. پليٽ فارم جي پرئين ڪنڊ تي قولين جاءِ والاري هئي ۽ انگوشا وڇائي ليٽي پيا هئا. جيڪي اکيون پوري، دت هٽي، سمهيا پيا هئا، انهن کي ٻه پڪي ننڊ ڪانه هئي. ماحول ۾ مڇرن ۽ ڪُت سبب بيچيني ڦهليل هئي. هرڪو هٿ پير چنڊي رهيو هو ۽ پاڻ کي چماٽون هڻي رهيو هو. ڀانت ڀانت جا جيت بتين جا طواف ڪري رهيا هئا ۽ جلي، سڙي، بلبن هيٺان ڍير ٿي رهيا هئا.

مون دولترام کي چيو، ”گاڏي ٻه ڪلاڪ ليٽ آهي، تنهن ڪري مان ٻه لمليٽ ٿيان ٿو.“

ان وقت دولترام راماڻ جو منظوم ترجمو پڙهي رهيو هو ۽ متاثر ٿي رهيو هو. پڇيائين، ”دوزخ ۾ سمهڻ لاءِ پريڪٽس پيو ڪرين ڇا؟“

فرش تي انگوشو وڇائيندي ورائيم، ”مان دوزخ ۾ ايئرڪنڊيشنر ڪٽي ويندس؟“

ليٽڻ کان اڳ پنهنجو ڪُٽل خاڪي ڪوٽ، ڇڳل چمپل ۽ سوڊا واٽر جي بوتلن جي بالٽي دولترام ڏانهن ڏڪيندي چيم، ”منهنجي ملڪيت جو خيال رکجانءِ. مان ٻه ڪلاڪ ڪن خواب ڏسي وٺان.“

دولترام ڪنڌ ڏوٽي ها ڪئي ۽ راماڻ جو منظوم ترجمو پڙهندو رهيو.

گهڻو اڳ، جڏهن مون ٿارو شاهه هاءِ اسڪول مان مئٽرڪ پاس ڪئي هئي، تڏهن پنهنجن ماڻٽن، خاص ڪري پنهنجي ڪراڙي ماءُ کي چيو هوم:

مان سنڌ جي ٻئي نمبر سڀ کان وڏي شهر حيدرآباد ويندس، جتي وڏا وڏا ڪاليج ۽ هڪ وڏي يونيورسٽي آهي، ۽ اتي مان اعليٰ تعليم حاصل ڪندس، ۽ بيحد وڏو ماڻهو ٿيندس.

ان وقت منهنجو ننڍو ڀاءُ جانڻ (جنهن کي ڪڏهن ڪڏهن جن ايندو آهي) اسان وٽ ويٺو هو ۽ ڪمند چٻاڙي رهيو هو. هن پڇيو هو: ادا، وڏا ماڻهو ڪيئن هوندا آهن؟

مون کي جانڻ جي سوال تي ڪاوڙ آئي هئي ۽ کيس ٻڌايو هوم: وڏن ماڻهن کي مٿي تي سڱ هوندا آهن ۽ کين هڪ پڇ به هوندو آهي.

جانڻ ٺهڪ ڏيئي کليو هو.

منهنجو اٽل ارادو ڏسي منهنجيءَ ماءُ مون کي دعائون ڏيندي چيو هو: ابا، الله محنت جو ڦل ڏيندوءِ.

جانڻ پڇيو هو: ادا محنت جو ڦل ڪيئن هوندو آهي؟

کيس ٻڌايو هوم: محنت جو ڦل متيري کان ٿورو وڏو ۽ هنداڻي کان ٿورڙو ننڍو هوندو آهي.

جانڻ خوش ٿي مون کي مٿي تي ڪمند وهائي ڪڍيو هو، ۽ پوءِ مان سنڌ جي ٻئي نمبر سڀ کان وڏي شهر حيدرآباد هليو آيس. جتي هڪ ڪچو قلعو ۽ هڪ پڪو قلعو آهي؛ جتي چپي چپي تي ننڍڙيون، اونده ۽ سگريٽن جي دونهين سان ڀريل پتڪڙيون هوٽلون آهن، ۽ جتي منگهن وارا وڏا وڏا گهر ۽ ڀانت ڀانت جا ماڻهو آهن. حيدرآباد ۾ هڪ شاهي بازار به آهي، جيڪا ٽي ميل کن ڊگهي آهي، ۽ ٽي فٽ کن ويڪري آهي، ۽ پڪي قلعي جي در کان شروع ٿي مارڪيٽ ۾ ختم ٿيندي آهي. مارڪيٽ وٽ هر ڪا شيءِ ملندي آهي، ماڻهوءَ جي گوشت کان وٺي حلواڻ تائين. جيئرن ڇوڪرن کان وٺي ڇوڪرين تائين. حيدرآباد شهر جي آدمشماري ڏهه لک آهي، جنهن مان چار لک چوئيتاليهه هزار اٺ سؤ نوانوي هيرو، ۽ چار لک چوئيتاليهه هزار اٺ سؤ نوانوي هيروئن آهن، ۽ باقي انهن جا پوڙها پيئر ۽ ڪراڙيون مائرون آهن. حيدرآباد ۾ ڪوبه سائيڊ هيرو ڪونهي. حيدرآباد ۾ هڪ فقير جو پڙ به آهي، جتي ڪڏهن به فقير نظر نه ايندو آهي، ۽ هڪ ننڍو نوڙهو به آهي، جتي نوڙهن جي داخلا تي بندش پيل آهي. حيدرآباد ۾ آفيم، چرس ۽ ڀنگ جا اهڙا

گنتا به آهن، جتي فلمي اداڪارن جي فوٽن سان گڏ، قومي رهنمائن ۽ مذهبي درگاهن ۽ روضن جون تصويرون ٽنگيل هونديون آهن، حجمن جي دڪان تي حيدرآباد جي سهڻن ڇوڪرن جا فوٽا لڳل هوندا آهن. جن کي واٽ ۾ سگريٽ ۽ ڪنڌ ۾ هار هوندو آهي. حيدرآباد ۾ ماڻهن جو مذهبي جذبو ڏسڻ وٽان آهي. هتي رشوتي آفيسر ۽ چور بازاري ڪندڙ سيٺ مسجدون ٺهرائيندا آهن ۽ عيد ميلاد النبي ﷺ جي موقعي تي روشنيون ڪندا آهن. هتي فحش ڪان فحش طوائف محرم جا ڏهه ڏينهن ڪارا ڪپڙا پائيندي ۽ امام حسين جي شهادت جو غم ڪندي آهي. ملنگ ۽ موالي به امام حسين جي غم ۾ بيحال هوندا آهن.

حيدرآباد ۾ اچڻ کان پوءِ مون کي ڏاڍي محنت ڪرڻي پئي هئي ۽ مختلف نوڪريون به ڪرڻيون پيون هيون، ۽ نوڪريون به ڪٽڻيون پيون. آخر ۾ مون حيدرآباد ريلوي اسٽيشن تي دولترام جي پائيواريءَ ۾ سوڊا واٽر جون بوتلون وڪڻڻ شروع ڪيون. (اهو ڪم اڄا به ڪندو آهيان.)

دولترام جو نالو دولترام ان لاءِ آهي جو هو پائيءَ پائيءَ لاءِ محتاج آهي. ساڳي طرح منهنجو نالو امير بخش آهي ۽ مان بين الاقوامي ڪنگال آهيان. دولترام اڄا تائين سنڌ ۾ رهيل آهي، ڇو جو کيس سنڌ جي مٽيءَ سان پيار آهي ۽ هو سنڌ جي مٽي پنهنجي سينڌ ۾ وجهي گهمندو آهي. سندس مٽ مائٽ هندستان ۾ آهن. هو اسٽيشن تي سوڊا واٽر جون بوتلون وڪڻندو آهي ۽ مان سندس پائيوار آهيان. دولترام کي هڪ ڏک جو نشان مٿي تي آهي، ۽ ٻيو دل تي. مٿي تي ڏک گذريل سال لڳو هوس، جڏهن هو هلندڙ ريل مان ڪِري پيو هو. دل تي ڏک 1947ع ۾ لڳو هوس، جڏهن، الله جي ڪجهه نيڪ بندن سندس ماءُ جي عزت لٽي هئي، ۽ پوءِ کيس الله جي راهه ۾ قتل ڪيو هئائون. ساڳئي سال هندستان واري حيدرآباد ۾ امير بخش جي ماءُ کي ايشور جي ڪجهه پيارن بي آبرو ڪيو هو، ۽ پوءِ کيس ايشور جي نالي ۾ قتل ڪيو هو. اصل ۾ ڪجهه نيڪ بندن لاءِ 1947ع وارو سال، ايشور ۽ الله جي نالن ۾ عزتن لٽڻ ۽ قتل ڪرڻ جو سال هو.

منهنجو مامون خوش محمد، جيڪو پرائمري ماستر آهي ۽ سکپور ۾ بيحد ڏکي زندگي گذاريندو آهي، تنهن مون کي هڪ دفعي حيدرآباد اسٽيشن تي بوتلون وڪڻندي ڏسي ورتو هو. هن منهنجي پٺي ٺپيندي چيو هو،

مرحوم شمس العلماءُ، ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽو تعليم کاتي جو هڪ ناميارو حاڪم ٿي گذريو آهي. هن به ڪٿون واٽي علم حاصل ڪيو هو ۽ آخر اوج کي رسيو.

ڪيس جواب ڏنو هوم. اڄڪلهہ واڻ جو رواج نڪري ويو آهي، ماما. ڊاڪٽر دائود پوٽو هن دؤر ۾ هجي ها تہ ڪيس پلاسٽڪ سان ڪرسيون واڻيون پون ها، ۽ مان پلاسٽڪ سان ڪرسيون واڻڻ بدران،اسٽيشن تي سوڊا واٽر جون بوتلون وڪڻندو آهيان. شروعات ۾، جڏهن حيدرآباد آيو هوس ۽ روزگار لاءِ رُلندو هوس، تڏهن بک مرڻ کان پاڻ بچائڻ لاءِ ٻن آنن جو تيل وٺي، ماڻهن جي چمپي، يعني تيل مالش جو ڌنڌو شروع ڪيو هوم. حيدرآباد ۾ خاص چوڪ آهي، جتي تيل مالش جو ڌنڌو زور شور سان هلندو آهي. انهن مان هڪ چوڪ هوم اسٽينڊ هال جي لاهي لهندي، اسٽيشن روڊ جي پرسان، سلطان هوٽل وٽ آهي. ان چوڪ تي ڪتابن جون ڪيبنون آهن. پان ٻيڙيءَ جون ماڻڊيون آهن، ۽ ٽانگا ۽ رڪشائون ملنديون آهن. ان چوڪ تي قومي يڪجهتي جا جيئرا جاڳندا آثار ملندا آهن. هن چوڪ تي مختلف پيشن جا ماڻهو هر وقت گڏ نظر ايندا آهن. جهڙوڪ: تيل مالش ڪرائڻ وارا، داداگير ۽ داداگيرن جا چمچا، سانورا ۽ سانورن جا خريدار، سياستدان ۽ ايڪٽر چاپ، ڪڌڙا ۽ بشني، اديب ۽ سي. آءِ. ڊيءَ وارا دلال (جيڪي پاڻ کي ڪميشن ايجنٽ سڏيندا آهن) ۽ پوليس وارا، چور ۽ چوڪيدار، ڪلارڪ ۽ ڪامورا وغيره.

مان ان چوڪ تي تيل مالش جو بزنس ڪندو هوس؛ پر پوءِ جلد ئي مون کي اهو ڌنڌو ڇڏڻو پيو، ڇو جو ماڻهو مٿي بدران ٻئي هنڌ مالش ڪرائڻ جي خواهش ظاهر ڪندا هئا. ٻئي هنڌ مان منهنجو مطلب آهي، ڪلها، ڪنڌ، پيٽ، پٺي، پير، پنيون ۽ ستر وغيره. مون کي اها ڳالهہ پسند نہ آئي ۽ مون تيل مالش جو ڌنڌو ڇڏي ڏنو ۽ بوٽ پالش جو ڌنڌو شروع ڪيم.

ماڻهن کي جڏهن خبر پيئي تہ مان مئٽرڪ پاس هوس ۽ بوٽ پالش ڪري رهيو هوس، تڏهن هنن اختياريءَ وارن کي رپورٽ ڪئي تہ هڪ مئٽرڪ پاس نوجوان سلطان هوٽل واري چوڪ تي بوٽ پالش ڪندو آهي؛ هو غير ملڪي جاسوس آهي، يا ڪميونسٽ آهي، ۽ يا تہ خفيہ ايجنٽ ب ڪ ر 12 آهي. ان کان اڳ منهنجا لاهہ نڪرن، مون بوٽ پالش جو ڪوڪو هڪ دلبر خان پٺاڻ کي اڌ

قيمت ۾ وڪٽي ڇڏيو ۽ پاڻ وجي دولترام سان سوڊا واٽر وڪڻڻ لڳس.

مان رات جو ڪوڪا ڪولا، سيون اپ ۽ فانٽا وغيره وڪڻندو آهيان، ۽ ڏينهن جو پڙهندو آهيان. قدرت خدا جي، پڙهندي پڙهندي هينئر يونيورسٽيءَ ۾ پهچي ويو آهيان ۽ پوليٽيڪل سائنس يعني سياسي سائنس ۾ ايم. اي ڪري رهيو آهيان.

جنهن رات خيبر ميل ۾ ڪلاڪ ليٽ هئي، ۽ مان اڪيون پوري لمليت ٽي ويو هوس، ٿنهن رات ماحول ۾ ڪُت ۽ مڇرن بيچيني ڦهلائي ڇڏي هئي. هڪ بدبخت مڇر مون کي فرعون سمجهي، منهنجي نڪ ۾ گهڙڻ جي سَر توڙ ڪوشش ڪري رهيو هو. مان نڪ مهٽيندو اٿي ويٺس.

راماڻ جو منظوم ترجمو دولترام جي هنج ۾ رکيو هو ۽ هو ڪاڏيءَ هيٺان هٿ ڏيئي، ٽڪ ٻڌي ڇٽن خالي بوتلن ڏانهن نهاري رهيو هو، جيڪي قطار ۾ سندس آڏو رکيون هيون.

ڪانئس پڇيم، ”هي چار بوتلون خدا جي راهہ ۾ خالي ٿيون آهن ڇا؟“

هن ڪنڌ ذوٽي ها ڪئي، ۽ پوءِ ڏڪندي ڏڪندي اک سان ڪابي طرف اشارو ڪيائين، ۽ جتي هذا من فضل ربي ڪاتي جا ٻہ فرشتا ويٺا هئا. ٻئي فضلوءَ سان چرس ڀريل سگريٽ ڇڪي رهيا هئا ۽ بُرش جهڙيون مڇون مروڙي رهيا هئا.

دولترام ٿڌو ساهہ کنيو، ۽ چيو، ”نقصان اڌو اڌ سهنداسين.“

”نہ.“ سندس ڪلهي تي هٿ رکندي چيم، ”هي چار بوتلون مان زڪوات جي اڪائونٽ ۾ لکي ڇڏيندس. اسان تي زڪوات فرض آهي.“

اسان کان پريرو هڪ بيحد ٿلهو مسافر پيٽ ڪڍيو سمهيو پيو هو ۽ زور سان ڪونگهرا هڻي رهيو هو. سندس ڪونگهرن جو آواز ڪوئلي واري انجڻ جي آواز جهڙو هو. ڪانئس پرتي ڪولهين جا ڇهہ ست ڪارا ڪوجها ۽ ڏٻرا ٻار ويٺا هئا. هو سگريٽ ڇڪي رهيا هئا ۽ هڪ ٻئي کي ماءُ ڀيڻ جُون گاريون ڏيئي رهيا هئا ۽ منجهانئن هڪڙو ڄٽو سٽر تي هٿ هڻي، فلمي قوالي ڳائي رهيو هو.

پتنگ ۽ جيت جلي، ۽ سڙي، بلبن هيٺان ڍهہ ٿي رهيا هئا. دولترام خالي بوتلون ڏسي رهيو هو.

مون دولترام کي چيو، ”دولترام، هن وقت تون گوتم ٻڌ جهڙو پيو لڳين.“

دولترام ٻوٽلن تان نظرون هٽائي منهنجي منهن ۾ ڏٺو، ۽ پوءِ چيو، ”مان هن وقت بلڪل ٻُڏو پيو لڳان.“

هڪ مال گاڏي آهستي آهستي لنگهي ويئي. گاڏيءَ ۾ ٻڪرون ۽ مينهون هيون. ان وقت قداور ۽ طاقتور فضلو قولي اسان وٽان اچي مٽيو. هن دولترام ڏانهن ڏسندي چيو، ”اسان گوشت خور قوم آهيون. ٻڪرون کائيندا آهيون.“

دولترام زخمي چيتي وانگر فضلوءَ ڏانهن ڏٺو. فضلو ٻئي هٿ چيلهه تي رکي بيٺو هو. هن دولترام کان پڇيو، ”توهان هندو ٻڪرون ڇو نه کائيندا آهيو؟“

دولترام ٽڪ ٻڌي فضلوءَ ڏانهن ڏسندو رهيو. فضلو قوي هيڪل ديو وانگر دولترام جي مٿان بيٺو هو. سندس منهن مان نفرت بکي رهي هئي. مون کي پوءِ خبر پيئي ته دولترام کانئس چئن ٻوٽلن لاءِ پيسن جي گهُر ڪئي هئي، ۽ جواب ۾ پيسن بدران هن کيس سبق سيکارڻ جي ڌمڪي ڏني هئي.

دولترام جا هٿ ڪنبڻ لڳا. ڪجهه مسافر جيڪي بي مقصد ڀٽڪي رهيا هئا، اسان وٽ اچي بيٺا. پاسي ۾ سٽل مسافر جاڳي پيا ۽ اکيون مهٽي فضلوءَ ڏانهن ڏسڻ لڳا. ٿلهو مسافر بدستور انجڻ جهڙا کونگهرا هڻي رهيو هو.

فضلوءَ وڏي واڪ چيو، ”جواب ڏي، واڻئي جا پٽ. توهان ٻڪرون ڇو نه کائيندا آهيو؟“

”توهان مسلمان سوئر ڇو نه کائيندا آهيو؟“ دولترام ويٺي ويٺي، ڪنبندڙ آواز ۾ فضلوءَ کان پڇيو.

فضلوءَ کي ڄڻ ڏنڀ اچي ويو. ٻه – چار قدم هٽي ويو. دولترام اُٿي بيٺو. هو فضلوءَ آڏو جيتامڙو پئي لڳو، پر تڏهن به فضلوءَ کي منهن ۾ گهوريندي چيائين، ”جواب ڏي. توهان مسلمان سوئر ڇو نه کائيندا آهيو؟“

”او، واڻئي جا پٽ.“ فضلو دولترام تي اُلر ڪري آيو. پوءِ مون ڏانهن اشارو ڪندي چيائين، ”تون هن حراميءَ جي هُشيءَ تي آهين.“

مان اٿي بيٺس.

اسان جي چوگرد هڪ هجوم گڏ ٿي ويو.

فضلوءَ مون کي چيو، ”هي واڻيو تنهنجي هُشيءَ تي ڪڏهون ٿو هڻي. تون ڪهڙي قسم جو بي غيرت مسلمان آهين!“

”فضلو.“ مان فضلو جي عين سامهون وڃي ويٺس. خير الدين ماني مڇيءَ واري جي خوانچي مان هڪ ماني کڻي فضلو کي ڏيکاريندي چيم، ”فضلو، تون ۽ مان، ۽ هي دولترام ۽ هو پاڻخاني وٽ ليٽيل قولي، اسان سڀئي هن گول مانيءَ جا محتاج آهيون. هن گول مانيءَ لاءِ سرگردان آهيون. تون پنهنجو روزگار ڪماءِ ۽ ٻين کي ڪمائڻ ڏي.“

فضلوءَ مون کي ڌڪو ڏيئي پري ڪري ڇڏيو، ۽ جوش وچهي دولترام ڏانهن ڏسڻ لڳو.

”تون پاڪستان مان هليو ڇو نه ٿو وڃين، بزدل واڻيا.“ فضلوءَ دولترام کي چيو، ”هيءُ ملڪ اسان مسلمانن لاءِ آهي. تون ڪافر آهين. هندو آهين. تون هندستان ڇو نه ٿو وڃين؟“

دولترام جي اکين ۾ لڙڪن جو سمنڊ ڇوليون هڻڻ لڳو. چيائين، ”سنڌ ديس جي ڌرتي منهنجي ماءُ آهي. مان ماءُ کي ڇڏي ڪيڏانهن ويندس.“

”مان تنهنجي ماءُ کي منهن ۾ ٽڪ ٿو هڻان.“ فضلوءَ ڌرتيءَ تي ٽڪ اڇلائيندي چيو، ”مون تنهنجي ماءُ جي بي عزتي ڪئي آهي، اچ مون کان بدلو وٺ، بزدل واڻيان.“

دولترام ڪنبڻ لڳو. هو گوڏن ڀر ڌرتيءَ تي ويهي رهيو. پوءِ هيٺ جهڪي، تري کولي، ساڄو هٿ ٽڪ تي رکي ڇڏيائين. ماٺهن جا وات بند ٿي ويا. سس پس ختم ٿي ويئي. هر طرف ماٺ مُسلط ٿي ويئي. فضلو راڪاس وانگر دولترام جي مٿان بيٺو هو. دولترام ٽڪ هاٿو هٿ مٿي ڪري منهن تي مکي ڇڏيو. دولترام جي اکين مان لڙڪ لڙي آيا.

فضلوءَ کان ڇرڪ نڪري ويو. سندس سيٽيل بدن ڍرو ٿي ويو. اکين جي نفرت شڪست جي احساس ۾ ڍڪجي ويس. هو ڦريو، ۽ پوءِ ٽڪڙا ٽڪڙا قدم کڻندو، گاريون ڏيندو هليو ويو.

ماٺهو ٽڙي پکڙي ويا. ٿلهو مسافر ٻيهر پيٽ کڍي سمهي پيو ۽ سمهڻ شرط کونگهرا هڻڻ لڳو. هرڪو هليو ويو، پر ڪولهين جا ڇهه ست ڇوڪرا اسان وٽ ويهي رهيا. منجهائن هڪ جٽو ٻين ڇوڪرن کان انچ کن قد ۾ وڏو هو ۽ بيحد ڪارو هو (هن جو نالو اڇو آهي) اڇي جي اکين ۾ حيرت هئي. هن منهنجي ٻانهن کي هٿ لائيندي پڇيو، ”هو، نجر ٽانگي وارو آهي نه، نجر ڪاٺو.“

"پوءِ؟"

"هن ڇيو پئي تہ تون اسٽيشن تي سيني کان گھٽو پڙهيلو آهين. بابو کان بہ گھٽو. پوءِ تو ڦجلو دلي کي فيٽ ڇو نہ ماريو."

مون اڇي جي ڪاري منهن ۾ نهاريو. هن جون گول اکيون اکيون ذري گهٽ ٻاهر نڪري آيون هيون. نڪ جون ناسون ڦنڊي ويون هئس. ڪارا چپ شيڪجي ويا هئس، ۽ سندس سورهن ڪن هيڊا ڏند ظاهر ٿي رهيا هئا. (اڇي جي عمر اٺ – ڏهہ سال آهي) هن سگريٽ جو هڪ اوڻهو سوٽو هڻي، نڪ مان دونهون ڪڍندي، ٻيهر پڇيو، "امير بخش تون گھٽو پڙهيلو آهين، تہ پوءِ هن ڦجلو (فضلو کي ماءُ تي گار) دلي کي فيٽ ڇو نہ ماريو؟" پوءِ پنهي هٿن جون مٺيون بند ڪري، مون کي ٺونشا ڏيکاريندي چيائين، "هڪڙي فيٽ ۾ هن سالي جا تون ٻتيس ڏند ڪڍي ڇڏين ها."

جڏهن ڪيس جواب نہ ڏنم، تڏهن هن هٿ هيٺ ڪري ڇڏيا. چپن مان سگريٽ جو ٽوٽو ڪڍي، ڇپٽيءَ سان پري ڦٽي ڪري ڇڏيائين، ۽ پوءِ هڪ تمام ننڍڙي ڇوڪري کي (جنهن جي عمر پنج ڇهہ سال ڪن هئي) مٿي تي هٿ رکندي، دردناڪ آواز ۾ چيائين، "اسان کي تہ ولا پرواهہ ناهي، پر هُن دلي ڦجلو هن ٻچي جو بہ ڪانو ڪراب ڪري ڇڏيو آهي. تون هن دلي جي اولاد کي فيٽ ڇو نہ ماريو."

"اڇا." مون ٻارن تان نگاهون هٽائيندي چيو، "اڇا، علم تہ مڙسن کي ٻاڙي ۽ ڪڌڙو ڪري ڇڏيندو آهي."

ٻار ٺهڪ ڏيئي کلڻ لڳا. اڇي پڇيو، "سڀ پڙهيلا هجڙا آهن، استاد؟"

"– ها، اڇا." مون کي پنهنجي آواز ۾ ڪڙاڻ جو احساس ٿيڻ لڳو. چيم، "ها اڇا، جيڪو شخص وڌيڪ پڙهندو، ۽ علم حاصل ڪندو، سو اوترو ئي بزدل ٿيندو."

ٻار حيرت مان منهنجي منهن ۾ ڏسڻ لڳا. ڦيرو ڪائي سندن سامهون ٿي بيٺس. چيم، "اڇا، توهان مڙسن جا پٽ آهيو، جو نہ پڙهيؤ. توهين جاننا جوان ٿي وڏا ٿيندا. توهان مڙس آهيو."

اڇي چيو، "اسان وئيد مڙاد ٿينداسي."

"ڪجھہ بہ ٿجو. پر پڙهي پنهنجي مڙسي نہ وڃائجو. جاهل رهي مڙس

ٽجو.“ مونکي رڳن ۾ گندرف ڊوڙندو محسوس ٿيو. چيم، ”پر مڙس ٽيڻ کان پوءِ بہ توهان تي ڪو پڙهيل ڳڙهيل کوہلو حڪومت ڪندو، جنهن کي مٿي تي ٽوپلو هوندو.“

اڇي دولترام کي هٿ لاٽيندي مون کان پڇيو، ”استاد، هندو ۽ مسلمان ۾ ڪيڙو ڦرڪ آهي؟“

مون حيرت وچان اڇي ڏانهن ڏٺو. چيم، ”مونکي خبر ناهي.“

”تہ تون پڙهيلو ناهين؟“

”مون کي ڪابہ خبر ناهي.“

”ڪمال آهي. تون خاڪ پڙهيل آهين!“

”مان پڙهيل ناهيان، پڙهيل ناهيان. جاهل آهيان، ڪورو جٽ آهيان،“ مون ڪاوڙ وچان ورائيو.

”تہ توکي سچ پچ هندو ۽ مسلمان جي ڦرڪ جو ڪبر ناهي؟“ اڇي پڇيو.

ورائيم، ”مون کي خبر ناهي تہ هندوءَ مسلمان ۾ ڪهڙو فرق آهي.“

”مون کي خبر آهي.“ اڇي سيني تي هٿ هٽندي چيو.

اچرج مان پڇيم، ”توکي هندوءَ ۽ مسلمان ۾ جيڪو فرق آهي، ان جي خبر آهي! ڪيئن؟“

اڇي ورائيو، ”هندو ۽ مسلمان جي وچ ۾ جيڪو ڦرڪ آهي، سو بنهي جي...“ اڇو، جملو پورو ڪري نہ سگهيو، ۽ وات تي هٿ رکي کلي کلي ڪير تي پيو.

اڇي جا ساٿي ٽهہ ٽهہ ڪري کلڻ لڳا.

ٻار هڪ ٻئي جي ڪنڌ ۾ ٻانهون وجهي، جهومندا، فلمي گانا ڳائيندا ٻري وڃي ويٺا. ان وقت مون کي پنهنجو ننيڙو ڀاءُ جانڻ ياد آيو، جنهن کي ٻڌايو هوم تہ محنت جو ڦل ڇانهينءَ کان ڪجهہ ننيڙو، ۽ مِٺيري کان ڪجهہ وڏو هوندو آهي.

اِن رات مون پنهنجي ڀاءُ جانڻ کي خط ۾ لکيو تہ جانڻ، منهنجا مٺڙا ڀاءُ، هن دؤر ۾ محنت جو ڦل ڇاول ٻار جي آڱوٺي جيترو ٿي پيو آهي. ✦

منهنجو پٽ مهدي

مان اوندهہ ۾ اڪيون وجهي، پنهنجي ڪچي گهر جي پڪي در ڏانهن نهاري رهيو هوس. در ٻاهران گهٽيءَ ۾ هڪ مئل ميرانجهڙو بلب ميونسپالٽيءَ جي صيلب يعني پول تي لٽڪيو پيو هو ۽ اسان جي زندگيءَ وانگر جهڪو جهڪو ٽمڪي رهيو هو. بلب بودلو هو، ڪڏهن اُجهاميو ۽ ڪڏهن ٻريو پئي. پر اسان جي ڪچي گهر ۾ اوندهہ هئي. اوندهہ ۾ ٻاهران مفلس روشنيءَ جا ڪرڻا ٽاپا ڪائي رهيا هئا.

"ڪجهہ ڪندين ٻہ، يا ائين ئي ويٺو هوندين." حميدان سنهڙي آواز ۾ ڳالهايو.

مان ٽن ٽنگن واريءَ ڪرسيءَ تي ويٺو هوس. منهنجي پرسان واڻ جي چڳل کٽ تي منهنجي گهر واري حميدان ليٽيل هئي. منهنجي گهر واري حميدان جڏهن ٻاهر واري هئي، يعني جڏهن مون سان اڃا شاديءَ جي ٻنڌڻ ۾ نہ ٻڌي هئي، تڏهن مان ساڻس محبت ڪندو هوس، ۽ کيس حميده سڏيندو هوس. جڏهن کان هوءَ ٻاهر واريءَ مان بدلجي منهنجي گهر واري ٿي آهي، تڏهن کان حميده مان حميدان ٿي پيئي آهي. هن مون کي عدد واحد اولاد، جنس مذڪر جڻي ڏنو آهي، جنهن جو نالو اسان مهدي رکيو آهي. اڄڪلهہ مهدي حسن ڳائڻو مشهور آهي، پر اسان پنهنجي پٽ جو نالو امام مهديءَ جي نالي پٺيان رکيو آهي.

حميدان جي پاسي ۾ منهنجو پٽ مهدي سمهيو پيو هو ۽ سندس سريلو آواز بند هو. ان وقت مهديءَ جي عمر ڇهہ مهينا، ڇهہ ڏينهن، ڇهہ ڪلاڪ ۽ ڇهہ منٽ هئي. منٽ غم جي رات وانگر وڏندا پئي ويا. پر وقت جبل وانگر ڏرتيءَ کي چمبڙي پيو هو.

حميدان ٻيهر چيو، "ڪجهہ ڪندين ٻہ يا ائين ئي وسو هوندين."

ورائيم، "ڪجهہ ڪيان پيو."

”ڇا؟“

”انتظار.“

”هونهه!“

”ڇري، ڏسين نٿي تہ ڪيتريءَ دير کان اوندهہ ۾ اڪيون وجهي انتظار ڪري رهيو آهيان.“ چيم، ”يلا انتظار جي عذاب کان وڌيڪ بيو عذاب انسان لاءِ تنهنجي الله ايجاد ڪيو آهي.“

”تنهنجو تہ جڻ ناهي.“ حميدان ڪاوڙجي ويئي.

وراڻيم، ”منهنجي تنهنجي الله سان اصل پوي ٿي نہ.“

چياڻين، ”ڏس، اهڙيون ڳالهيون ڪندين تہ نڪاح ٽٽي پوندو.“

”دل ۽ دل جا عقيدا ٽٽي پوندا آهن، حميدان ويچارو نڪاح ڇا ٽٽندو.“ چيم، ”۽ جيڪڏهن نڪاح چمپل وانگر ڇڄي بہ پيو تہ ڪٽي ڪنهن موچيءَ کان ڳنڍرائينداسين.“

”بس بس.“ حميدان نبل آواز ۾ چيو، ”توسان شادي ڪري پنهنجو منهن اڇو ڪيو اٿم.“

”ڇگو ڪيو اٿئي.“ چيم، ”توکي تہ اڳواٽ ئي ٻڌايو هوم تہ مون سان شادي ڪري اهڙا مزا ماڻيندينءَ.“

حميدان رونڌهارڪي ٿي پئي. چياڻين، ”تنهنجي لاءِ پنهنجو پيءُ ماءُ ڇڏيم، پائر پينرون ڇڏيم، ان لاءِ تہ مون کي بک مارينديں ۽ ڪافر ڪنديں!“

ياد اٿئي حميدان، شاديءَ کان اڳ تو چيو هو، ”مان تنهنجي لاءِ دنيا جو هرڪو عذاب سهي ويندس.“

حميدان جواب نہ ڏنو.

مون ڳالهايو، ”منهنجي پياري حميدان، انسان محبت ۾ ڪافر مان مومن ۽ مومن مان ملحد ٿي پوندو آهي. پر انسان محبت ۾ بک جو عذاب برداشت ڪري نہ سگهندو آهي.“

حميدان پٺ ڏانهن منهن ڪري ڇڏيو.

حميدان کي مائٽن ڏاڍو سمجهايو هو. مون سان شادي ڪرڻ کان ٽارڻ لاءِ ڪيس منهنجي خطرناڪ هئڻ جا هڪ سؤ هڪ دليل ڏيندي چيو هئائون، ’اهو ڪاليجي ڇورو، مئو نڌڻڪو، يتيم، بکيو بنگالي، جيڪو ڪاليج ۾

پڙهڻ لاءِ ماني ڪائڻ لاءِ حيدرآباد جي گهٽين ۾ سائيڪل تي چڙهي اخبارون وڪڻندو آهي، سو سخت خطرناڪ آهي. پوليس ۽ سي. آءِ. ڊي کي سوين ڪيسن ۾ گهربل آهي. انٽيليجنس ڊپارٽمينٽ جو خيال آهي ته هو هٽلر جو گم ٿيل ساٿي فيلڊ مارشل روميل آهي.'

مائٽن جي ڪتا جڏهن حميدان مون کي ٻڌائي هئي، تڏهن ڪيس دلداري ڏيندي چيو هوم، 'محبت جي معاملي ۾ مائٽ هميشه ولين جو ڪردار ادا ڪندا آهن؛ تنهن ڪري مائٽن جي ڳالهه کي لفٽ نه ڏي. پوليس ۽ سي. آءِ. ڊي کي مان ڪنهن به ڪوڙي ڪيس ۾ گهربل نه آهيان، ڇو جون مون ڪنگال منجهان ڪين هذا من فضل ربيءَ بدران ان الله مع الصابرين ملندو. تون الله جو نالو وٺي مون سان شادي ڪري ڇڏ.'

حميدان الله جو نالو وٺي مون سان شادي ڪري ڇڏي آهي. شاديءَ ۾ منهنجي طرفان ڪيس زندگيءَ جو زهر مليو آهي. نڪاح کان ڪجهه دير پوءِ سندس مامون، جنهنجا ٻئي ڪن سيهڙ جي ڪنن وانگر وڏا ۽ حيرت انگيز هئا، ڪيس تنبيهه ڪرڻ آيو هو. مون تي ڪن ڪڙا ڪندي حميدان کي چيو هئائين، 'چٽي تو ڇڏيانءِ خميده اهو چورو چنو بک مارينديوءِ. حميدان ڪيس جواب ڏنو هو، 'داڻي داڻي تي ڪائڻ وارو جو نالو لکيل آهي، جيڪو داڻو پاڻي الله طرفان نصيب ۾ لکيل هوندو، ضرور ملندو.' اهو ايمان افروز جواب ٻڌي سندس مامون پنهنجا حيرت انگيز ڪن لڪائي پٺي ويو هو.

"آخر ڇا پيو ڪرين؟" حميدان جي آواز تي خيالن جو سلسلو ٽٽي پيو.

چيم، "انتظار پيو ڪيان."

"ڪنهن جو؟"

"داڻي جو."

"داڻي جو!" حميدان کان چرڪ نڪري ويو. پڇيائين، "ڇا جو داڻو، ڪهڙو داڻو!"

وراڻيم، "مان اُن داڻي جو انتظار ڪري رهيو آهيان، جنهن تي تنهنجي، منهنجي ۽ مهدي جي نالي جو ٺپو لڳل هوندو."

هوءَ هڪدم اُٿي ويهي رهي. تڪ ٻڌي مون ڏانهن ڏسڻ لڳي.

چيم، "مان سمجهان ٿو، جيئن ته منهنجي تنهنجي الله سان اصل ٺٺي

پوي، تنهنڪري اهو ڏاٽو هرگز نہ ايندو، جنهن تي منهنجي ناليءَ جو ٺپو هوندو. مهدي اڃا ڪير پياڪ آهي. پل نہ سندس نصيب جا ڏاٽا اعتقاد جي بينڪ ۾ وياج سميت وڌندا رهن. باقي تنهنجي نصيب جو ڏاٽو ضرور ايندو. تون الله لوڪ آهين، ملي جلي هڪڙو ئي ڏاٽو ڪٽي ڪائينداسين."

حميدان ڪنبندڙ آواز ۾ پڇيو، "تون بک ۾ چريو تہ نہ ٿي پيو آهين."

"چريو ٿي پوان ها تہ جيڪر ايمان بدران توکي ۽ مهدي کي نہ ڪائي وڃان ها!" وراڻيم، "مان حواسن ۽ اندرين سميت سڄو سالم آهيان ۽ اُن ڏاٽي جي اچڻ جو انتظار ڪري رهيو آهيان. جنهن تي تنهنجي نالو جو ٺپو لڳل هوندو."

حميدان نہ ڳالهايو. ڪجهہ دير ڪان پوءِ سڏڪو پڌم.

حيرت وچان ڪائنس پڇيم، "اهي لڙڪ ڪٿان آندءِ حميدان، اڇوڪي ڏينهن لاءِ بچائي رکيا هيئہ ڇا؟"

حميدان جواب نہ ڏنو. روئيندي رهي. مان نہ ٽنگيءَ ڪرسيءَ تان اُٿي حميدان جي پرسان وڃي ويٺس. سندس وارن تي هٿ رکندي چيم، "اڃا نہ عذاب جي شروعات ٿي آهي. ايتري ۾ دل لاهي ويٺي آهين."

منهنجي سيني ۾ منهن لڪائيندي چيائين، "مان تنهنجي لاءِ ست ڇمارون بک مرڻ لاءِ تيار آهيان. پر، پر ڏسين نٿو، بک ۾ پاهہ ٿي منهنجو ڪير سڪي ويو آهي. صبح ڪان مهديءَ کي ٿڃ نہ ڏني اٿم."

منهنجي هانءَ ۾ هٿ پيو. حميدان کي ڳراٽڙي پائيندي چيم، "ڪجهہ لڙڪ مون کي بہ ڏي، حميدان. اکين جو آبِ زمِ زمِ مون کي بہ ڏي، جيئن مان بہ روئي سگهان – دل جي دوزخ تي ڇنڊو هڻي سگهان."

سڏڪن جي وچ مان ڳالهايائين، "پوليس وارا توکان اخبارون وڪڻڻ جي عيوض جيڪڏهن خرچي گهرن ٿا تہ پوءِ ڪين ڏئين ڇو نٿو؟"

نفرت منهنجي نڙيءَ ۾ ترڻ آئي. چيم، "۽ سپاٽي پوليس وارا اخبارون وڪڻڻ جي عيوض مون کان رشوت ۾ جيڪڏهن تنهنجي جسم جي گهر ڪن تہ پوءِ؟"

ان ڪان اڳ جو حميدان کي جواب ڏئي، ڪليل در جو ڪڙو ڪڙڪيو. اسان ٻنهي چرڪي هڪ ٻئي ڏانهن نهاريو.

ٿوريءَ دير کان پوءِ ٻيهر در کڙڪيو. حميدان حيرت مان مون ڏانهن ڏٺو. ڏرا ڏنل اکيون اونده ۾ چمڪڻ لڳس. ڪيس چيم، ”مان سمجهان ٿو تنهنجي نالي وارو داڻو آيو آهي.“

مان موٽي اچي ته ٽنگيءَ ڪرسيءَ تي ويٺس. ٽيهر در کڙڪيو، ڪجهه زور سان.

مون وڏي واڪ چيو، ”هليو اءُ، حميدان جي نصيب جا داڻا. در کليل آهي.“

در ٻاهران ميرانجهڙيءَ روشنيءَ ۾ چرپر ٿي. چيم، ”هليو اءُ داڻا، اسين تنهنجا منتظر آهيون.“

هڪ ڳوڻ اندر هلي آئي. سوچيم، حميدان وڏي ڀاڳ واري آهي، جو هڪ داڻي جي بدران داڻن جي ڳوڻ هلي آئي اٿس.

ڳوڻ ٿُلهه پرسان ڳُهگهه اونده ۾ بيهي رهي.

ڪيس سڏ ڪيم، ”اي داڻن جي ڳوڻ، شرماءِ نه. هلي اءُ.“ ڳوڻ وڏي آئي.

چيم، ”ڏاڍو انتظار ڪرايو اٿئي داڻا، منهنجو مطلب آهي، داڻن جي ڳوڻ.“

آواز آيو، ”اڙي! وڏو ڪو واهيات آهين.“

مان ته ٽنگيءَ ڪرسيءَ تان اُٿو ٿي ويس. حيرت ۾ خوف وچان پڇيم، ”تون ڪهڙي قسم جو داڻو آهين جو ڳالهائين ٿو.“

”مون کي نٿو سڃاڻين؟“ ڳوڻ اڳيرو ٿي. اونده ۾ چرندڙ شيءِ جڏهن ٻاهران ايندڙ ميرانجهڙي روشنيءَ جي سنوت ۾ پهتي، تڏهن ڪيس ڏسي سخت مايوس ٿيس. سامهون الحاج سيٺ نيڪ محمد بيٺو هو. ڪيس سلام ڪندي چيم، ”معاف ڪجو سيٺ صاحب، اونده ۾ مان اوهان کي-“

هن منهنجو جملو ڪپيندي چيو، ”اونده ۾ اڪين ئي ٽيندو آهي. ڪو ڪنهن کي سڃاڻي نه سگهندو آهي.“

ته ٽنگيءَ ڪرسيءَ ڏانهن اشارو ڪندي چيم، ”ويهو.“

هو ڪرسيءَ تي ويهڻ لڳو. هڪدم چيم، ”خيال سان ويهجو سيٺ صاحب. ان ڪرسيءَ جي هڪ ٽنگ – ون – يونٽ ٿي ويئي آهي.“

سيٺ تمام خيال سان ڪرسيءَ تي ويهي رهيو. ڪرسيءَ جي چوڙن سول اسپتال جي مريضن وانگر چيچلايو.

ڪانئس پڇيم، ”اڄ ڪيئن تڪليف ڪئي اٿوَ سيٺ صاحب. وري اليڪشن* ۾ بيٺا آهيو ڇا؟“

”بيهبو، بيهبو، ڇو نہ بيهبو!“ سيٺ صاحب خوش ٿيندي چيو، ”عوام جي بيحد اسرار تي مان هڪ چونڊ لڙي رهيو آهيان؛

”ڇئبو تہ ملڪ جو آئيندو روشن آهي.“

”بلڪل روشن.“

”بنا مقابلي پيا اچو ڇا؟“

”ايترو شعور منافقن ۾ ڪٿي آهي، جو اسان جهڙن عوام دوست خدمتگارن کي بنا مقابلي اچڻ ڏين.“ سيٺ صاحب کهري آواز ۾ چيو، ”هڪ باريسٽر ياڙيو مقابلي ۾ بيٺو آهي. ٻاهران پڙهي آيو آهي تہ پيٽسان جو دماغ خراب ٿي ويو آهي! مت جو مُاريل، وڃي ڪا وڪالتڙي ڪري! ڏسجو سائين، حرامخور جي ضمانت نہ ضبط ڪرايان تہ منهنجو نالو بہ الحاج سيٺ نيڪ محمد نہ آهي.“

”سچ ٿا چئو سائين.“ وراڻيم، ”ڀلا پڙهيل لکيل ماڻهن جُو ڇا وڃي چونڊن سان!“

هن هڪدم پڇيو، ”ڀلا ڪريو خبر، ڪا تڪليف تہ نہ اٿوَ.“

حميدان مونکي ڪُک ۾ ٺوٺ هڻندي آهستي چيو، ”چوينس تہ توکي ڪا نوڪري ڏياري.“

مون پٽڪن ۾ وراڻيو، ”پيرن ڪان پير گهراڻ؟“

حميدان سرٻاٽن ۾ چيو، ”ضد نہ ڪر، بڪ ٿا مرون.“

مون سيٺ کي چيو، ”اصل ڏِوَ تي آهيون، سيٺ صاحب. سمجهو تہ اڄ ڪلهہ ضرورت ڪان ڪجهہ سرس داڻو پاڻي پيو ملي.“

”الحمدلله.“ سيٺ آسمان ڏانهن هٿ اُڀا ڪندي چيو، ”مولا رزاق ۽ رحيم آهي. پنهنجن بندن کي هرگز نہ وساريندو آهي. سبحان الله.“

”برابر، برابر.“ مون وڏي واڪ چيو.

سيٺ صاحب پاڻ کي شوڪارو هڻندي ڳالهايو، ”خداوند تعاليٰ جو شان آهي جو مون گنهگار بندي کي اها وسيعت ڏني اٿائين، جو محلي ۾ ٽين مسجد نهرائي راس ڪئي اٿم.“

---

* 71-1970ع واريون چونڊون.

سيٺ صاحب ساهي پٽڻ لاءِ ڳالهائڻ بند ڪيو.

مون سرباٽن ۾ حميدان کان پڇيو، "ڪر خبر ملياٽي. وياج جي پيسي مان اڏايل مسيت ۽ خيرات جي اوتاري مان ڪهڙي شيءِ چڱي آهي."

حميدان مونکي پٺيءَ ۾ چهنڊڙي وڌي. مون کان سيسرات نڪري ويو.

سيٺ جو ڳالهائڻ چالو ٿي ويو. چيائين، "اڄ رات جو اٺين بجي عزت ماب عالا حضرت جناب وزير ماليات مسجد شريف جو افتتاح ڪرڻ فرمائيندا. اما بعد. ان کان پوءِ فقيرن، غريبن لاءِ غريباڻو پٽ ٿيندو. پٽ بعد چوٽي صالح محمد قوالُ، جيڪو ويجهڙائيءَ ۾ يورپ ۽ آفريڪا مان پنهنجي فن جو زبردست مظاهرو ڪري موٽيو آهي، نذرانہ عقيدت پيش ڪندو. ان ڪار خير، ۽ ڪارِ ثواب ۾ شرڪت لاءِ اهل محلہ کي دعوت ڏيڻ لاءِ مان پاڻ نڪتو آهيان. مهرباني ڪري مسجد محمدي جي افتتاحي تقريب جي فنڪشن ۾ شريڪ ٿي ثواب دارين حاصل ڪندا ۽ مون گنهگار جي همت افزائي ڪندا. اما بعد."

فوٽ بال وانگر گول ۽ آن جي اڌ پريل ڳوڻ جيترو بندرو الحاج سيٺ نيڪ محمد تقرير هٽي هليو ويو.

منهنجي ننڍڙي پٽ مهديءَ ٿهڪ ڏنو ۽ خاموش ٿي ويو.

حميدان حيرت وچان مهديءَ ڏانهن ڏسندي پڇيو، "هيترا ننڍا پار بہ ٿهڪ ڏيندا آهن ڇا؟".

"اهو ٿهڪ نہ هو منهنجي پياري حميدان." ڪيس سمجهايم، "اهو ٻک جو چڪ هو."

مهديءَ پيهر ٿهڪ ڏنو.

حميدان چيو، "ٿهڪ ٻڌين ٿو! ڪٿي چوڪري ۾ جنَ تہ نہ واسو ڪيو آهي!"

"تون تہ صفا وَيَلَ آهين." ڪيس آٿت ڏيندي چيم، "ٻکيا ڏکيا ماڻهو جن تہ جن، خدا کان بہ ڏاڍا هوندا آهن. جنَ کي موت ڪنيو آهي جو مهديءَ ۾ واسو ڪندو."

حميدان غور سان مون ڏانهن ڏسڻ لڳي.

پڇيومانس، "ڇا پيئي ڏسين."

ورائي پڇيائين، "تون ملحد تہ ناهين."

وراڻيم، ”تون فڪر نہ ڪر. مان مومن مسلمان آهيان. تنهنجو منهنجو نڪاح اسان جي غمن وانگر سدائين برقرار رهندو.“

حميدان چيو، ”مهديءَ جي ڪلڻ ۾ ضرور ڪو راز آهي.“

”راز وري ڏوڙ جو آهي.“ مون کي ڪاوڙ لڳي.

حميدان منهن ڦيرائي ليٽي پئي. مان خيالن جي برنڊڙ جبل کان منهن ڦيرائي نہ سگهيس. انيڪ خيال، پانت پانت جا وهم ذهن کي وراڻيندا ويا. سوچ ستن آسمانن تي پتڪڻ لڳي. تصور تخيل جيءَ رڻ ۾ رلندو رهيو. وهلور ويچار شعور جي ڪنڊرن ۾ ڪري ۽ ڪوڙي لاءِ ڪامندا رهيا. تڏهن، ڪٿي پڙهيل هڪ جملو ياد آيم، تہ ’هرڪو انسان دنيا ۾ ڪنهن خاص مقصد لاءِ موڪليو ويو آهي.‘ ان رات خيالن جي باهہ ۾ پسم ٿيندي سوچيم، تہ مان، حميدان ۽ اسان جو پٽ مهدي ڪامورڪي آمريت جي پوت آڏو بليدان ٿيڻ لاءِ موڪليا ويا آهيون. اسين پوليس اسٽيٽ جا ٻادر جهلڻ لاءِ دنيا ۾ آيا آهيون.

الاءِ ڪهڙي ويل حميدان ڪٽ تان اُٿي، ۽ الائي ڪهڙي مهل منهنجن پيرن ۾ اچي ويٺي. منهن منهنجن گوڏن ۾ وجهي ڇڏيائين. پريل آواز ۾ چيائين، ”ڪتان بہ مون کي بہ گرهہ ماني آٽي ڏي. منهنجي ٿڃ آلي ٿئي تہ مهديءَ کي ڏيان.“

ڪروڌ وچان وراڻيم، ”مان ماني ڪتان آڻيان. انتظار ڪر، شايد تنهنجي نصيب جو داڻو پاڻي گهمندو ڦرندو اچي نڪري.“

چيائين، ”هينئر مون کان برداشت نٿو ٿئي.“

پڇيومانس، ”ڇا برداشت نٿو ٿئي ئي.“

جواب نہ ڏنائين. روئي پئي.

سندس منهن مٿي ڪندي چيم، ”حميدان، اڄ تہ خودڪشي ڪيون. ذلت جي زندگيءَ کان عزت جو موت بهتر آهي.“

”خبر اٿئي اهو قول ڪنهن جو آهي:“

”منهنجي دوست جو آهي. هن بہ اهي اکر پوليس اسٽيٽ جي ڪامورڪي آمريت کان بيزار ٿي چيا هئا. پڇيومانس، ”ڪهڙو خيال اٿئي. ڪيون پاڻ ٽيئي باجماعت خودڪشي؟“

وراڻيائين، ”خودڪشي گناهہ آهي.“

”۽ بک مرڻ ثواب آهي شايد!“ چيم، ”نيڪ آهي، اچ تہ صبر سان بک مري ثواب دارين حاصل ڪيون.“

ننڍڙي مهدي ۽ ننڍڙو ٿهڪ ڏنو، ۽ پوءِ اُٿي پڻ پڻ بڏڻ ۾ آئي.

حميدان هڪدم ڪٽ تي چڙي اٿي بيني. عجب حيرت ۽ پريشانيءَ وچان چيائين، ”مهديءَ جا بيءُ، بڏءِ، مهديءَ جو ڳالهائڻ بڏءِ.“

”پڻ پڻ ۽ ڳالهائڻ ۾ فرق هوندو آهي.“

”نہ نہ. اسان جي مهديءَ ڳالهايو آهي.“

”تنهنجو مطلب آهي اسان جو مهدي امام مهدي آهي؟“

مونجهاري مان چيائين، ”تي سگهي ٿو، اسان جو مهدي، امام مهدي هجي.“

سمجهايومانس، ”اسلام پسند امام مهدي زهره فونا* جي نهائينءَ وٽ هڪ ٽيپ رڪارڊر چڙي پچي ويو. اسان جو ولي عهدي خدانخواستہ امام مهدي ناهي.“

حميدان زنانو ضد ڪندي چيو، ”مان نہ سمجهان ٿي اسان جو مهدي، امام مهدي آهي.“

”تون تہ صفا ڪا درويشياڻي آهين.“ وراڻيم، ”هڪ لک چوويهہ هزار نبين مان هرهڪ نبي وچ مشرق يعني مڊل ايسٽ ۾ پيدا ٿيو هو. تنهن ڪري هن دفعي بہ امام مهدي عربستان ۾ پيدا ٿيندو. اسان جي ڪهڙي مجال آهي جو نبي ڄڻي سگهون.“

”هڪ تہ هونءَ ئي حافظو ڪمزور اٿئي، مٿان بک متيون منجهايون اٿئي.“

حميدان چيو، ”امام مهدي نبي نہ بلڪ آخري امام ٿي پيدا ٿيندو، سمجهئہ.“

”نهيو، ڏهہ مارڪون ويون.“

”هاڻي تہ پڪ ٿيئہ نہ، اسان جو مهدي امام مهدي آهي.“

پڇيومانس، ”يلا بڏاءِ تہ اسان جي مهديءَ ڪهڙيءَ بوليءَ ۾ پڻ پڻ ڪئي آهي؟“

سوچيندي وراڻيائين، ”مان سمجهان ٿي، سنڌيءَ ۾ ڳالهايو اٿائين.“

”تہ پوءِ پڪي آهين، درويشياڻي.“ چيم، ”پاڪستان ۾ جيڪڏهن امام

---

* انڊونيشي عورت جنهن 1970ع ۾ دعويٰ ڪئي هئي تہ سنڌس پيٽ ۾ ڳالهائيندڙ مهدي آهي. اڪثر ملڪن ۾ سنڌس آڌر پاءُ ٿيو هو، ۽ سنڌس پيٽ مان ايندڙ آواز ٻڌو ويو هو. نيٺ راز کليو. هن پنهنجي سٿر سان ڪيسٽ رڪارڊ ٻڌي ڇڏيو هو.

مهدي پيدا ٿيو تہ پڪ جاڻ اڙدوءَ ۾ ڳالهائيندو. چريو ٿيو آهي جو سنڌيءَ ۾ ڳالهائي پنهنجي امامت خطري ۾ وجهي ڇڏيندو!"

اها ڳالهہ حميدان کي شايد دل سان لڳي. مهديءَ جي پاسي ۾ ليٽي پيئي. ڪجهہ دير تائين مهديءَ کي مٺيون ڏيندي رهي. پوءِ منهن ورائي چيائين، "مون کي مسيت مان پت آٽي ڏي."

"ڪهڙي مسيت!" الحاج سيٺ نيڪ محمد جي مسجد محمدي."

"ها."

"خيرات جو پت ڪائيندينءَ."

حميدان بيچينيءَ سان پاسو ورايو. چيائين، "خيرات چاجي! سيٺ صاحب اسان کي دعوت ڏئي ويو آهي."

"هونهہ." چيم، "سيٺ گذريل آچر تي انٽرڪانٽينينٽل ۾ جيڪا دعوت ڪئي هئي، تنهن لاءِ اسان کي دعوت تہ نہ ڏني هئائين."

حميدان روٺهارڪي لهجي ۾ چيو، "خدا تو جاڻي تہ مان پنهنجي لاءِ ڪجهہ نٿي گهران. منهنجي پيٽ ۾ بہ گرهہ لهن تہ من تچ آلي ٿئي. ڏسين نٿو، مهدي بک کان بيحال ٿي برف جهڙو ٿڌو ٿي ويو آهي."

مهدي ٿڪ ڏنو.

مون کان نہ، حميدان کان چرڪ نڪري ويو. حميدان کي چيم، "اسان جو مهدي بہ شايد پَتَ ڪائڻ جي موڊ ۾ آهي. وجي وٺي تو اچان."

مان گهر کان ٻاهر نڪتس. گهٽيءَ ۾ ڏاڍي رونق هئي. ڇوڪراٽن جي هڪ ٽولي منهنجي پرسان نعرا هڻندي هلي وئي، "مارينگے مرجائيں گے - اسلامی نظام لائيں گے."

ڪنهن منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو. منهن ورائي ڏٺم. ماستر عاقل خان هو، جنهن جو عقل حالتن چرخ ڪري ڇڏيو آهي. چيائين، "ٻڌين پيو، ڇورا ڇا پيا چون."

ورائيم، "اسلامي نظام لاءِ نعرا پيا هڻن."

ماستر عاقل خان ٿڪ ڏنو. چيائين، "تون بہ صفا ڪو اسسٽنٽ ڊيپوٽي انسپيڪٽرُ آف اسڪولس آهين. اڙي هي ڇورا نظام لاءِ نعرا پيا هڻن."

پڇيومانس، "ڪهڙو نظام."

وراڻيائين، ”نظام سقہ، جنهن همايون بادشاهہ کي جمنا نديءَ ۾ ٻڏي مرڻ کان بچايو هو.“

مون وائڙن نگاهن سان ماستر عاقل خان ڏانهن نهاريو. هن چيو، ”هندستان جي رنگين تاريخ مون کي آڱرين تي ياد آهي. مان ماستر آهيان، اسسٽنٽ ماسٽر ان دي ڊائريڪوٽريٽ آف ايڊيوڪيشن گورنمينٽ آف پاڪستان، ان دي پي اسڪيل آف Rs. 175-10-250, EB 15-350* اهي ڳالهيون اسان ماسترن کي بر زبان ياد آهن.“

مونکي عاقل کان وحشت ٿيڻ لڳي. کسڪڻ چاهيم، پر هن مون کي ٻانهن کان وٺي سوگهو ڪيو. منهنجي منهن ۾ چتائي چوڻ لڳو، ”يو، لا اپائينڊنگ سٽيزن آف اسلامڪ ريپبلڪ آف پاڪستان. ٽيل مي - مون کي ٻڌاءِ، چوڏهن ٻاتين لاءِ اسسٽنٽ ماسٽر جي پگهار مان ڪيترو اٽو، ڪيترو لٽو ۽ ڪيترو (...) ملي سگهندو! ٽيل مي. پلينٽي پلينٽي. جهجهو جهجهو.“

ماستر عاقل خان کي چيم، ”ماستر، هو ٻاڻ وارو الحاج سيٺ نيڪ محمد نہ آهي.“

”ڪهڙو نيڪ محمد؟ ولايتي شراب جو ٻڌو واپاري ۽ عربي سون جو سمگلر! اهو نيڪ محمد.“

”ها.“

”الله کي پيارو ٿي ويو ڇا؟“

”هو ۽ هن جهڙا ٻيا بندا الله کي هميشه پيارا هوندا آهن، ماستر عاقل خان. لاک تو جهڙن ۽ مون جهڙن بندن گندن جي نڪرندي آهي.“

”اڇا!“ ماستر چيو، ”چئبو تہ آسمان تي بہ ڪنهن اسسٽنٽ ڊپيوٽي انسپيڪٽر آف اسڪولز جو راڄ آهي. ڪاغذ گمر.“

ماستر کي لائين تي آڻيندي چيم، ”ماستر، الحاج سيٺ نيڪ محمد پنهنجي پاڙي ۾ ٽين مسجد نهرائي آهي. ان خوشيءَ ۾ مسجد وٽ پيٽ ڪيو اٿائين، ڪائيندين.“

”پيٽ پولا ڪائيندا آهن. مان ماڻهو آهيان.“ ماستر عاقل خان آسمان ڏانهن هٿ ڪٽي ٺهڪ ڏيڻ لڳو. پاڙي جا ٻارڙا کيس ورائي ويا. هنن عاقل خان

* 1970ع جو پي اسڪيل.

ڪي گول دائري ۾ آئي، تاڙيون وڄائي هڪ آواز ۾ ڳالهائڻ شروع ڪيو، ”ماسٽر عاقل خان، اسسٽنٽ ماسٽر ان دي ڊائريڪٽوريٽ آف ايڊيوڪيشن، گورنمينٽ آف پاڪستان – پاڪستان زنده باد.“

ماسٽر عاقل خان ٻارن جي وچ ۾ جهمر هڻڻ لڳو. مان مسجد ڏانهن هليو ويس.

ٽين ڳهٽيءَ ۾ مسجد محمدي نهي راس ٿي هئي. ان گهٽيءَ تائين پهچڻ لاءِ آوازن ۽ نعرن جي گهمسان مان لنگهڻو پيو. چونڊن جو آغاز هو. هرڪو چڻ سياسي سريت جي چڪر ۾ هو. ڪو ڪيس مسلمان ڪرڻ جي جدوجهد ۾ هو، ۽ ڪو ڪيس سوشلسٽ ڪرڻ جي ڪوشش ۾. ڪنهن نالي سان، ڪنهن چابيءَ سان، ڪنهن ساهميءَ سان ۽ ڪنهن تلوار سان ڪيس ريجهائڻ جي رمز ڪئي هئي. پر ترڪتالڻ ماڻهن جي هٿن مان نڪتي پئي ويئي.

مان ٽيئي گهٽيون پار ڪري مسجد محمدي وٽ پهتس.

مسجد محمدي ڪي خوب سينگاريو ويو هو. رنگارنگي ننڍڙا بلب ايترا ٽنگيا هئائون جيترا آسمان ۾ تارا. وڏن بلبن مان مٿس روشنيءَ جو آبشار بڻجي رهيو هو. مسجد ڪي اندران ۽ ٻاهران اهڙو جرڪايو ۽ چمڪايو هئائون جو ڪيترائي مون جهڙا مولائي پنهنجا قاتل، پراڻا ميرا ڪپڙا ۽ هيٺا حال ڏسي احساس ڪمتريءَ وچان مسجد کان پريرو بيهي رهيا هئا.

مسجد جي ٻاهران پٽ جون پنجاهہ کن ديڳيون لٽيون رکيون هيون. پٽ جي واءُ سواءُ ٽي ٿاس هٽندا حيدراباد جا جملي پينگيا اچي مسجد محمديءَ پيڙا ٿيا هئا. هو سيئي اک چنيڻ بنا پٽ جي ديڳين ڏانهن ڏسي رهيا هئا ۽ وات مچڪائي رهيا هئا. منهنجي پهچڻ کان ڪجهہ دير اڳ عزتماب جناب وزير ماليات مسجد جو افتتاح ڪري وينس سئنيما ۾ پاڪستان جي ياءُ اسلامي ملڪ مصر جي حسين بيلي ڊانسرس جي شو جو افتتاح ڪرڻ هليو ويو هو.

مسجد جي ٻاهران پوليس جو معقول انتظام هو. ويهہ کن سپاهي هٿن ۾ ڏنڊا ۽ وات ۾ سگريٽ وجهي اسان تي ڪرڙي اک رکي بيٺا هئا.

مون هڪڙي ٻاڻ جهڙي کان پڇيو، ”ديڳين جو ڍڪ سچل سرمست لاهيندو ڇا؟“

هن وراڻيو، ”مولانا نبي احمد دهلوي جيستائين پٽ جي ديڳين تي ختمو درود نہ پڙهندو، تيستائين ديڳين جو ڍڪ نہ لهندو.“

”۽ مولانا نبي احمد دهلوي ڪٿي آهي؟“

”مسجد جي حجري ۾ مرغ مسلم ۽ چنگيزي چيلو کائي رهيو آهي.“

”توهين پٺي ڪنهن شرارت لاءِ سٽل تہ نہ سٽي رهيا آهيو؟“ هڪڙي پوليس واري منهنجي منهن ۾ سگريٽ جو دونهون ڇڏيندي پڇيو.

مون ادب سان وراڻيو، ”نہ مائي باپ. اسين ايمان جي آس تي زهر جهڙي زندگي گذارڻ لاءِ پاڻ کي پختو ڪري رهيا آهيون.“

”شاباسّ.“ پوليس وارو اڳتي هليو ويو.

۽ پٽ جو انتظار ڪنديَ بک جو احساس وڌندو ويو. هرڪو مسجد جي سينگاريل در ڏانهن آسائتين اکين سان نهاري رهيو هو.

مسجد جي در مان نظر ايندڙ نظارو روح پرور هو. ورانڊي جو فرش اڇي موزيڪ جو هو، ۽ روشنين جي آبشار ۾ سنگ مرمر وانگر جرڪي رهيو هو. ورانڊي جي تلهن وٽان مسجد جي اندرين پاسي جي هڪ حصي جي جهلڪ نظر اچي رهي هئي، جتي قيمتي غاليچا وڇايل هئا. الحاج سيٺ نيڪ محمد جا پٽ، پوٽا ۽ ڏوهٽا تلهن جي اوٽ ۾ اکبوٽ راند ڪري رهيا هئا. ڪين ڪمخواب جا قيمتي ڪوٽ ۽ شيروانيون ۽ اٽلس جا چست پاجاما پاتل هئا. لوبان ۽ اگربتين جي پراسرار دونهين ۾ هو آسماني مخلوق لڳي رهيا هئا مونکي پنهنجو مهدي ياد آيو.

مون مسجد جي در تان نظرون هٽائي هجوم ڏانهن ڏٺو. سندن صبر جو جذبو ڏسي پاڪستاني قوم جي عظمت جو قائل ٿي پيس.

هڪڙي ڄٽي مون کان پڇيو، ”ڪيئن ٿو ڀائين! ذوالفقار علي ڀٽو ملڪ جي معاشي حالت سڌاريندو نہ.“

”فڪر ئي نہ ڪر. اصل گهر وېٺي ماني پهچائيندو.“

منهنجو جواب ان شخص کي نہ وڻيو. چيائين، ”تون ضرور جماعت اسلامي جو چاڙتو آهين.“

مون کي کل آئي. وراڻيم، ”جماعت اسلامي وارن مونکي جڻ ٻچي گهاٽي ۾ پيڙائڻ جو فيصلو ڪيو آهي.“

هن شخص پاسي ۾ بيٺل ٻن ٽن ماڻهن سان سرٻاٽ ڪيا. منجهائن هڪ ڄٽي چيو، ”تون ڏوٻيءَ جو ڪتو آهين، گهر جو نہ گهاٽ جو.“

, وراڻيم، "مان ميونسپالٽيءَ جو ڪتو آهيان."

مون ڪين نظر انداز ڪري ڇڏيو. منجهائن هڪ ڄڻي ڪي سي. آءِ. ڊي وارن جهڙي اُٺ – ترڻ هئي. پڇيائين، "تون اُهو تہ ناهين، جيڪو ٽينءَ گهٽيءَ ۾ رهندو آهين."

"ٿي سگهي ٿو."

"۽ اخبارون وڪڻندو آهين."

"وڪڻندو هوس."

"هُن سُرياتن ۾ پنهنجي ساٿيءَ کي چڱي چوکي انفرميشن ڏني، جنهن جو مفهوم هن ريت هو تہ، هيءُ شخص ڪٽر سنڌي آهي ۽ ڪميونسٽ آهي ۽ آمريڪي سامراجين جو ايجنٽ آهي. پوليس جو خيال آهي تہ هيءُ شخص تخريب پسند عناصر آهي ۽ اخبارن وڪڻڻ جي بهاني حيدرآباد شهر ۾ بارودي سرنگن جو ڇار وڇائي رهيو آهي.

ان ساڳئي شخص منهن ورائي مون کان پڇيو، "تون نوڪري ڇو نٿو ڪرين."

پڇيومانس، "نوڪري ڏيارينديں؟"

هو ککو وِکو ٿيو. چيائين، "مان معمولي باربر آهيان. توکي ڪهڙي نوڪري ڏياري سگهندس."

"تون باربر، يعني حجم آهين!" مون کيس ٻانهن کان وٺندي چيو، "منهنجي زال، منهنجو پٽ مهدي ۽ مان منهنجي بيروزگاريءَ سبب بک تا مرون. اسان جي ملڪ ۾ حجمن جو راڄ آهي. مون کي ڪا نوڪري ڏيار."

ڦڪو ٿيندي وراڻيائين، "پاڻهي وڃي ڳول."

وراڻيم، "اسان جو ملڪ سفارشن جو عالمي چئمپئن آهي. نوڪري تہ ڇا، زندگي ۽ موت بہ سفارشن سان ملندا آهن."

هن ۽ سندس ساٿين گهور ڪري نهاريو. منجهائن هڪ ڄڻي پڇيو، "تون ڪهڙي قسم جو مسلمان آهين."

"مان اتفاقي مسلمان آهيان." وراڻيم، "مان مسلمان ان لاءِ آهيان جو مسلمان جي گهر ۾ پيدا ٿيو آهيان. سِک جي گهر ۾ پيدا ٿيان ها تہ سک هجان ها. ڪرستان جي گهر ۾ پيدا ٿيان ها تہ عيسائي هجان ها."

حجم پنهنجن ساٿين کي چيو، ”پوليس جو خيال غلط ناهي. هيءُ شخص سچ پچ خطرناڪ آهي. هن جي پاسي ۾ ويهڻ ڪفر آهي.“

هو ٿيئي ڪسڪي ويا.

ٿوري دير ڪان پوءِ مسجد جي سينگاريل در مان مولانا نبي احمد دهلوي پنهنجي فٽ بال جهڙي پيٽ تي هٿ گهمائيندو، اوڳرايون ڏيندو ۽ رازق رب رحيم جو ڦيرو ڦيرائيندو ٻاهر آيو. الحاج سيٺ نيڪ محمد ساڻس گڏ هو ۽ هوبهو فرشتن جهڙو نظر اچي رهيو هو. هو ٻئي وچي ديڳين وٽ بيٺا. مولانا ديڳين تي ڪجهه پڙهڻ لڳو. ان وچ ۾ پوليس وارن اسان سڀني کي ڏنڊو ڏيکاري قطار ۾ ويهاريو. مولانا دعا لاءِ هٿ کنيا. مولانا هٿ هيٺ ڪيا. پوءِ جڏهن ديڳين جا ڍڪ لٿا، تڏهن اسين قطارون ڊاهي ديڳين تي ائين وڃي ٽٽاسين، جڻ ته ديڳيون چقمق ۽ اسين لوهه جا بيڪار بيسودا ذرڙا هئاسين.

الحاج سيٺ نيڪ محمد ۽ مولانا نبي احمد پرپرو بيهي نظاري مان لطف اندوز ٿيڻ لڳا. ٻنهي جي منهن تي مرڪ هئي. هو پاڻ ۾ ڳالهائي رهيا هئا ۽ رکي رکي ننڍڙا ٺهڪ ڏيئي رهيا هئا.

ٺڪر جو ڪٽورو ڪٽي، ڪرندو، ڌڪبو، ۽ ٿاٻڙبو هڪ ديگ وٽ وڃي دنگ ڪيم. ٺڪر جي ڪٽوري ۾ پٽ ورتم ته پٺيان آواز آيو، ”هن کي پٽ جام ڏي.“

مون منهن ورائي ڏٺو. مولانا نبي احمد هلندو ديگ مٿان اچي بيٺو هو. منهنجي خواب ۽ خيال ۾ به نه هو ته مولانا مون کي بچڙي حال، ڪوجهي ڪال ۾ سڃاڻي وٺندو، ۽ سڃاڻندو ته پلئه ڪندو (مولانا وٽ مون جهڙن وات ڳاڙهن جي لسٽ آهي.)

پٽ ورهائيندڙ منهنجو ڪٽورو پٽ سان ڀري ڇڏيو. پوئتي مس ٿيو هوندس جو مولانا نبي احمد چيو، ”ڏسي ڇڏي اسلامي نظام جي اچڻ جا آثار.“

دل چاهيو ته پٽ سان ڀريل ڪٽورو مولانا جي پيٽ تي وهائي ڪيان، پر اوچتو ذهن ۾ حميدان ۽ مهديءَ جو خيال آيو ۽ زهر جو ڍڪ ڀري ڇڏيم.

مولانا نبي احمد دهلوي منهنجي سامهون اچي بيٺو. منهنجين اکين ۾ اکيون وجهندي پڇيائين، ”ڏي خبر ڇا ٿو چوي تنهنجو جديد معاشي ۽ اقتصادي نظام! مڃين ٿو ته تنهنجي محنت ڪش ماڻهوءَ جو وجود فريب آهي.“

نہ چاھيندي بہ وراڻيمہ، ”مولانا، ڌرتيءَ مان پنهنجي ساءِ ڪرڻ، ڪانديرا، ڪبڙ ۽ ٿوهر اسرندا آهن. پنهنجي ساءِ ڌرتيءَ مان آن ڪٿو اپرندي ڏٺو اٿئي! جيستائين محنت ڪش انسان جو هٿ ڌرتيءَ کي نٿو ڇوهي تيستائين اناج جو ڪٿو نٿو اُسري.“

مولانا نبي احمد ست ڏيئي پٽ جو ڪٽورو مونکان ڦري ورتو - پريان ڪٽورو ڏنکاريندي چيائين، ”هاڻي ڪر خبر، روزي خدا جي وسا آهي، يا انسان جي.“

وراڻيمہ، ”روزي نہ خدا جي وس آهي ۽ نہ انسان جي، روزي في الحال تنهنجي هٿ وس آهي.“

مولانا نبي احمد ٻاهہ تي ويو. ڪٽورو ڦيرائي سڙڪ تي اڇلايائين. گوڙ تي ماڻهن جو ميڙ مڙي آيو. حجمہ اڳيرو ٿيندي چيو، ”اسان تہ هن کي هڪدمہ سڃاتو هو. وڏو ڦڏيباز آهي.“

مون حسرت وچان پڳل ڪٽوري ڏانهن ڏٺو، ۽ پوءِ مولانا جي ڦٽ ٻال جهڙي پيٽ ڏانهن. اکين آڏو ٻيهر حميدان جو سڪل چهرو ۽ ڏرا ڏنل اکيون تري آيون. مولانا کي مارڻ جو اِرادو رد ڪري ٻيهر ديگ جو رُخ ڪيمہ. هڪڙي هيٺي ڪان نڪر جو ڪٽورو ڦري ورتمہ. پَٽ مس ورتو هوندمہ جو زنانو آواز ڪن پيو. آواز حميدان جو هو. هوءَ هجومہ مان واتون ڪندي، واڪا ڪندي وڌندي پئي آئي. ”مهديءَ جا ٻيءُ، مهديءَ جا ٻيءُ - ڪٿي آهين، مهديءَ جا ٻيءُ.“

حميدان جي ٻانهن ۾ مهدي هو. چهرو بيحد پريشان پئي ڏٺس. وار وکري ويا هئس. مهديءَ کي ياڪر ۾ پيڪوڙي چڏيو هئائين. هوءَ ديوانين وانگر ڊوڙندي هجومہ مان ڪاهيندي پئي آئي. هر ڪنهن جو ڌيان گهڙيءَ ڪن لاءِ پٽ تان هٽي حميدان ڏانهن ڇڪجي ويو. مان پٽ جي ڪٽوري سميت حميدان ڏانهن وڌي ويس. ڀانيمہ، چوندا آهن، بک ٻچڙو ٽول دانا ديوانا ڪري، سو ان حساب ڪتاب موجب منهنجي حميدان ديواني ٿي پيئي آهي شايد.

مون کي ڏسڻ شرط حميدان مهديءَ کي منهنجين ٻانهن ۾ چڏي ڏنو. سهڪندي، وچڙندي چيائين، ”مهديءَ جا ٻيءُ، مهدي ڳالهائي ٿو.“

ڏک وچان چيمہ، ”بک ۾ ٻاهہ ٿيڻ کان پوءِ پيٽ سان گڏ ٻڪن ۾ بہ ڪوئا ڊوڙندا آهن. اچي پٽ کاءُ.“

حميدان ڪٽورو پري ڪندي چيو، ”مون پنهنجن ڪنن سان ٻڌو آهي. مهديءَ چٽيءَ آواز ۾ ڳالهايو آهي.“

ماڻهو پٽ جا ڪٽورا ڪٽي اسان جي چؤگرد گڏ ٿي ويا.

مون مهديءَ ڏانهن ڏٺو. هو پنهنجين معصوم اجهامندڙ ننڍڙين ننڍڙين اکين سان نهاري رهيو هو. پتڪڙا چپ سڪي ٺوٺ ٿي ويا هئس. گلاب جي پنکڙين جهڙو ڪونئرو بدن ڪومائجي بي رنگ ٿي ويو هوس. پيٽ وچي پٺيءَ سان لڳو هوس. ننڍڙي ٻڪ مان اڀندڙ ويندڙ ساهه جو سلسلو آهستي آهستي جهڪو ٿيندو پئي ويس. مون محسوس ڪيو، منهنجي مهديءَ جو آخري وقت هو. منهن هيٺ ڪري سندس ڳل تي پنهنجا چپ رکيم. روح تائين غم جي ڇپن هيٺان پورجي ويس. تڏهن اوچتو، منهنجي لوڻ لوڻ ڪاندارجي ويئي. هڪ هيٺو، جهيٽوءِ پر چٽو آواز مهديءَ جي اندر مان ايندي محسوس ڪيم، "بابا بک لڳي آهي، بابا بک لڳي آهي."

مون منهن مٿي ڪري حيرت وچان مهديءَ ڏانهن ڏٺو. مهديءَ جا پتڪڙا چپ چري رهيا هئا.

مون پيهر منهن هيٺ ڪري پنهنجا چپ مهديءَ جي ڳل تي رکي ڇڏيا. آواز ٻڌم، "بابا بک لڳي آهي."

پٽ جي ڪٽوري مان آگر تي پٽ ڪڻندي چيم، "مهدي منهنجا پٽ پٽ کائيندين؟"

مهدي پنهنجا چپ بند ڪري ڇڏيا.

حميدان چيو، "مان سمجهان ٿي، هو سچو امام مهدي آهي."

حميدان کان آليون اکيون لڪائيندي ڳالهايم، "هيءُ سچ پچ امام مهدي آهي، ته پوءِ جلد چو آخري سفر تي اُسهي رهيو آهي؟" آواز پرجي آيو. چيم، "هيءُ امام مهدي ناهي. هيءُ اسان جو مهدي آهي، تنهنجو منهنجو مهدي آهي."

حميدان جي اکين مان ڪنل ممتا ڪربلا جي شام جهڙو ڏيک ڏيڻ لڳي.

مهديءَ جو آواز آيو، "بابا بک لڳي آهي."

مون پيار وچان چيو، "مهدي منهنجا پٽ، سڄي خلق خدا جي هن پٽ جي چڪر ۾ سرگردان آهي. ماڻهين جي ٽج سڪي ويئي آهي. تون هيءُ پٽ کاءُ."

مهدي منهنجين ٻانهن ۾ ڦٿڪيو. وسامندڙ اکيون منهنجين اکين ۾ وجهي ڇڏيائين. مون پنهنجو منهن سندس ننڍڙي سيني تي آهستي رکيو. سندس ساهه جو ابابيل هڏڙين جي قفس مان اڏامڻ لاءِ پرڙا هٽي رهيو هو. مهديءَ ٻڏندڙ آواز ۾ چيو، "مون کي ڳگهر جو پورهيو کاراءِ. بابا، خيرات جو پٽ کائيندس ته اُڦٽ مري ويندس." ✦

ڏند ڪٿا

يوناني ديوتا، يوناني ڏند ڪٿائن جو اسان جي حقيقتن سان مقابلو ڪري رهيو هو ۽ ذري گهٽ وائڙو ٿي رهيو هو.

يوناني ديوتا چيو، ”حقيقتن ۽ ڏند ڪٿائن ۾ وڏو فرق آهي. پر، توهان جي حقيقتن يوناني ڏند ڪٿائن جا ڏند پيچي ڇڏيا آهن.“

چيم، ”اسان وٽ اهڙا اهڙا ته ڀهروپيا اجگر آهن، جو يوناني ديوتائن ڪي ڏند ڪٿائن سميت جيڪر جيئري اڳري ڇڏين.“

يوناني ديوتا وراڻيو، ”باقي هڪ ڏند ڪٿا رهجي ويئي آهي، جيڪا توکي نه ٻڌائي اٿم.“

”ٻڌاءِ.“ چيم، ”ان ڏند ڪٿا جي مقابلي ۾ بيان ڪرڻ لاءِ ڪانه ڪا مناسب حقيقت اسان وٽ ضرور موجود هوندي.“

”سراسر ناممڪن.“ يوناني ديوتا چيو، ”ان ڏند ڪٿا جي مقابلي ۾ بيان ڪرڻ لاءِ اوهان وٽ ڪابه حقيقت نه هوندي آهي.“

”تون ٻڌاءِ ته سهي ديوتا.“ چيم، ”تنهنجي آخري ڏند ڪٿا به اسان جي حقيقت کان مات کائيندي.“

يوناني ديوتا مون ڏانهن ڏسي، ڪليو. هن ڏند ڪٿا ٻڌائڻ شروع ڪئي، ”يونان ۾ فونيڪس نالي هڪ پکي هوندو هو. هنس کان وڏو، ۽ وڏيڪ سهڻو. ڪنهن ڳالهه تان يوناني ديوتا فونيڪس کان ناراض ٿي پيا. هنن کيس مسلسل عذاب ۾ ڇيڇلائڻ جي سزا ۽ بددعا ڏني. پوءِ ٿيو ائين، جو جڏهن به فونيڪس پکي اڏامندو هو، پرواز جي آواز سان کيس باهه وڪوڙي ويندي هئي، ۽ هو اک ڇنڀ ۾ سڙي رک ٿي ويندو هو. بددعا مطابق پنهنجي رک مان فونيڪس ٻيهر جنم وٺندو هو. نئون جنم وٺي اُڏامندو هو، ۽ پرواز جي آواز سان باهه ۾ وڪوڙجي سڙي رک ٿي ويندو هو، پنهنجي رک مان هو ٻيهر جنم وٺندو هو ۽ سهٽا پر پکيڙي وري اُڏامندو هو. اڏامڻ شرط کيس

باهه وڪوڙي ويندي هئي ۽ هو سڙي رک ٿي ويندو هو. پنهنجي پرواز جي آواز سان سڙي رک ٿي وڃڻ، ۽ رک مان پيهر جنم وٺي اڏامڻ شرط سڙي رک ٿي وڃڻ جو عذاب فونيڪس لاءِ صدين تائين هلندو آيو.“

ڏند ڪٿا ٻڌائڻ کان پوءِ فخر سان يوناني ديوتا مون ڏانهن ڏٺو.

منهنجن چپن تي مرڪ ڏسي پڇيائين، ”ڇو؟ ڪلين ڇو ٿو، جواب ڏي.“

چيم، ”جواب ڏيڻ بدران مان توکي اهو منظر ڏيکاريندس جنهن جي آڏو فونيڪس واري ڏند ڪٿا توکي هيچ نظر ايندي.“

۽ پوءِ، مون کيس اهو منظر ڏيکاريو.

هڪ نوجوان جا هٿ پير زنجيرن ۾ جڪڙيل هئا، ۽ زنجير ٻڙ جي ٿڙ سان ٻڌل هئا. نوجوان جو وات سبيل هو. ڪنن تي تاڪيون چڙهيل هئس. سندس ٻئي اکيون نڪتل هيون، جن مان رت ٽمي رهيو هوس. نوجوان جي اکين مان ٽمندڙ رت جڏهن ڌرتيءَ کي ڇهيو، تڏهن سندس بي نور اکين ۾ نور موٽي آيو، ۽ هو حال کان مستقبل ۾ نهارڻ جهڙو ٿي پيو. تڏهن اوچتو، ٻڙ جي ٿڙ پوئتان هڪ چامڙو ٿهڪ ڏيندو نڪري آيو، ۽ خنجر جي ڇهنب سان نوجوان جون اکيون ڪڍي، وري وڃي ٻڙ جي وڻ پٺيان لڪيو. نوجوان جي اکين مان رت وهڻ لڳو. وهندڙ رت جڏهن ڌرتيءَ کي چميو، تڏهن نوجوانن جي بي نور اکين ۾ نور موٽي آيو ۽ هو وري حال کان مستقبل ۾ نهارڻ جهڙو ٿي پيو. تڏهن، اوچتو چامڙو ٿهڪ ڏيندو ٻڙ جي ٿڙ پٺيان نڪري آيو ۽ خنجر جي ڇهنب سان نوجوان جون اکيون ڪڍي وري وڃي ٿڙ جي پوئتان لڪيو.

يوناني ديوتا ڪيتري دير تائين تعجب، اچرج ۽ خوف وچان اهو منظر ڏسندو رهيو. هُن دهشت مان پڇيو، ”هي نوجوان ڪير آهي، ۽ سندس ڏوهه ڪهڙو آهي؟“

وراڻيم، ”هيءُ نوجوان هن ڌرتيءَ جو پٽ آهي، کيس پنهنجي ماءُ سان پيار آهي. اهوئي سندس ڏوهه آهي.“

”۽ چامڙو؟“

”چامڙي جي هٿ ۾ وقت جي واڳ آهي.“

منهنجو جواب ٻڌي يوناني ديوتا پنهنجو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو، ۽ يونان موٽي ويو. ✦

منهنجي نصيب ۾ تون نہ آهين

مون يونيورسٽي بڪ شاپ جي ڪيشيئر کان پڇيو، ”ميگي نظر نہ ٿي اچي، ڪٿي آهي؟“

چيائين، ”پوسٽ آفيس ويئي آهي. هڪ پارسل رجسٽر ڪرائڻو هوس.“

ميگي فلوريڊا اسٽيٽ يونيورسٽيءَ جي بڪ شاپ ۾ پارٽ ٽائيم سيلز گرل هئي. هوءَ يونيورسٽيءَ مان ٽيليويزن لاءِ لکڻ جو گريجوئيٽ ڪورس ڪري رهي هئي. خرچ پکو پورو ڪرڻ لاءِ هو يونيورسٽيءَ جي بڪ شاپ ۾ صبح جي يارهين کان منجهند جي ڏيڍ لڳي تائين ڪم ڪندي هئي.

فلوريڊا يونيورسٽي (آمريڪا) ۾ اهو منهنجو آخري ڏينهن هو. مون پنهنجي زندگيءَ جا يادگار، ۽ ڪڏهن نہ وسرندڙ ڇهہ مهينا اتي گذاريا هئا. پوئين ڏينهن دل ڏاڍي اُداس، ۽ من ملول هو. واچ ۾ وقت ڏٺم. هڪ ٿي رهيو هو. مان ڪتاب ڏسڻ لڳس. منجهند جي وقتَ تمام گهڻ شاگرد ۽ استاد بڪ شاپ ۾ ايندا هئا. پوڙهو ڪيشيئر منجهند جي وقتُ ڪيش بند ڪري، مزاحيہ ڪامڪ پڙهندو هو ۽ پنهنجي ساءِ کلندو رهندو هو. دلچسپ ماڻهو هو. هن مون کان پڇيو، ”پوءِ ڪهڙو فيصلو ڪيو اٿئي، موهن!“

ڪتاب ريڪ ۾ رکي، مون پوڙهي ڪيشيئر ڏانهن ڏٺو. ڪيس خبر هئي تہ منهنجوُ نالو موهن نہ هو؛ پر پوڙهو ڪيشيئر مون کي موهن ڪري سڏيندو هو. ڪيس قديم آثارن سان عشق هو. موهن جي دڙي جي حوالي سان هو مون کي موهن ڪري سڏيندو هو. اهڙي نموني هڪ مصري شاگرد کي پيرامڊ ڪري سڏيندو هو.

مون کي پاڻ ڏانهن ڏسندو ڏسي، هن پڇيو، ”آمريڪا ۾ هميشہ لاءِ رهي پوڻ بابت ڪهڙو فيصلو ڪيو اٿئي؟“

ٻڏتر وچان چيم، ”ڪجهہ دير کان پوءِ ڪونہ ڪو فيصلو ڪري وٺندس.“

چيائين، ”مان توکي هڪ پڪ ڏيارڻ چاهيان ٿو.“

پڇيمر، ”ڪهڙي؟“

چيائين، ”تون ڏسڻ ۾ هوبهو اسان جي شيدين جهڙو آهين. جيڪڏهن تون آمريڪا ۾ رهي پوين ته صدر ڪارٽر جي حڪومت کي ڪنهن به قسمر جو اعتراض نه ٿيندو.“

مان کلي پيس. پڇيومانس، ”تون پنهنجي ڳالهه ڪر. صدر ڪارٽر جي ڳالهه نه ڪر.“

کلي کلي ڪيرو ٿي پيو. چيائين، ”يار، موهن جي دڙي جو الاءِ ڪهڙو قديمر طلسمر هلائي فلوريڊا يونيورسٽيءَ جي سڀ کان سهڻي ڇوڪريءَ تي قبضو ڪري ورتو اٿئي. گهٽ ۾ گهٽ مان ته توکي آمريڪا ۾ برداشت ڪري نه سگهندس. تون منهنجو رقيب آهين.“

مون کي ڏاڍي کل آئي. پوڙهو ڪيشيئر ڪنهن به صورت ۾ ستر سالن کان گهٽ عمر جو نه هو. کيس چيمر، ”توسان شادي ڪرڻ کان پوءِ ميگي مزي ۾ رهندي؟“

ڪجهه ڪجهه واتڙو ٿي ويو. پڇيائين، ”سو وري ڪيئن!“

چيمر، ”تون دنيا ۾ وڌيڪ جتاءُ ڪري نه سگهندين. تنهنجي مرڻ کان پوءِ ميگي تنهنجي ملڪيت جي وارث ٿيندي.“

”ڌوڙ جي ملڪيت!“ پوڙهي کلندي چيو، ”مون تي سٽي نيشنل بئنڪ جو قرض چڙهيل آهي. منهنجي مرڻ کان پوءِ موهن، بئنڪ جو قرض توکي لاهڻو پوندو.“

”واهه!“ چيمر، ”مون کي ڇو لاهڻو پوندو!“

پوڙهي ڪيشيئر مون کي اک هڻندي چيو، ”ان ڪري جو منهنجي مرڻ کان پوءِ تون منهنجي بيواهه ميگيءَ سان ضرور شادي ڪندين.“ ان کان پوءِ هو ڪيتري دير تائين کلندو رهيو.

الاءِ ڇو، مان کلي نه سگهيس. مان پوڙهي ڪيشيئر جي کل ۾ شامل ٿي نه سگهيس. سندس چهري تي ورهين جا گهنج موتي آيا. هو کلندي کلندي خاموش ٿي ويو.

اسين ڪجهه دير تائين پاڻ ۾ ڳالهائي نه سگهياسين. ڏڏنڊڙ هٿن سان پائيپ ۾ تماڪ وجهندي پوڙهي ڪيشيئر پڇيو، ”ڏاڍو چاهينس ٿو؟“

”الاءِ!“ ڪجھ چئي نہ سگھيس. فقط ايترو چيم، ”مون کي ڪا خبر ڪونهي، مسٽر رابرٽ.“

گھڻو ڪجھ ڏٺو هئائين زندگيءَ ۾! اڌ دنيا جو سير ڪيو هئائين. ٻيءَ مهاڀاريءَ جنگ ۾ ڀرپور ورتو هئائين. ويجهڙائيءَ ۾ سندس جوان پٽ هڪ باڪسنگ ٽورنامينٽ ۾ ناڪ آئوٽ ٿيڻ کان پوءِ مري ويو هو.

ڳالهہ، ۽ موضوع مٽائڻ خاطر پوڙهي ڪيشيئر چيو، ”مان سمجهان ٿو، تنهنجي ڪالهوڪي پارسل مان ڪيترا ڪتاب تنهنجي ملڪ ۾ ڪسٽم وارا روڪي ڇڏيندا.“

”الاءِ“ چيم، ”پارسلن کان اڳ مان پاڪستان پهچي ويندس. ڪسٽم ۾ منهنجو دوست، استاد بندل چڱي عهدي تي لڳل آهي.“

”ڏاڍو عجيب نالو اٿس!“ پوڙهي ڪيشيئر پڇيو، ”ماٽن اهو نالو رکيو اٿس. يا تو؟“

”اسان سيني دوستن.“ کيس ٻڌايم، ”استاد بندل ڪراچي يونيورسٽيءَ جي هاڪي ٽيم جو ڪئپٽن هوندو هو ۽ ڀرپور گول هميشه پنهنجي ٽيم خلاف ڪندو هو. پر، هونءَ رانديگر واهہ جو هو.“

پوڙهي ڪيشيئر جي منهن تي مرڪ موٽي آئي. چيائين، ”رانديگر تہ سٺو هو! پر ڀرپور گول پنهنجي ٽيم خلاف ڪندو هو! اڙي موهن، ڪٿي تون چريو تہ ناهين.“

”يقين ڪر، مسٽر رابرٽ.“ چيم، ”پنهنجي ٽيم خلاف گول ڪرڻ کان پوءِ استاد بندل ذري گھٽ چٽو ٿي پوندو هو، ۽ پوءِ مخالف ٽيم جي گول تي لاڳيتا حملا ڪري سندن لاهہ ڪڍي ڇڏيندو هو.“

”اچي وٺ.“ پوڙهي ڪيشيئر در ڏانهن اشارو ڪندي چيو، ”تنهنجي ميگي پوسٽ آفيس مان سڄي سموري، صحيح سلامت موٽي آئي آهي.“

مون منهن ورائي در ڏانهن ڏٺو.

ان ڏينهن ميگي مون کي وڌيڪ سهڻي، ۽ هميشہ لاءِ دل ۾ ديرو ڪندڙ نظر آئي. منهنجي سامهون اچي بيهي رهي. پڇيائين، ”ڪيئن آهين؟“

”تنهنجي اچڻ کان اڳ تہ ويچارو پرديسي بلڪل نيڪ هو.“ پوڙهي ڪيشيئر کلندي چيو، ”تنهنجي اچڻ کان پوءِ ويچارو يتيمن جهڙو ٿي پيو آهي.“

ميگي ڪلي پئي. مون کي ٻانهن ۾ هٿ وجهي، ڇڪي، رساني واري سيڪشن ڏانهن وٺي وئي. نويڪلي ٿي، تہ وري پڇيائين، ”ڪيئن آهين؟“

جواب ڏيڻ بدران پڇيومانس، ”ڏيڊ لڳي ڪان پوءِ واندي آهين نہ؟“

هڪدم چيائين، ”ها.“

آواز منهنجو، پر لهجو منهنجو نہ هو. اڪ آلي ٿيڻ نہ ڏنم، تہ لهجو بدلجي ويو. الاءِ ڪيئن، روڪي روڪي چيم، ”اڄوڪي ڏينهن جو باقي بچيل حصو مان توسان گڏ گذاريندس ميگي.“

هوءَ مرڪي رهي هئي؛ پر، منهنجو جائزو ورتائين تہ سندس مرڪ تعجب ۾ بدلجي ويئي. پڇيائين، ”پريشان آهين؟“

مون هڪدم دوڪان کان ٻاهر ڏٺو.

ڦري اچي منهنجي سامهون بيٺي. پڇيائين، ”ڪا خاص ڳالهہ آهي!“

”نہ، ڪا خاص ڳالهہ نہ آهي ميگي.“ ڪيس لنوائڻ لاءِ چيم، ”هڪ اڻ ٽڻ آهي. لهي ويندي.“

مون کي ٻانهن ۾ هٿ وجهندي چيائين، ”موهن، چريا ڪٿي پاسپورٽ تہ نہ وڃائي ويٺو آهين!“

”نہ.“ چيم، ”پاسپورٽ منهنجي ڪوٽ جي اندرين کيسي ۾ آهي.“

”تہ پوءِ ايتري قدر پريشان ڇو آهين!“ عجب وچان پڇيائين، ”هوائي جهاز جي ٽڪيٽ تہ سنڀالي رکي اٿئي نہ!“

”اهڙي ڪا ڳالهہ ڪونهي، ميگي.“ چيم، ”مان پريشان نہ آهيان، توکي غلط فهمي ٿي آهي.“

مون کان قد ۾ بہ – چار انچ ننڍي هوندي هئي. پر سياري ۾ جڏهن لانگ بوٽ پائيندي هئي تہ ذري گهٽ مون جيتري لڳندي هئي. ان ڏينهن بہ هوءَ ذري گهٽ قد ۾ مون جيتري هئي. سڌو منهنجي اکين ۾ نهاريائين. مون نٿي چاهيو تہ هوءَ منهنجي اکين ۾ جهاتي پائي منهنجي اندر جو ماتمڪدو ڏسي وٺي. مون اجايو ريڪ ۾ رکيل ڪتابن ڏانهن ڏٺو.

”موهن.“ ميگيءَ منهنجا ٻئي هٿ پنهنجي ٻنهي هٿن سان جهلي ورتا. اِج جڏهن هيءَ ڪهاڻي لکي رهيو آهيان، تڏهن محسوس ڪري رهيو آهيان تہ ڇهن مهينن جي عرصي ۾ هن ڪڏهن بہ مون کي منهنجي پنهنجي نالي سان نہ

سڏيو هو. جڏهن به نالو ڪٽڻ جي ضرورت محسوس ڪندي هئي، تڏهن پوڙهي ڪيشيئر طرفان ڏنل نالي سان مون کي مخاطب ڪندي هئي.

”موهن.“ ميگيءَ پڇيو، ”پريشان ڇو آهين! مون کي ٻڌاءِ. شايد ماٺ تنهنجي ڪا مدد ڪري سگهان.“

سندس سمنڊ جهڙين نيرين اکين ۾ ڏسندي چيم، ”اڄوڪي ٻچيل ڏينهن جو باقي حصو مان توسان گڏجي گذاريندس.“ چيم، ”مون کي ڪا پريشاني نه آهي، پڪ ڄاڻ.“

”مون کي خبر آهي.“ ميگي چيو، ”تون فڪر ڇو ٿو ڪرين. اڄوڪي پروڊڪشن مان مون پنهنجو نالو ڪڍائي ڇڏيو آهي: خبر اٿئي، اڄ منهنجي ڊرامي جا انسرشن رڪارڊ ڪري رهيا آهن.“

واچ ۾ وقت ڏسندي چيم، ”هينئر سوا هڪ ٿي رهيو آهي. مان پندرهن منٽ ميگزين سيڪشن ۾ گذاريان ٿو.“

”ٺيڪ آهي.“ ميگيءَ چيو، ”پر، تون سچ پچ پريشان نه آهين نه!“

”نه ميگي.“ چيم، ”مان سچ پچ پريشان نه آهيان.“

ميگيءَ منهنجا ٻئي هٿ ڇڏي ڏنا. اکين ۾ شرارت ۽ چپن تي مرڪ تري آيس. پڇائين، ”اُها ڇوڪري ته ياد نه آئي اٿئي، جنهن پنهنجي شاديءَ جو اطلاع توکي ٽيليفون تي ڏنو هو، ۽ پوءِ توکي حيدرآباد ريڊيو اسٽيشن جي باغ ۾ گلن بدران ٽوهر نظر آيا هئا!“

”اهڙي ڪا به ڳالهه نه آهي.“ چيم، ”تون وڃ. مان تنهنجو انتظار ميگزين سيڪشن ۾ ڪندس.“

هوءَ بيحد وڏي دڪان ۾ گم ٿي ويئي.

مون زندگيءَ ۾ ڏاڍي جڪ ماري آهي. پرائمري اسڪول کان يونيورسٽيءَ تائين گڏيل تعليمي سرشتي ۾ پڙهيو آهيان. اسٽيج، فلم، ريڊيو ۽ ٽيليويزن ۾ ڪم ڪرڻ سبب طرحين طرحين قسم جي عورتن ۽ ڇوڪرين سان لهه وچڙ ۾ آيو آهيان. پر، هڪ هستيءَ کي ڇڏي، مون ميگيءَ کان وڌيڪ سچي، سيتي ۽ کري ڇوڪري پنهنجي سڄي ڄمار ۾ نه ڏٺي آهي. هوءَ بي انتها سهڻي هئڻ جي باوجود ڪوڙي ۽ فريبي نه هئي. طبيعت جي نرم، ميڪ اپ ۽ فيشن کان پاڪ، ناز نخري کان بيخبر، ۽ اجايا دلاسا، آسرا

۽ واعدا ڏيندڙ نہ هئي. هڪ رات دير تائين ڊاڪيومينٽريءَ جي رڪارڊنگ ڪري اسٽوڊيو مان ٻاهر نڪتا هئاسين. واٽ تي منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وجهي، ۽ مٿو منهنجي ڪلهي سان لڳائي هلندي چيو هئائين، "دل ٿي ڪري، هڪ رات توکي پنهنجي فليٽ تي پاڻ سان رهايان. ڪنهن ڪنهن وقت تہ دل ضد پڪڙي ٿي ويهي."

مون منهن ورائي ڏانهنس ڏٺو ۽ ڪيس وارن تي پيار ڪيو هو.

"پر مان توکي پنهنجي فليٽ تي پاڻ سان ڪڏهن بہ رات نہ رهائيندس. جيتوڻيڪ دل تہ ڏاڍو ٿي چوي." منهنجي ٻانهن ذري گهٽ پيڪوڙيندي چيو هئائين، "نہ، ڪڏهن بہ نہ. مان توکي پاڻ سان رات نہ رهائيندس. خبر اٿئي ڇو؟"

مون وري بہ ڪنڌ ورائي ڏانهنس ڏٺو ۽ ڪيس وارن تي پيار ڪيو هو.

چيو هئائين، "تون ليکڪ آهين. هتان موٽي وڃڻ کان پوءِ پنهنجي ملڪ ۾ تون منهنجي باري ۾ ڪو نہ ڪو ناول، يا ڪا ڪهاڻي ضرور لکندين. مان نٿي چاهيان تہ تون مون کي حيواني سطح تي ڏسين، ۽ ان جي حوالي سان ڪهاڻيءَ ۾ منهنجو ذڪر ڪرين."

اُن رات اسين دير تائين ڪيمپس کان پريرو ڊائون ٽائون جي هڪ ڪافي هائوس ۾ ويٺا رهياسين، ۽ موسيقي ٻڌندا رهياسين. اڌ رات کان پوءِ مون ميگيءَ کي چيو هو، "هل تہ هلون ميگي. صبح جو ڊاڪيومينٽريءَ جي ايڊيٽنگ بہ ڪرڻي آهي."

ڪافي هائوس مان ٻاهر نڪري ميگيءَ مون کان پڇيو هو، "ڇا سچ پچ دنيا جا اسي ڪروڙ ٻار رات جي ماني‌ءَ کان محروم سمهي پوندا آهن؟"

"ها ميگي." چيو هيم، "يونيسيف جي انگن اکرن مطابق دنيا جي اسي ڪروڙ ٻارن کي رات جي ماني نصيب نہ ٿيندي آهي."

اسان ايشيائي ٻارن متعلق ڊاڪيومينٽري ٺاهي رهيا هئاسين. اوچتو اڌ رات ڌاري الاءِ ڪيئن، ڊاڪيومينٽريءَ جي حوالي سان ڪيس ٻارن جو خيال دل تي تري آيو هو. پنهنجي ساءِ ڪيٽريءَ دير تائين پڻ پڻ ڪئي هئائين، "دنيا جي اسي ڪروڙ ٻارن کي رات جي ماني نصيب نہ ٿيندي آهي."

ان رات کان پوءِ مون وري ڪڏهن بہ ميگيءَ کي رات جي ماني کائيندي نہ ڏٺو. هڪ دفعي مون ڪيس رات جي ماني کائڻ لاءِ ڏاڍا ايلاز ڪيا

هئا. اکين ۾ پاڻي تري آيو هوس. چيو هئائين، ”مان اسي ڪروڙ ٻارن کي جيڪڏهن ماني کارائي نه ٿي سگهان، ته گهٽ ۾ گهٽ سندن غم ۾ ته شامل ٿي سگهان ٿي.“

پندرهن منٽن کان پوءِ ميگي موٽي آئي. پورو ڏيڍ ٿيو هو. پڇيائين، ”ائين ٿي هلندين، يا مسٽر رابرٽ سان الوداعي هٿ ملائيندين.“

چيم، ”مسٽر رابرٽ کان ضرور موڪلائيندس.“

ڪتابن جي ريڪن وچان لنگهندي پوڙهي ڪيشيئر وٽ پهتاسين. هو ڪامڪ پڙهي رهيو هو ۽ پنهنجي ساءِ کلي رهيو هو. مون کيس چيو، ”مسٽر رابرٽ، چڱو خدا حافظ. مان اڄ رات جي فلائيٽ ذريعي فلوريڊا مان وڃي رهيو آهيان.“

پوڙهو رابرٽ ڪامڪ رکي اٿي بيٺو. چيائين، ”مونکي پنهنجن پوڙن ڪنن تي اعتبار نٿو اچي. اهائي ڳالهه جيستائين ميگيءَ واتان نه ٻڌندس، هرگز يقين نه ڪندس.“

”ها رابرٽ.“ ميگيءَ چيو، ”اسان جو موهن اڄ رات واري فلائيٽ ذريعي هتان هليو ويندو.“

”روڪي وٺينس ميگي.“ پوڙهي رابرٽ کلي چيو. ”هڪ ٻن پاڪستاني شاگردن واتان مون ٻڌو آهي ته موهن جي شهرت پنهنجي ملڪ ۾ ڪا چڱي نه آهي، کيس ليکڪ بدران ڌاڙيل سمجهندا آهن.“

ميگي ۽ مان کلي پياسين.

”آمريڪا ۾ رهي پئه. مزي ۾ رهندين. جيڪي وٽيئي، وينو لکجانءِ. ڪو ڪجهه ڪونه چوندوءِ. جرزي ڪازنسڪيءَ وانگر غلط انگريزي لکندين ته به پڙهيو ويندين.“ پوڙهي رابرٽ منهنجي ڪلهي تي هٿ رکندي چيو، ”اسان جي ملڪ ۾ ڪارل چيس مين نالي هڪ رهزن خوني ڌاڙيل هوندو هو. ڦاهيءَ تي چڙهڻ کان اڳ هن چار ناول لکيا. اڄ هو ڌاڙيل جي حيثيت ۾ نه، بلڪ اديب جي حيثيت سان ياد ڪيو ويندو آهي.“

رابرٽ سان هٿ ملائيندي چيم، ”لکڻ جهڙو خطرناڪ ڪم ڇڏي، موٽي وڃي پنهنجي ملڪ ۾ موٽر گاڏين کي شاهراهن تي روڪي ڌاڙا هڻندس.“

رابرٽ ٺهڪ ڏيئي کلي پيو. ڇڪي، مون کي پنهنجي سيني سان

لڳاياڻين - ياڪر ۾ پريائين. مون سندس دل زور سان ڌڙڪندي محسوس ڪئي. هن مون کي ٻنهي ڪلهن کان جهليندي چيو، ”سال کن اڳ اچين ها، ته منهنجي پٽ آرنالڊ سان ملي ڏاڍو خوش ٿين ها.“

آواز ڳورو ٿي پيس. مون ساڻس ٻيهر هٿ ملايو، ۽ ميگيءَ سان گڏ دڪان مان ٻاهر نڪري آيس.

ميگيءَ چيو، ”گذريل سال آرنالڊ هڪ باڪسنگ ٽورناميٽ ۾ ناڪ آئوٽ ٿيڻ کان پوءِ هفتو کن بيهوش رهي گذاري ويو هو.“

”مونکي خبر آهي.“ چيم، ”رابرٽ ڏاڍو بهادر شخص آهي.“

آڊيٽوريم، لائبريري ۽ هيلٿ سينٽر وٽان ٿيندا، اسين سائوٿ ڪيفي ٽيريا جي سامهون ورانڊي ۾ وڃي ويهي رهياسين. ايتري دير اسان پاڻ ۾ نه ڳالهايو هو.

ميگيءَ چيو، ”رابرٽ کان موڪلائڻ کان اڳ مون توکي پريشان ڏٺو هو. رابرٽ جي ڳالهه توکي وڌيڪ پريشان ۽ اُداس ڪري ڇڏيو آهي.“

”رابرٽ جهڙا بهادر ماڻهو منهنجا سونهان هوندا آهن.“ اجايو ڪلڻ جي ڪوشش ڪندي چيم، ”پنهنجو غم ۽ تڪليف لڪائي کلڻ ۽ چرچا ڪرڻ مون اهڙن سونهن کان ئي سکيو آهي.“

”وڏي غلط فهميءَ ۾ مبتلا آهين.“ ميگيءَ مونکي پٺيءَ تي مُڪ هڻندي چيو، ”تون في الحال پنهنجو غم يا پريشاني وغيره لڪائڻ ۾ بلڪل ناڪام ٿي رهيو آهين.“

ڪياڙي کنهندي چيم، ”منهنجو خيال آهي ته مان توکي هڪ لطيفو ٻڌايان.“

”سڌو ٿيءُ.“ ميگيءَ چيو، ”تون ضرور پريشان آهين - خير جيسيڪڏهن تون سبب ٻڌائڻ نٿو چاهين، ته پوءِ مان به سبب ٻڌڻ لاءِ ضد نه ڪنديس.“

منهن ورائي ميگيءَ ڏانهن ڏٺم. هوءَ اوور ڪوٽ جي کيسن ۾ هٿ وجهي مون ڏانهن نهاري رهي هئي. سرد هوائن ۽ خشڪيءَ سبب سندس چپ ڦٽي پيا هئا. سندس بي ترتيب وار ميٽائين رنگ جي اوور ڪوٽ جي ڪلهن ۽ ڪالر تي پکڙجي ويا. هوءَ الاءِ ڇو، مونکي ڪجهه پراسرار نظر آئي.

فلوريڊا جي مٿان بيٺل آسمان ڏانهن ڏسندي چيم، ”اڄ فلوريڊا ۾ منهنجو آخري ڏينهن آهي. ميگي.“

"هون." منهنجي ٻانهن ۾ پنهنجي ٻانهن وجهندي چيائين، "مون کي خبر آهي؛ مون اڳواٽ ئي اڄوڪي ڏينهن لاءِ پروگرام رٿي ڇڏيو آهي."

پڇيم، "ڪهڙو؟"

چيائين، "اول ته ٻاهر ڪٿي لنچ ڪنداسين، ۽ پوءِ تلهاسي ريسٽورنٽ ۾ هلي ڪافي پيئنداسين. تنهن کان پوءِ تنهنجي فليٽ تي هلنداسين. اتان سامان کڻي ايئرپورٽ لاءِ روانا ٿينداسين. ڪيئن ٺيڪ آهي نه؟"

"ٺيڪ آهي." چيم، "تلهاسي ريسٽورنٽ مان نڪري ٻاهر ڪجهه دير لاءِ پرونيٽ بئنڪ اسڪوائر جي لان تي وڃي ويهنداسين. مان آخري لمحن کي ذهن جي لوح تي محفوظ ڪرڻ چاهيان ٿو."

"تون ڏاڍو رومانٽڪ آهين." کلي پئي ۽ پوءِ هڪدم پڇيائين، "۽ خبر اٿئي ته تون رومانٽڪ ڇو آهين."

"ها." چيم، "ان ڪري جو تون بي انتها سهڻي آهين."

"ڏوڙ جي سهڻي آهيان." لاپرواهيءَ سان چيائين، "مان عام عورتن جهڙي هڪ رواجي عورت آهيان. تنهنجي طبيعت شاعراڻي آهي، تنهن ڪري توکي سهڻي نظر ٿي اچان."

"مون کي پنهنجي نظر تي ڀروسو، ۽ جذبي جي سچائيءَ تي يقين آهي." ڏانهس ڏسندي چيم، "فقط تنهنجي ڪري مان آمريڪا جهڙي بي حس ملڪ ۾ رهي سگهيو آهيان."

"اهو تنهنجو پنهنجو رايو آهي." ميگيءَ چيو، "جيڪڏهن هڪ ٻئي جي ذاتي معاملن ۽ شخصي زندگيءَ ۾ دخل نه ڏيڻ کي تون بي حسي سمجهين ٿو، ته پوءِ تون پنهنجي رائي ۾ سو فيصد صحيح آهين."

"بهرحال." چيم، "فقط تنهنجي ڪري مان هتي ڇهه مهينا رهي سگهيو آهيان، ان کان وڌيڪ مونکي ڪا خبر نه آهي."

پڇيائين، "لنچ لاءِ ڇا سوچيو اٿئي؟"

چيم، "ڪيفي ٽيريا مان کائڻ لاءِ ڪجهه وٺي تلهاسي ريسٽورنٽ تائين لانگ ڊرائيو ٿا ڪريون."

"ٺيڪ آهي." ميگيءَ چيو، "ڇا کائيندين؟"

چيم، "جيڪي پنهنجي لاءِ وٺين، منهنجي لاءِ به وٺي اچجانءِ."

ميگي لنچ ونڻ لاءِ ڪيفي ٽيريا ڏانهن هلي ويئي. وراندي جي ٿلهہ ڪي ٽيڪ ڏيئي مان ڏانهنس ڏسندو رهيس. عجيب ڇوڪري هئي. بي انتها ذهين ۽ زندگيءَ کي بنان ڪنهن مبالغي جي سمجهڻ ۽ گذارڻ واري ڇوڪري هئي. فلوريڊا اسٽيٽ يونيورسٽيءَ ۾ چوويهہ هزار شاگرد ڏسي پهريان ٻہ ٽي ڏينهن تہ مان وائڙو ٿي ويو هوس. چوويهہ هزار شاگرد! پر هرڪو ڇروڇڙ! ڪنهن کي ڪنهن سان مطلب نہ هو. ڪنهن کي ڪنهن سان غرض نہ هئي. هرڪو پنهنجي منهن! اڌ ڪان وڌيڪ شاگرد پيرين اگهاڙا ۽ نڪرن ۾! جيڪڏهن ڪو اڪ مري پوي، تہ بہ راهگير منهن ورائي نہ ڏسندس! اهڙي اوپري ماحول ۾ مون مونجهہ محسوس ڪئي هئي. چوٿين ڏينهن، يونيورسٽي بڪ اسٽال ۾ داخل ٿيو هوس، بڪ اسٽال بيحد وڏو ۽ ويڪرو هو ۽ لکين ڪتابن سان سٿيو پيو هو. ڪتابن جي وچ ۾ مان وائڙن وانگر بيهي رهيو هوس، هيڏانهن هوڏانهن ڏسي رهيو هو ۽ دل ئي دل ۾ پشيمان ٿي رهيو هوس جو ميگي منهنجي سامهون اچي بيٺي هئي. چيو هئائين، ”مان تنهنجي ڪا مدد ڪري سگهان ٿي؟“

ڪيس يونيورسٽيءَ جي ڪا عام شاگرديائي سمجهندي مون چيو هو، ”منهنجي مدد ڪوبہ ڪري نہ سگهندو. آمريڪا ۾ اچي ڏاڍو پڇتايو اٿم.“

کلي پئي هئي. چيو هئائين، ”هتان وڃڻ کان گهٽو اڳ توکي پنهنجو رايو مٽائڻو پوندو.“

سندس جائزو وٺندي ڪانئس پڇيو هيم، ”فلوريڊا يونيورسٽيءَ ۾ اڳڪٽي ڪرڻ وارن جو بہ ڪو شعبو آهي ڇا؟“

کلندي چيو هئائين، ”مان بڪ اسٽال جي سيلز گرل آهيان.“

”تون سيلز گرل آهين!“ مون اچرج وچان ڏانهس ڏٺو هو.

”ها، مان سيلز گرل آهيان.“ چيو هئائين، ”هاڻي ٻڌاءِ تہ مان تنهنجي ڪا مدد ڪري سگهان ٿي.“

مون ڪانئس ٽيليويزن متعلق ڪتابن بابت پڇيو هو، ۽ هن مون کي وٺي وڃي بڪ شاپ جي سڀ کان وڏي حصي ۾ بيهاري ڇڏيو هو. اُها ميگيءَ سان منهنجي پهرين ملاقات هئي. ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ هڪ تجرباتي ٽيليويزن پروگرام رڪارڊ ڪندي مون اسڪرپٽ مان ڪجهہ منظر، جيڪي مون کي اضافي محسوس ٿيا هئا. ڪڍي ڇڏيا هئا. تڏهن ميگيءَ کي مون پريان

اسٽوڊيو ۾ داخل ٿيندي ڏٺو هو. هوءَ ٻئي هٿ چيلهه تي رکي منهنجي آڏو اچي بيٺي هئي. ڪجهه ڪجهه ناگوار لهجي ۾ چيو هئائين، ”اسڪرپٽ مان منظر ڪڍڻ کان اڳ گهٽ ۾ گهٽ ليکڪ کان تہ پڇين ها.“

چيو هيم، ”هيءَ اسڪرپٽ مونکي پروفيسر ڊاڪٽر مورگن ڏني هئي.“

ميگيءَ چيو هو، ”اها اسڪرپٽ مون لکي آهي.“

مونکي ڪجهه سمجهه ۾ نہ آيو هو؛ تڏهن مون چيو هو، ”بڪ شاپ ۾ مون هڪ سيلز گرل ڏٺي هئي، جيڪا هوبهو تو جهڙي هئي. تون اُهائي سيلز گرل آهين، يا ان سيلز گرل جي جاڙي ڀيڻ آهين!“

تڏهن کلندي چيو هئائين، ”مان اُهائي سيلز گرلز آهيان - پارٽ ٽائيم. ميڊيا ڊپارٽمينٽ مان ٽيليويزن تان لکڻ جو ڪورس ڪري رهي آهيان.“ اُها ابتدا هئي منهنجي زندگيءَ جي بينل پاٽيءَ ۾ ڪڏهن نہ وسرندڙ هلچل جي!

ميگي لنچ جا ٻہ پڙا وني آئي - هڪ پنهنجي لاءِ ۽ هڪ منهنجي لاءِ. مونکي پڙو ڏيندي چيائين، ”هن ۾ هڪ برگر، ترپل پٽاٽا ۽ ڪوڪ جو دٻو آهي.“

ڪانٽس پڙو وٺندي چيم، ”ياد اٿئي ميگي، توسان ملاقات جي پهرين ڏينهن تو چيو هو تہ مون کي آمريڪا ۾ اچي پڇتائڻ بابت پنهنجو رايو مٽائڻو پوندو.“

کلي پيئي. چيائين، ”مان سمجهان ٿي، تو پنهنجو رايو مٽائي ڇڏيو آهي.“

”ها ميگي، مون پنهنجو رايو مٽائي ڇڏيو آهي.“ چيم، ”۽ تي سگهي ٿو، تہ اڄ رات واري فلائيٽ مس ڪري ڇڏيان، ۽ پوءِ هميشہ لاءِ هتي ئي رهي پوان.“

”هتي!“ ڪجهه تعجب وچان پڇيائين، ”۽ هميشہ لاءِ!“

”ها.“ چيم، ”پنهنجي قد ڪاٺ، رنگ ۽ خاص ڪري پنهنجي شرناءِ جهڙي نڪ سبب مان آمريڪي شيدين جهڙو آهيان. هتي رهندس تہ اوپرو ٻنهہ نہ لڳندس.“

هوءَ ٺهڪ ڏيئي کلي پيئي. وٽس پراڻي ماڊل جي گهڀ پيل فورڊ موٽر هئي. موٽر ۾ ويهڻ کان اڳ ڪانٽس پڇيم، ”ميگي، تون ٻُڌي چاهين ٿي تہ مان هميشہ لاءِ هتي رهي پوان؟“

موٽر جو ڪليل در بند ڪري ڇڏيائين. موٽر سان ٽيڪ ڏيئي بيهي رهي. مون ڏانهن ڏٺائين. پوءِ پيهر، موٽر جو در کوليندي چيائين، ”ڪيئن سوچيئہ تہ مان نہ ٿي چاهيان تہ تون هميشہ لاءِ هتي رهي پوين!“

ٻئي طرف جو در کولي مان سندس پاسي کان ويهي رهيس.

تلهاسي هاءِ وي تي نڪري آياسين. موٽر هلائيندي ميگي برگر کائڻ لڳي. مون پنهنجي پڙي مانِ برگر ڪڍندي چيو، "تون مون کي ڏاڍو ياد ايندينءَ ميگي."

ڪنڌ ورائي مون ڏانهن ڏٺائين. چيائين، "مون کي خبر آهي."

"توکي خبر آهي!" تعجب وچان پڇيم، "ڪيئن!"

"ان ڪري جو تون بنيادي طرح رومانٽڪ آهين." چپن تي مُرڪ تري آيس. چيائين، "هڪ ٻئي کي سمجهڻ ۽ محسوس ڪرڻ لاءِ ڇا ڇهن مهينن جو عرصو گهٽ آهي!"

پڇيومانس، "تون مونکي يادِ ڪندينءَ؟"

چيائين، "ڇو نه ياد ڪنديسِن!"

پڇيم، "هميشه لاءِ؟"

گهڙي کن سوچيائين، پوءِ چيائين، "هميشه لاءِ! شايد نه. هونءَ، اهو ممڪن به ته نه آهي."

مون کي ڪجهه ڪجهه ڌڪ ٿيو، اهي ئي ڳالهيون جيڪي شروع شروع ۾ مون کي اوکيون لڳنديون هيون، ڪجهه عرصي کان پوءِ اهي ئي اوکيون ڳالهيون ننگين حقيقتن وانگر مونکي قبول ڪرڻيون پيون هيون. مون کي پسند آيون هيون.

ميگيءَ چيو، "ياد ڪرڻ ۽ ياد رهجي وڃڻ ۾ وڏو فرق آهي."

مون کي سندس جملي جو مفهوم سمجهه ۾ نه آيو. چيم، "مان تنهنجي ڳالهه سمجهي نه سگهيو آهيان."

"تون منهنجي مستقل ياد جو حصو ٿي ويو آهين." ميگيءَ چيو، "توکي دانسته ياد ڪرڻ جي ضرورت مون کي ڪڏهن به محسوس نه ٿيندي."

ڪجهه نه چيم. خاموش رهيم. دريءَ کان ٻاهر ڏسندو رهيس. سوچيندو رهيس.

ميگيءَ چيو، "تنهنجي باري ۾ هڪ ٻيءَ ڳالهه جي به مونکي خبر آهي."

پڇيم، "ڪهڙي ڳالهه؟"

مرڪندي چيائين، "تون مون کي چاهڻ لڳو آهين."

اداس هئڻ جي باوجود مرڪندي چيم، ”بيوقوف، چاهڻ ڪهڙي ڳالهه آهي! مان تنهنجي خاطر هميشه لاءِ هتي رهي پوڻ تي تيار آهيان.“

”سچ!“ عجب وچان پڇيائين.

هاڪار ۾ ڪنڌ لوڏيندي چيم، ”ها. مان هتي رهي پوڻ لاءِ تيار آهيان.“

چيائين، ”مان سمجهان ٿي، اهو تنهنجي لاءِ ممڪن نه آهي.“

پڇيم، ”چو ممڪن نه آهي؟“

مرڪندي چيائين، ”چو جو تون رومانٽڪ آهين.“

”ڏوڙ جو رومانٽڪ آهيان.“ چيم، ”منهنجا پنج ڇهه افسانا ڇا ترجمو ڪيا اٿئي. مون کي ماٺهوءَ مان ڦيرائي رومانٽڪ ڪري ڇڏيو اٿئي!“

ميگي ٽهڪ ڏيئي کلي پئي.

ڇهن مهينن جي دوران مون پنهنجيون ڪجهه ڪهاڻيون انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪيون هيون. ۽ پوءِ ٻوليءَ ۽ اظهار جي لحاظ کان ميگيءَ ڪهاڻيون ٻيهر انگريزيءَ ۾ لکيون. ٽائيپ ڪيون. ۽ رسالن ۾ ڇپرايون هيون. هر دفعي جڏهن ڪا ڪهاڻي ٽائيپ ڪري ونندي هئي، تڏهن پڇندي هئي، ”سچ ٻڌاءِ، هيءَ ڪهاڻي آهي، يا ڪنهن ذاتي تجربي تي مبني تنهنجي پنهنجي آتم ڪٿا آهي؟“

هڪ دفعي کيس چيو هوم، ”مان تنهنجي باري ۾ هڪ ڪهاڻي ضرور لکندس.“

ان ڏينهن تلهاسي هاءِ وي تان سفر ڪندي ميگيءَ کي چيم، ”مان تنهنجي باري ۾ هڪ ڪهاڻي ضرور لکندس.“

چيائين، ”مونکي خبر آهي، تڏهن ته خواهش جي باوجود توکي هڪ رات لاءِ به پنهنجي فليٽ تي پاڻ سان نه رهايو هوم.“

ڪانئس ورائي پڇيم، ”تون ڪيئن ٿي سمجهين ته مان هتي رهي نه سگهندس.“

اول گاڏيءَ جي رفتار ڍري ڪيائين. وراڪو وري گاڏي اتي تلهاسي ريسٽورنٽ جي سامهون بيهاريائين. چيائين، ”دنيا جي هر رومانٽڪ وانگر تنهنجو ٻهريون عشق پنهنجي ڌرتيءَ سان آهي. ٻيا عشق تنهنجي لاءِ ضمني آهن. ان ڳالهه جو احساس مون کي تنهنجين ڪهاڻين ۽ تنهنجي ڳالهين مان ٿيو آهي.“

مان گاڏيءَ مان لهي بيٺس.

هن گاڏيءَ مان لهندي چيو، ”پنهنجي ڌرتيءَ کان جدا ٿي، تون ڪڏهن بہ، ۽ ڪٿي بہ خوش رهي نہ سگهندين.“

تلهاسي ريسٽورنٽ ۾ خاموشيءَ سان ڪافي پيتي سين. پاڻ ۾ نہ ڳالهايوسين. ٽيبل تي پيسا رکي ٻاهر نڪري آياسين. سامهون برونيٽ بئنڪ اسڪوائر جو باغ هو. سڀ ڪجهہ سيءَ ۾ سڪي ويو هو. اُگهاڙا وڻ آسمان ڏانهن ٻانهون اُڀيون ڪري بيٺا هئا. هڪ بئنچ تي وڃي ويهي رهياسين.

ميگيءَ جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ڪڻندي چيم، ”ميگي، جيڪڏهن تون مون سان شادي ڪرڻ تي راضي هجين، تہ پوءِ مان هميشہ لاءِ هتي رهي پوندس.“

مون ڏانهن سري آئي. چيائين، ”تون ڏاڍو سٺو آهين. خدا ٿو ڄاڻي، تون مون کي وڻندو بہ ڏاڍو آهين. مان تنهنجي عزت ڪندي آهيان، پر، پر مان توسان شادي ڪري نہ سگهنديس.“

هن پنهنجو ڪنڌ منهنجي ڪلهي تي رکي ڇڏيو. پڇيم، ”ڇو؟“

چيائين: ”ڇو ٿو پڇين؟“

چيم، ”دل جي آٿت لاءِ. مان پنهنجي وجود ۾ پرزا پرزا ٿي رهيو آهيان، ميگي.“

منهنجين اکين ۾ ڏسندي ڳالهايائين، ”منهنجي ڪيترن مردن سان دوستي آهي. مان هنن سان گهمندي ڦرندي آهيان - پڪنڪن تي هلي ويندي آهيان. شاديءَ کان پوءِ تون منهنجيون اهي ڳالهيون برداشت ڪري سگهندين!“

مون وٽ ڪو جواب نہ هو! مان خاموش رهيس.

تمام جهيڻي آواز ۾ چيائين، ”اسان ٻنهي جي سرشت ۾ پنهنجي پنهنجي تهذيب جو ورثو شامل آهي،“

مان ڳالهائي نہ سگهيس. اکين ۾ ڇپڪو محسوس ڪيم.

ميگيءَ ٻئي ٻانهون منهنجي ڪنڌ ۾ وجهندي پڇيو، ”تون پنهنجي مُلڪ ۾، هن حالت ۾، ڪنهن عورت سان باغ، يا ريسٽورنٽ ۾ ويهي سگهندين!“

مون ڪيس وارن تي پيار ڪيو.

ڏک واري لهجي ۾ چيائين، ”مان تنهنجي لاءِ تڪليف جو سبب نہ ٿينديس؛ ۽ نہ ئي توکي تنهنجي ڌرتيءَ کان ڌار ڪري توکي خوش رکي سگهنديس.“

هوءَ اتي ويٺي رهي.

مان ڏانهنس ڏسندو رهيس.

هن واچ ۾ وقت ڏسندي چيو، ”پاڻ وٽ تمام محدود وقت آهي – تنهنجي فليٽ تان سامان کڻي ايئرپورٽ تائين پهچڻ جيترو مس آهي.“

مان اتي ويٺس. منهن ورائي برونيٽ بئنڪ اسڪوائر جي باغيچي تي نظر وڌم. سوچيم، هن باغيچي ۽ بئنڪ جي عمارت اڏو مون يادن جون سپيون ميڙيون آهيون – مان زندگيءَ ۾ وري پيهر ڪڏهن به هتي اچي نه سگهندس – موتي ميڙي نه سگهندس:

ميگيءَ منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وڌو.

اسين خاموشيءَ سان موٽر ۾ وڃي ويهي رهياسين. ميگيءَ گاڏي اسٽارٽ ڪئي. تلهاسي هاءِ وي تي نڪري آياسين. سج ٻڏي ويو هو. اونده ۾ اسين هڪ ٻئي جي چهري جا تاثر ڏسي نه سگهياسين. سامهون ايندڙ گاڏين جون روشنيون اکين ۾ لڳنديون رهيون. خاموش رهندي ڇڻ صديون گذري ويون.

تڏهن ميگيءَ چيو، ”موهن، مان ڏاڍي جيلس (ساڙ ڪائيندڙ) عورت آهيان.“

ڪاٺس پڇيم، ”چرچو ڪرڻ جي موڊ ۾ آهين ڇا؟“

”نه. هرگز نه. ڏاڍي گنڀير لهجي ۾ چيائين، ”تنهنجيون ڪهاڻيون پڙهي، ۽ تنهنجيون ڳالهيون ٻڌي مون محسوس ڪيو آهي ته تنهنجي زندگيءَ ۾ هڪ عورت مستقل طور تي داخل ٿيل آهي. هوءَ ڪير آهي؛ ڪٿي آهي، مون کي ڪا خبر نه آهي. هوءَ توسان ڪڏهن ملي هئي، ڪٿي ملي هئي، ان باري ۾ به مونکي ڪا خبر نه آهي. بس، مونکي هڪ ڳالهه جي پڪ آهي ته هوءَ آهي؛ جدا ٿي وڃڻ جي باوجود هن جو وجود آهي؛ هوءَ هميشه لاءِ تنهنجي زندگيءَ ۾ داخل ٿيل آهي.“

کلي، سندس ڳالهه ٽارڻ لاءِ چيم، ”تي سگهي ٿو، اها عورت تون هجين!“

هڪدم چيائين، ”اها عورت مان نه آهيان. ان ڳالهه جي مون کي پڪ آهي.“

ٿڪي کل کلندي چيم، ”پوءِ سمجهه ته اها عورت منهنجو آئيڊيل آهي.“

”ڪوڙي کل تنهنجو پول پڌرو ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي.“ ميگيءَ هڪ هٿ اسٽيئرنگ مان ڪڍي مونکي ڇاتيءَ ۾ مڪ هڻندي چيو، ”آئيڊيل ايتري قدر واضح نه هوندو آهي، جيتريقدر اها عورت تنهنجي زندگيءَ ۾ واضح آهي.“

”مان توسان بحث نہ ڪندس ميگي.“ چيم، ”مان پنهنجو سوال ورجائيندس ۽ گدائيءَ جو ڪاسو اڳتي ڪندس. مان تنهنجي وجود ۾ پناھ جو طلبگار آهيان. مان ڏاڍو پٽڪندو رهيو آهيان: ڏاڍو ٿڪجي پيو آهيان.“

هن ڪو جواب نہ ڏنو. مون بيهر پنهنجو سوال نہ ورجايو. مٿو سيٽ جي پٺيءَ سان لڳائي اکيون بند ڪري ڇڏيم. اک تڏهن کوليم جڏهن رفتار ڍري ٿيڻ کان پوءِ موٽر بيهي رهي.

ميگيءَ چيو، ”ڪالھ رات مون تنهنجو سمورو سامان پئڪ ڪيو هو. اچ پاڻ ۾ ايتري سگھہ نہ ٿي ساريان جو توکي فليٽ ڇڏيندي ڏسي سگهان.“

چيم، ”تون اتي ئي ترس. مان سامان کڻي اچان ٿو.“

ڏاڪڻ چڙهي ويس. چابي هٿ ۾، فليٽ جو در کوليم. در ۾ داخل ٿي بيهي رهيس. هٿ وڌائي بتي ٻاريم. سامهون هڪ سوٽ ڪيس، هڪ بريف ڪيس، ۽ هڪ ٿيلهو پلنگ تي پيا هئا. مون ڪمري جو جائزو ورتو؛ ۽ پوءِ وڏي وجي ٿيئي تنگ پلنگ تان کنيم. پنهنجي زندگيءَ جا ڇھ مهينا ان ڪمري ۾ ڇڏي، مان ٻاهر نڪري آيس. گرائونڊ فلور تي چابي پوڙهي لينڊ ليڊيءَ کي ڏنم. ساڻس هٿ ملايم. هن دعا ڏيندي چيو، ”شل خدا جي خوشنودي توسان شامل هجي.“

سامان آڻي موٽر جي پوئين سيٽ تي رکيم. پوءِ، اڳيون در کولي ميگيءَ جي پاسي کان ويهي رهيس. ميگيءَ جو ڪنڌ جهڪيل هو. هن جڏهن ڪجھ دير تائين نہ ڳالهايو، ۽ نہ ئي منهن ورائي مون ڏانهن ڏٺو، تڏهن مون سندس ڪلهي تي هٿ رکندي، ڪيس آهستي سڏ ڪيو، ”ميگي.“

هن وڏو ساھ کنيو ۽ منهن ورائي مون ڏانهن ڏٺو. پڇيائين، ”هلئون؟“

۽ پوءِ منهنجي جواب جو انتظار ڪرڻ بنا هن موٽر جو رخ ايئرپورٽ ڏانهن ڪري ڇڏيو. هونءَ ميگي موٽر تمام تيز هلائيندي هئي، پر ان ڏينهن ايئرپورٽ ويندي هن تمام آهستي موٽر هلائي هئي. دل ۾ آيو تہ چوانس: چري، زندگي لمحن جي محتاج هوندي آهي. ڪڏهن تہ ورهيہ اک ڇنڀ ۾ وهامي ويندا آهن، ۽ ڪڏهن تہ گهڙيون مهينن ۾، مهينا سالن ۾، ۽ سال صدين ۾ بدلجي ويندا آهن! لمحا تنهنجي منهنجي وس ۾ ناهن. اڌ ڪلاڪ جو سفر تون پنجيتاليھ منٽن ۾ طئي ڪندينءَ؛ ان کان وڌيڪ آخري سفر کي تون طول ڏيئي نہ سگهندينءَ!

پر مون ڪجهہ نہ چيو. مون دريءَ کان ٻاهر پنتي رهجي ويندڙ رستي ڏانهن ڏٺو. ’سڀ ڪجهہ پنتي رهجي ويندو آهي - سڀ ڪجهہ، دوست، ساٿي، سنگتي، خواهشون، خواب، خيال ۽ چاهتن جو مسيحا - سڀ ڪجهہ پنتي رهجي ويندو آهي - اسين ڪائنات جدا ٿي اڳتي، ڪنهن اڻ ڏٺيءَ منزل طرف نڪري ويندا آهيون!‘ مون سوچيو، ’۽ وري ڪڏهن اسين پنتي رهجي ويندا آهيون - اڪيلا ۽ ويڳاڻا. اسان جا سڄڻ، اسان جا ساٿيِ ۽ محبتن جا امين اسان کي پنتي ڇڏي پاڻ اسان کان اڳتي، ڪنهن اڻ ڏٺي ماڳ ڏانهن روانا ٿي ويندا آهن. اسين ويڳاڻا ۽ وياڪل، جيڪي حالتن هٿان پنهنجن کان جدا ٿي اڳتي ڌڪجي ويندا آهيون، يا پنتي رهجي ويندا آهيون، اسان جو سرمايو فقط يادون آهن - يادن کان سواءِ اسان جي ڪشڪول ۾ ڪجهہ بہ نہ هوندو آهي.‘

”ڇا پيو سوچين، موهن؟“ ميگيءَ جي آواز تي مان سوچن جي سمنڊ مان نڪري آيس.

”ڪجهہ بہ نہ، ميگي.“ چيم، ”ڪجهہ بہ نہ.“

پڇيائين، ”مون کي خط لکندين؟“

سيٽ سان هٿو لڳائي اکيون بند ڪري ڇڏيم. چيم، ”نہ.“

پڇائين، ”ڇو؟“

چيم، ”توکي خط لکندس تہ پوءِ تنهنجي باري ۾ ڪا ڪهاڻي، يا ناول لکي نہ سگهندس. مان چاهڻ جي باوجود توکي خط نہ لکندس، ميگي.“

چيائين: ”مان هر سال ڪرسمس ۽ نئين سال جي موقعي تي توکي ڪارڊ ضرور موڪليندي هيس.“

ڏاڍي ڇري هئي! پاڻ آزمائشن مان گذري رهي هئي. ايئرپورٽ-تائين پوءِ اسان پاڻ ۾ نہ ڳالهايو.

اڌ مني ڪلاڪ ۾ ايئرپورٽ پهتاسين. ميگيءَ بريف ڪيس کڻي ورتو ۽ مون سوٽ ڪيس ۽ ٿيلهو. ايئرپورٽ جي عمارت ۾ داخل ٿياسين. چيڪ - ان ڪائونٽر تان ڪجهہ ماڻهو سيٽ نمبر وٺي رهيا هئا. اسين ڪجهہ پريرو بيهي رهياسين. بريف ڪيس ميگيءَ مون کي ڏيئي ڇڏيو.

مون ميگيءَ کي چيو، ”هي سڀ ڪجهہ افسوسناڪ نہ آهي!“

مون ڏانهن ڏسندي چيائين، ”مان سمجهان ٿي، هيءَ سڀ ڪجهہ افسوسناڪ نہ آهي.“

ٽڏو ساهہ کنيم. چيم، ”مان سمجهان ٿو، هيءُ سڀ ڪجهہ افسوسناڪ آهي - بيحد افسوسناڪ آهي.“

”شايد.“ منهنجين اکين ۾ ڏسندي چيائين، ”شايد تون ٺيڪ چوندو هجين!“

چيڪ - ان ڪائونٽر تان مسافر هٽي ويا. مون ڪائونٽر تان سيٽ نمبر ورتو ۽ جهاز ۾ چاڙهڻ لاءِ ڪين پنهنجو سامان ڏيئي ڇڏيو. ان وقت مسافرن کي ڊپارچر لائونج ۾ داخل ٿيڻ لاءِ چيو ويو.

مونڻ ميگيءَ کي چيو، ”مون ڏانهن غور سان ڏس ميگي، ۽ مون کي پاڻ ڏانهن غور سان ڏسڻ ڏي. اسين زندگيءَ ۾ وري ڪڏهن بہ هڪ ٻئي سان ملي نہ سگهنداسين.“

هوءَ اڳتي هلي آئي، پنهنجو منهن منهنجي ڪلهي تي رکي ڇڏيائين. جهلي جهلي چيائين، ”چاهت جي عروج تي اسين هڪ ٻئي کان ڌار ٿي رهيا آهيون. مان جڏهن بہ شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪنديس، تڏهن ان مرد کي تنهنجي باري ۾ ضرور ٻڌائينديس. مان پنهنجن ٻارن سان بہ تنهنجو ذڪر ڪنديس.“

مون ڪيس وارن تي پيار ڪيو.

تمام جهيڻي آواز ۾ چيائين، ”منهنجي نصيب ۾ تون، ۽ تنهنجي نصيب ۾ مان لکيل نہ آهيان.“

ڪجهہ دير تائين هوءَ ائين ئي، منهنجي ڪلهي تي منهن رکي بيٺي رهي. پوءِ، جڏهن مسافرن لاءِ روانگيءَ جو آخري اعلان ٿيو، تڏهن منهنجي ڪلهن تان ڪنڌ کڻي، هوءَ مون کان جدا ٿي. منهن مٿي ڪري مون ڏانهن نہ ڏٺائين. هوءَ ڪنڌ هيٺ ڪري ايئرپورٽ عمارت جي ٻاهرين در ڏانهن وڌي ويئي. مان ڏانهنس ڏسندو رهيس. ٻاهرين در وٽ ترسي، هن ڪنڌ ورائي ڊپارچر لائونج ڏانهن ڏٺو. مون هٿ مٿي ڪيو. جواب ۾ ميگيءَ هٿ مٿي ڪيو، ۽ پوءِ، هوءَ تکڙن قدمن سان ٻاهر نڪري ويئي. ✦

ٿيون وجود

اوپري ۽ اُداس رات جا ڏهه پئي ٿيا.

مان ڊاڪٽر ابراهيم کي در تائين ڇڏڻ آيس. ڪِند جهڪيل. ڇهري تي سوچ جونِ ريکائون. هو خاموش هو. ڄڻ مون کان ڪجهه لڪائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. ورهين کان اسان جو فيملي ڊاڪٽر آهي. اسان جي ڏک سکَ ۾ شامل. سکر ۾ پريڪٽس ڪندو آهي. پهر بي پهر نياپو يا فون ملڻ شرط هُو روهڙيءَ هليو ايندو آهي. ائين لڳندو آهي، ڄاڻ ته اسان جي ٽڙيل پکڙيل ڪٽنب جو ڀاتي آهي، ۽ حالتن جي ڇڪتاڻ ۾ ٻين ڀاتين وانگر هڪبئي کان ڌار ٿي وِيو آهي.

در ٻاهران موڪلائڻ ـمهل مون کانئس ڪجهه نه پڇيو. هن منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو. مون ڏانهن ڏٺو. هن جملو جوڙيندي چيو، ”پريشان ٿيڻ جهڙي ڪابه ڳالهه ڪانهي. سڀ ڪجهه ٺيڪ ٿي ويندو.“

ڊاڪٽر ابراهيم جي آواز ۽ لهجي ۾ مايوسي هئي. مون محسوس ڪيو ته هو مون کي دلاسا ڏيئي رهيو هو. منهنجيءَ دل، ۽ دل جي ڪيفيت کانِ هو واقف هو. چاچا سان منهنجيٰ عشق جي ڪيس خبر هئي. موٽر ۾ ويهندي هو مون سان اک ملائي نه سگهيو: اجايو هيڏانهن هوڏانهن ڏسڻ لڳو. پوءِ، موٽر اسٽارٽ ڪندي چيائين، ”اڄ رات مان ايمرجنسي وارڊ ۾ هوندس. منهنجو ٽيليفون نمبر اٿئي نه؟“

هاڪار ۾ مون فقط ڪند لوڏيو.

ميونسپالٽيءَ جي ميرانجهڙي بلب جي اُداس ڪنڌڙ روشنيءَ ۾ مون ڏانهنس ڏٺو. اسان جون نظرون پاڻ ۾ مليون ڌار ٿي ويون. چيائين، ”گهبرائين چو ٿو! مڙس ٿيءُ:“

مون مرڪڻ جي ڪوشش ڪئي. پر، مرڪ مون کي تازي قبر جي آليءَ مٽيءَ جهڙي محسوس ٿي. ڊاڪٽر ابراهيم دريءَ مان هٿ لوڏيندي سُک پل طرف هليو ويو.

اُها جون جي جوين واري رات هئي. بيحد گرم، گهٽ ۽ ٻوسٽ واري رات. مون ڪنڌ ڪٽي سڪر جي روشنين، ۽ پاڻيءَ ۾ روشنين جي عڪس ڏانهن ڏٺو. ڏک جي احساس آڏو روشنيون اُداس اُداس هيون. مون ڊاڪٽر ابراهيم جي دلاسن تي يقين ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. پر، بندر ٻاهران سنڌوءَ جي ڪُنن جا ڪڙڪات فنا جي تصديق ڪري رهيا هئا. درياهه جي ڪنارن سان ويڙهاند هئي. سچي چمار ۾ مون درياهه شاهه کي اهڙي نموني ٻندر جي پٽين سان گوڙ ۽ احتجاج ڪندي اڳ ڪڏهن نه ڏٺو، ۽ نه ٻڌو هو. حاجن شاهه ٻادشاهه جي آخري آرامگاهه مٿان بيٺل انب جو وڻ خاموش شاهد وانگر پراسرار رات جي شدت ۾ درياهه جي وهڪري جي ٻي چئني ڏسي رهيو هو. درياهه ڪاراڻ مائل سرمئي اجگر جيان وَر وڪڙ کائيندو زندهه پير ۽ بکر جي قلعي وٽ گجگات ڪندو، ليندس ڊائوس پل هيٺان لنگهندو، سکر بيراج ڏانهن ڌوڪيندو پئي ويو. رات جا پهر پاڻيءَ سان گڏ لُڙهندا پئي ويا.

مون محسوس ڪيو ته چاچا اڄوڪي رات ڪڍي نه سگهندو. موت خلاف زندگيءَ جي ميچ ۾ اڄ رات هو هارائيندو.

درد پالي وانگر منهنجي روح ۾ لهي ويو.

مان ٿڪل قدمن سان گهر موٽي آيس. در بند ڪري اندرين ڪمري ڏانهن وڌي ويس. چاچا تي غشي طاري هئي. نڪ جون ناسون ٽوڙيون ڦنديل، ۽ سندس چپ هڪٻئي کان ڌار هئا. سيني ۾ ساهه ڌوٽيءَ وانگر هلي رهيو هوس. تيز بخار ۽ ڪينسر جي عذاب سبب سانورو چهرو ٽامٽي هٽي ويو هوس. سندس مٿي ۽ ڏاڙهيءَ جا وار مون کي اڳ کان وڌيڪ اڇا محسوس ٿيا. هو پنهنجي زندگيءَ جا سمورا راز، ڏک، تڪليفون، شڪستون ۽ صليب سيني ۾ سانڍي اڻ چاتل ۽ اڻ ڏٺل منزل لاءِ پراسرار سفر تي اُسهي رهيو هو. مان ڦٿڪي پيس. ان رات مون موت کي پنهنجي اوسي پاسي محسوس ڪيو.

چاچا جي کٽ جي پرسان رکيل آرام ڪرسيءَ تي مان ويهي رهيس. ٽڪ ٻڌي ڏانهنس ڏسندو رهيس. سوچيندو رهيس: هيءَ آخري رات آهي. اڄوڪي رات کان پوءِ مان وري چاچا کي ڏسي نه سگهندس. بي پناهه پيار ۽ پاٻوهه مان سندس ڇهاءُ محسوس ڪري نه سگهندس. اسر کان اڳ هو

خاموشين جي سفر تي نڪري پوندو. خوابن جا تابوت، جوڳ جا صليب، ۽ غمن جي ڇانوَ ۾ اُداس مرڪ جي اوسر ڪٽي هو هليو ويندو.

مان ننڍي هوندي ڇاڇا ڏانهن ڏسندو رهيس. بي پناهه طاقت واري سندس جسم سگهه ڇڏي ڏني هئي. سندس ڀرپور جوانيءَ ۾ مون کيس ڪراچيءَ جي مختلف ميدانن تي سنڌ ٽائيگرس فٽبال ڪلب طرفان سينٽر فارورڊ جي حيثيت ۾ راند ڪندي، ۽ ڌري گهڻ هارايل ميچن کي کٽندي ڏٺو هو. هر ميچ تي مون کي پاڻ سان وٺي ويندو هو. تڏهن مان تمام ننڍڙو هوندو هوس. فٽ بال کي لت هڻي ڪري پوندو هوس. هڪڙي ڏينهن مون کي ٻانهن ۾ پري ۽ پيار ڪندي چيو هئائين، ”جيڪي گول مون کان رهجي ويا آهن، سي گول تون ڪندين.“ جون جي هيبتناڪ رات ۾، جڏهن درياهه ۾ دهشت ۽ ماحول تي موت جو پاڇو پيل هو، مون پنهنجي ساهه ڇپن ۾ چيو، ”مان ڪوبه رهيل گول ڪري نه سگهيو آهيان، ڇاڇا – مان ڪوبه گول ڪري نه سگهيو آهيان.“

ستر سالن جي لڳ ڀڳ هو، پر، چهري تي معصوم ٻارن جهڙي لڪا پئي پيس. هڪ سؤ ڇهه ڊگريون بخار ۽ نڙيءَ ۾ ڪينسر جي اذيت جي باوجود سندس چهري تي عجيب قسم جو سڪون هو. هر تڪليف جي احساس کي هن سيني جي ڏرتيءَ ۾ محفوظ ڪري ڇڏيو هو. کٽ جي پائي تي رکيل سندس هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن ۾ جهليندي، مون غور سان ڏانهنس ڏٺو. منهنجي اکين ۾ لڙڪ لڙي آيا. سندس چهرو پاڻيءَ جي جهالر پنيان اٽڪيو تي ويو. مون کي پنهنجي وجود مان پنهنجي آواز جو پڙلاءُ ٻڌڻ ۾ آيو. مان هڪ به گول ڪري نه سگهيو آهيان، ڇاڇا – توهان کان رهجي ويل گولَ مون کان به رهجي ويا آهن. مون سندس هٿ پنهنجن ڇپن تائين آندو. سندس جسم بخار ۾ ٻجري رهيو هو.

ٽي چار سال اڳ تار ڏيئي ڊاڪٽر ابراهيم مون کي سڪر گهرايو هو. ڪم ڪار سانگي هو اڪثر ڪراچيءَ ويندو هو ۽ وقت ڪڍي ڇاڇا سان به ملي ايندو هو. گذريل هڪ – ڏيڍ سال کان ڇاڇا جي نڙيءَ ۾ سخت تڪليف سبب کيس تشويش هئي. هن پنهنجي انديشي جو ذڪر ڇاڇا سان نه ڪيو هو. پنهنجي انديشي جو ذڪر هن مون سان ڪيو هو. چيو هئائين: ڇاڇا کي نڙيءَ جي ڪينسر آهي – اهو منهنجو شڪ آهي، ۽ غلط به ثابت

ٿي سگهي ٿو. جناح پوسٽ گريجوئيٽ ميڊيڪل سينٽر جي ڪينسر وارڊ ۾ سندس مڪمل انويسٽيگيشن ضروري آهي.

منهنجو ظاهر ۽ باطن ڪنبي ويو هو. چاچا منهنجي لاءِ سپرمين هو – اهڙو سپرمين جنهن جي زندگيءَ جي دائري ۾ ڪاميابيون گهٽ، ۽ ناڪاميون وڌيڪ هيون. هُن حياتيءَ ۾ ڪٿيو ورلي، گهڻو ڪري هارايو هو. پر، تنهن هوندي بہ هو منهنجو سپرمين هو. ڪِرڻ کان پوءِ بہ هو شاندار نظر ايندو هو. هارائڻ کان پوءِ بہ فاتح کان وڌيڪ پُرڪشش لڳندو هو. مون اڪثر فاتح ٽيمن ۽ زندگيءَ ۾ سندس حريفن کي ساڻس اک ملائيندي نہ ڏٺو هو. اسان جي سموري خاندان، دوستن، ۽ ساٿين جو يڪراءِ فيصلو هو تہ، چاچا دنيا جو واحد ناڪام شخص هو، جنهن کيٌ مون پنهنجو سپرمين قبول ڪيو هو. هُن منهنجي لاءِ اڳڪٿي ڪري ڇڏي هِئي، ۽ ڇڏي آهي، تہ مان بہ پنهنجي سپرمين جي نقش قدم تي هلندي زندگيءَ جي دائري ۾ ڪاميابين بدران ناڪامين، ۽ فتحن بدران شڪستن جي ميراث ميڙيندس، ۽ حياتيءَ جي هيڪلائين کي تصور جي هڪ اپسرا سان آباد ڪندس. ۽ هڪڙي ڏينهن بي يارو مددگار مري ويندس. مان جيڪڏهن ائين ڪري سگهيس، تہ پوءِ، پنهنجي زندگيءَ کي سڦل ۽ ڪامياب سمجهندس. ڪي انسان زندگيءَ ۾ سڀ ڪجهہ هارائڻ کان پوءِ بہ اصل معنيٰ ۾ هارائيندا نہ آهن. ساڳي طرح، ڪي انسان هميشه کٽڻ جي باوجود ڪجهہ بہ کٽي نہ سگهندا آهن. مون زندگيءَ ۾ هارائڻ يا کٽڻ کي اهم نہ سمجهيو آهي. هارائڻ ۽ کٽڻ جي دوران طرزِ عمل کي مون هميشه اهم سمجهيو آهي. سندس طرزِ عمل سبب مون لاشعوري طور تي چاچا کي پنهنجو سپرمين قبول ڪيو هو.

ڊاڪٽر ابراهيم جي هڪ انديشي مون کي هزارين انديشن جي حوالي ڪري ڇڏيو هو. مان سڌو ڪراچيءَ هليو ويو هوس. قديم آثارن واري کاتي مان رٽائر ٿيڻ کان پوءِ، چاچا پينشن ڪميوٽ ڪرائي هئي ۽ جي پي فنڊ جي رقم وجهي هن ڪلفٽن وٽ سمنڊ پرسان هڪ بلڊنگ ۾ فليٽ ورتو هو. بالڪونيءَ ۾ ويهي پهرن جا پهر سمنڊ ڏانهن ڏسندو رهندو هو. مون کي اوچتو پنهنجي سامهون ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو هو. مون کي ڀاڪر ۾ ڀري ويٺو رهيو. اکين، نرڙ ۽ پوءِ ڳلن تي مِنيون ڏيندي چيو هٿائين، ”يقين ڪر، تنهنجي

بُرش جهڙي ڏاڙهيءَ جو پاڪستان ۾ اسلام جي نافذ ٿيڻ سان ڪو تعلق ڪونهي.“ پوءِ، ڪلندي ڪلندي سندس اکين مان لڙڪ لڙي پيا هئا. مون کان اوچتي اچڻ جو سبب پڇيائين. ڊاڪٽر ابراهيم جي انديشن جو ذڪر ڪيم، ته چيو هئائين، ”ابراهيم جو مٿو ڦري ويو آهي.“

اُن دفعي ڏاڍو زور پريو هومانس. ايلاز ڪيا هامانس. پر، منهنجي ڳالهه نه مڃي هئائين. ڪينسر وارڊ ۾ انويسٽيگيشن لاءِ هلڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو هئائين. چاچا ضدي نه هو. جنهن ڳالهه کي هو فضول سمجهندو هو، اها ڳالهه بنهه قبول نه ڪندو هو. تمام اٽل نموني چيو هئائين، ”جيڪڏهن سچ پچ ڪينسر آهي، ته پوءِ ڏٺو ويندو.“

اُها رات اسان ٻئي ڪيتريءَ دير تائين سمنڊ جي ڪناري سان آلي واريءَ تي هلندا رهياسين. سمنڊ جي وير کي چڙهندي ۽ لهندي ڏسندا رهياسين. اسان پاڻ ۾ ڪجهه نه ڳالهايو هو. خاموش رهي جڻ سمنڊ جي ٻولي سمجهڻ جي ڪوشش پئي ڪئي سين. انيڪ چوليون اسان جي پيرن کي ڇُهي موٽي ويون، پر اسان نه ڳالهايو. اڌ رات ڌاري فليٽ تي موٽي آياسين. واڻ جي کٽ تي ليٽندي چاچا تمام ڇتي آواز ۾ چيو هو، ”ساهه ڏبو روهڙيءَ ۾، ۽ دفن ٿبو امان جي پرسان ٽڪر واري مقام تي.“

جواب ۾ چوڻ لاءِ مون وٽ ڪجهه نه هو. مان کٽ تان اٿي، بالڪونيءَ ۾ وڃي ويٺو هوس. اُن رات سمنڊ ڏاڍو بيچين هو. مون چاچا جي باري ۾ سموري رات سوچيو هو. هن شادي نه ڪئي هئي. نوڪر يا بورچي به نه رکندو هو. پاڻ ماني پچائيندو هو. واندو ٿي راندين جا انيڪ رسالا ۽ ڪتاب ڪٺي ويهي رهندو هو. رات جو دير تائين تاريخ ۽ قديم آثارن بابت ڪتاب پڙهندو هو. سياست کان ڪيس نفرت هئي. امان، بابا ۽ گهر جي ٻين وڏڙن کان ٻڌو هوم ته جوانيءَ ۾ چاچا جڏهن ڪاليج ۽ يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندو هو، تڏهن مسلم ليگ نيشنل گارڊس جو ميمبر هوندو هو ۽ پاڪستان لاءِ شاگرد تحريڪن ۾ سرگرمي سان حصو وٺندو هو. پر پوءِ، جڏهن پاڪستان وجود ۾ آيو، ۽ ملڪ سان سيفٽي ايڪٽ لاڳو ٿيو ۽ جيل اديبن، شاعرن، صحافين ۽ سياسي ڪارڪنن سان پرجي ويا، جن سچ پچ پاڪستان قائم ڪرڻ لاءِ ڪم ڪيو هو، تڏهن چاچا بددل ٿي پيو. تڏهن کان ڪيس سياست کان سخت نفرت ٿي

پيئي هئي. هو سياست کي اَن فيئر گيمر سڏيندو هو.

تڏهن، مان ناڪام ٿي اسلام آباد موٽي ويو هوس. اسلام آباد ۾ ڪا گهڙي اهڙي نہ گذري هئي، جيڪا چاچا لاءِ فڪر سان دامن گير نہ هئي. سوچ انديشن جو شڪار ٿي پيئي - ڪينسر جي عذاب جو احساس هڪ طرف، مان چاچا جي هيڪلائيءَ سبب وڌيڪ فڪرمند هوس. مون سان گڏ اسلام آباد هليو اچي ها تہ پوءِ جيڪر وهمن جو واسو نہ ٿئي ها. جيڪي پڇيمر ها، چاچا لاءِ ڪريان ها. پنهنجي حياتيءَ جو ڳپل حصو ڏيئي ڪيس جيئرو رکان ها. موت سان جنگ جوٽيان ها، اجل سان وڙهان ها؛ پاڻ مري وڃان ها، پر چاچا کي مرڻ نہ ڏيان ها. بابا، امان ۽ سمورن ڀائرن ۽ ڀينرن کان وڌيڪ مون کي چاچا سان دل هئي. امان ڪيترائي دفعا منهنجي باري ۾ چئي چڪي هئي، تہ، هوبهو چاچي تي ويو آهي. ان قسم جا رايا سمورن مائٽن ڏنا هئا. مون انهن راين جي ڪڏهن بہ ترديدَ نہ ڪئي هئي. هينئر تہ اچي پنجاهہ جي لڳ ڀڳ ٿيو آهيان؛ پر، ڪجهہ سال اڳ مائٽن ۽ سموري ڪٽنب جي زور پرڻ جي باوجود مون جڏهن شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو هو، تڏهن سڀني يڪراءِ فيصلو ڏيندي چيو هو، "پنهنجي چاچي جي نقش قدم تي هليو آهي. نہ چاچهنس شادي ڪئي هئي ۽ نہ هيءُ ئي شادي ڪندو."

مان سمجهان ٿو، زندگيءَ ۾ ڪنهن ڪنهن شخص سان اسان جي روح جو رشتو هوندو آهي. سندس ڏک اسان کي پنهنجو ڏک لڳندو آهي - سندس تڪليف اسان کي پنهنجي تڪليف محسوس ٿيندي آهي - ان شخص جي شڪست اسان جي شڪست، ۽ ان شخص جي فتح اسان جي فتح هوندي آهي. ان شخص کان سواءِ اسين اڌورا، ۽ اڻ سونهان رهجي ويندا آهيون. اسلام آباد ۾ ٻهرن جا پهر مان خاموش ويٺو هوندو هوس، ۽ چاچا جي باري ۾ سوچيندو رهندو هوس. هڪ سوال پڙاڏي وانگر ڪائنات جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ٻڌندو هوس، 'هو ائين چو آهي، هو ائين چو آهي. جيڪڏهن مون کي پٽن کان وڌيڪ پيار ڏنو اٿائين، تہ پوءِ مون سان هليو چو نہ آيو آهي!' ٽيليفون جي هڪ هڪ گهنٽيءَ تي ڪنبي ويندو هوس - شايد ڊاڪٽر ابراهيم جي فون آهي - ڪا ابتر خبر آهي! روهڙي، سکر يا ڪراچيءَ مان خط ايندا هئا. تہ خط کوليندي هٿ ڪنبي ويندا هئا. انهن ڏينهن ۾ چاچا جو

هڪ جملو رکي رکي دل تي تري ايندو هو. چيو هئائين، ”زندگيءَ جي راند ڪڏهن پينلٽي ڪِڪَ تان بہ هارائي ويهبي آهي.“

هارايل فوٽ بال ميچ کي چاچا زندگيءَ سان تشبيهہ ڏني هئي. ان دفعي، سنڌس ٽيم ڪي. بي. ٽي گولڊ ڪپ فائينل ۾ ڍاڪا محمدن ڪلب کان هڪ گول تان ميچ هارائي هئي. اهو گول پينلٽي ڪڪ سان ڪيو ويو هو. چاچا کي ڏاڍو ڏک ٿيو هو. راند جي ميدان تان هو گهر نہ موٽيو هو. شام کان رات تائين مون کي ساڻ ڪري ڪراچيءَ جي هيڪلن رستن تي هلندو رهيو هو. رکي رکي مون کي ڀڪرائڙي پائي پيار ڪندو رهيو هو. مان سمجهان ٿو، پاڇولن ۾ چاچا روئيندو بہ رهيو هو. هن اڳ بہ ميچون هارايون هيون، پر ڪا ڪا ميچ هارائي هو ڏاڍو اُداس ۽ ويڳاڻو ٿي پوندو هو. ڪي. بي. ٽي گولڊ ڪپ ٽورناميٽ ۾ فائينل هارائڻ کان پوءِ چاچا ڏاڍو دلشڪستو ٿي پيو هو. صدر ۾، ڪيفي جارج ريسٽورنٽ ۾ آٿي، هن مونکي آئيسڪرم کارائيندي، هڪ جملو ڳالهايو هو، جنهن جو مفهوم ان وقت مون کي سمجهہ ۾ نہ آيو هو. تڏهن مان مشڪل سان ڏهن ڪن سالن جو مس هوس. پر پوءِ، اڳتي هلي، عمر جي وڌندڙ ٿوهر سان وڇڙندي ان جملي جو مفهوم منهنجي ذهن ۾ واضح ٿيندو ويو. جيلي آئيسڪريم جو وڏو پيالو منهنجي آڏو رکندي چاچا چيو هو، ”زندگيءَ جي راند ڪڏهن پينلٽي ڪڪ تان بہ هارائي ويهبي آهي.“

”زندگيءَ جي راند ڪڏهن پينلٽي ڪڪ تان بہ هارائي ويهبي آهي.“ اسلام آباد ۾ چاچا جو جملو وڏيڪ چٽي معنيٰ ۽ مفهوم سان منهنجي ذهن ۾ چيندو رهيو. مون زندگيءَ ۾ پهريون دفعو پنهنجي وجود ۾ امڪان جي حد اورانگهي وڃڻ لاءِ ضد محسوس ڪيو. مان چاچا کي ڪجهہ ٿيڻ نہ ڏيندس. مان تقدير جي ڪاتب کان قلم کسي وٺندس. لوح جي لکيي کي مٽائي ڇڏيندس. مان کيس مرڻ نہ ڏيندس. اهو منهنجو فيصلو آهي! ضد جي شدت مون کي پنهنجين رڳن ۾ ڊوڙندي محسوس ٿي هئي. تڏهن شعور جي ڏورانهين ڪنڊ ۾ مون محسوس ڪيو تہ منهنجو ضد ۽ منهنجو فيصلو ڪنهن وڏي طاقت آڏو شڪست خورده آهي. مايوسي سياري جي سانجهيءَ وانگر دل کي اداس ڪري ويئي. ان رات مون ڪيتري دير تائين خودڪشيءَ جي باري ۾ سوچيو هو.

ڊاڪٽر ابراهيم جي انديشي منهنجي زندگيءَ ۾ بيچين ڪندڙ اٿل پٿل آڻي ڇڏي هئي. مون اوچتو محسوس ڪيو ته انيڪ اڻ پڇيل سوال رهجي ويا آهن، جن جي جواب لاءِ منتظر هئڻ جي باوجود مون چاچا سان ڪڏهن ذڪر نه ڪيو هو. بي انتها پيار جي باوجود حيا جي پٽ حائل هئي. دل چاهيو، تفصيلي خط لکي، سالن کان سيني ۾ سانديل سوالن جا جواب چاچا کان پڇي وٺان. پر پوءِ، همت ۽ سگهه ساري نه سگهيم. مون سڀ کان اڳ کانئس شادي نه ڪرڻ بابت پڇڻ پئي چاهيو. تنديڻ کان انيڪ انومان پڌا هيم – نامڪمل قصا ۽ ڪهاڻيون پڌيون هيم. پر، مان ڪهاڻين جون ڪڙيون ملائي نه سگهيو هوم.

پڌو هوم ته قديم آثارن واري کاتي ۾ نوڪري ڪرڻ کان اڳ چاچا سنڌ ڪاليج ڪراچيءَ ۾ تاريخ جو ليڪچرار هوندو هو. شاگردن کي پاڻ سان پڙهائيندو هو، ۽ شام جڏهن فٽ بال راند ۾ لهندو هو ته انهن، ۽ ڏهن ڏهن شاگردن کي ڊاج ڏيئي هڪ ڪلاڪ جي پريڪٽس دوران ڊزن کن گول ڪري ڇڏيندو هو. شاگرد مٿس ساهه ڏيندا هئا. سيفٽي ايڪٽ ۽ ٻين ڪُڌن قانون خلاف جڏهن به هلچل هلي، چاچا پوليس جي ڏاڍ ڏمر خلاف شاگردن جي حق ۾ ٿائن، لاڪپن، جيلن ۽ عدالتن تائين اڪيلي سر جنگ جوٽي. نه پنهنجي سروس رڪارڊ جي پرواهه ڪندو هو ۽ نه نوڪري وڃڻ جي. اڪثر چوندو هو، 'نوڪريءَ مان ڪيندا ته ڪياماڙيءَ تي وڃي مزدوري ڪندس ۽ ڪراچي پورٽ ٽرسٽ جي ٽيم طرفان کيڏندس.' ڪلاس ۾، ۽ ڪلاس کان ٻاهر شاگردن جون نگاهون تقدس ۽ عقيدت وچان سندس تعاقب ڪنديون هيون.

شاگردن ۾ روپ به هئي. شڪارپور جي ڏاڍي معزز گهراڻي جي ڇوڪري بيحد سهڻي، سباجهڙي. هوءَ تڪ پڌي چاچا ڏانهن ڏسندي رهندي هئي. چاچا کان گهٽ ۾ گهٽ پندرهن سال ننڍي هئي. هڪڙي ڏينهن چاچا کي واڻڙو ڪري ڇڏيو هئائين. چيو هئائين، 'مون اڃڻ ۾ پندرهن سال دير ڪئي آهي، يا اوهان پندرهن سال تڪڙ ڪئي آهي. ان ڳالهه جو فيصلو ڪيئن ٿيندو!"

پوءِ، الاءِ ڇا ٿيو هو. روپ ۽ چاچا جي باري ۾ ڳالهيون اخبارن ۽ رسالن تائين وڃي پهتيون هيون. چاچا جي ساک کي ڏاڍو ڌڪ لڳو. هن ڪاليج

چڏي قديم آثارن واري کاتي ۾ وڃي نوڪري ڪئي. مائٽن روپ کي ڪاليج مان اٿاري ڇڏيو. اهو ساڳيو ڏينهن هو، جڏهن ٻنهي سنڌ ڪاليج ڇڏيو هو. چاچا روپ کي سچل سرمست جو رسالو ڏنو هو، جنهن جي پهرين صفحي تي هن لکيو هو، 'ڪو ڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي، آئون جوئي آهيان سوئي آهيان.'

روپ جي سهڻين اکين مان لڙڪ لڙي پيا هئا. هوءَ سچل جو رسالو سيني سان سانڍي سنڌ ڪاليج جي ٻاهرين در ڏانهن وڌي هئي، تڏهن، چاچا کيس سڏ ڪيو هو، ”روپ.“

روپ بيهي رهي هئي.

چاچا وک کڻي سندس سامهون وڃي بيٺو هو ۽ پوءِ، چاچا جو آخري جملو، روپ کان سواءِ، ڪيترن شاگردن ۽ استادن ٻڌو هو. چاچا چيو هو، ”منهنجي مرڻ تي اچجانءِ، روپ.“

چاچا جي باري ۾ اڪثر اسان جي گهر ۾ ڳالهيون ٿينديون رهنديون هيون. انهن ڳالهين جي نه ڪا ابتدا هوندي هئي ۽ نه ڪا پڇاڙي. چاچا جي باري ۾ هر ڳالهه اڌ مان شروع ٿيندي هئي ۽ اڌ ۾ ختم ٿي ويندي هئي. چاچا جي باري ۾ ان قسم جون ڳالهيون مون کي وڻنديون هيون. ننڍڙيون ننڍڙيون پراسرار ڳالهيون! مان يقين سان چئي نه ٿو سگهان ته، چاچا ساک خاطر چاهت قربان ڪئي هئي. يا چاهت خاطر ساک قربان ڪئي هئي. روپ ۽ چاچا جي باري ۾ جڏهن اخبار ڪالم ڪارا ڪري ڇڏيا، تڏهن امان، بابا ۽ ٻين مائٽن چاچا لاءِ روپ جو سڱ گهرڻ جو ارادو ڏيکاريو هو. انهن ڏينهن ۾ ڏاڏا سائين حيات هئا. جڏهن ڪانئن صلاح ورتي ويئي ته، وراڻيو هئائون، ڪوبه ڪم سندس مرضيءَ خلاف نه ڪجو.

چاچا روپ سان شاديءَ کان انڪار ڪري ڇڏيو هو. انڪار جو سبب روپ ۽ چاچا جي عمر ۾ پندرهن سالن جي وڇوٽيءَ کي سمجهيو ويو هو. پر، مان سمجهان ٿو ته ائين نه هو. مان ننڍپڻ ۾ پنهنجي ڪچي ذهن سان سندس انڪار جو انت لهي نه سگهيو هوس. پر پوءِ، جڏهن چاچا مون کي پاپوهه ۽ پيار سان مالا مال ڪري ڇڏيو ۽ مون کي پنهنجي ساهه سان سانڍي ڇڏيو، تڏهن عمر جي ڏاڪي ڏاڪي تي پير رکندي مون هر دفعي چاچا جي هڪ هڪ عمل ۾ عميق معنيٰ جا تهه ڏٺا. ياد ٿو پويم، هڪ لڳا زندگيءَ ۾ مان

ڪروڙ جي چائنٽ تي پير رکي بيٺو هوس. انهن ڏينهن ۾ مان ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندو هوس ۽ چاچا قديم آثارن واري کاتي ۾ نوڪري ڪندو هو. يونيورسٽيءَ ۾ تعبير کان اڳ منهنجا خواب پرزا پرزا ٿي ويا هئا ۽ مان انتشار جو شڪار ٿي سمورو ڏينهن ۽ رات چاچا وٽ پيو هوندو هوس. تڏهن چاچا هڪ دفعي، ڪلفٽن وٽ جهانگير ڪوٺاريءَ پريڊ جي ڏاڪڻ لهندي چيو هو، ”جنهن سان ازل جي محبت جي پڪ ٿي ويندي آهي، تنهن سان شادي نه ڪبي آهي. اهي چاهتون، جن جا فيصلا آسمانن تي ٿيندا آهن، سي شاديءَ جو محتاج نه ٿينديون آهن. شادي اهڙين چاهتن جي توهين آهي.“

۽ پوءِ، ڪيتري دير تائين، ۽ الاءِ ڪيترن ڏينهن ۽ ڪيترين راتين تائين چاچا مون کي شاهه لطيف جي هڪ بيت جي معنيٰ ۽ مفهوم سمجهايو هو.

ڳوليان ڳوليان، م لهان،
شال م ملان هوت،
من اندر جا لوچ، ملڻ سان مائي ٿئي!

چاچا مون کي زندگيءَ جي سڀ کان وڏي ۾ وڏي سانحي کان بچائي ورتو هو. ان حوالي سان جڏهن سوچيان ٿو، تڏهن محسوس ڪريان ٿو ته، روپ سان شاديءَ کان انڪار سندن عمر ۾ پنڌرهن سالن جو فرق نه هو. چاچا روپ جي چاهت ۾ آسماني تحريرن کي پڙهي ورتو هو. اهڙي چاهت جي تڪميل لاءِ هن شاديءَ کي توهين سمجهيو هو. سوال، ساک لاءِ چاهت جي قرباني، يا چاهت لاءِ ساک جي قربانيءَ جو نه هو. اهو ضمني سوال هو. سوال آسماني چاهتن جي تقدس جو هو. هن تقدس جي احترام لاءِ سڀ ڪجهه قربان ڪري ڇڏيو. هن حاصل ڪري وڃائڻ ۽ وڃائي هميشه لاءِ حاصل ڪرڻ جي فلسفي کي سمجهي ورتو هو.

گهر ڀاتي ۽ مائٽ سنڌ ڪاليج واري سانحي کي چاچا جي زندگيءَ ۾ غير معمولي تبديليءَ جو سبب سمجهندا آهن. مان سندن راءِ سان ڪڏهن به متفق نه ٿيو آهيان. هڪ انسان جي زندگيءَ ۾ عمل جي تبديليءَ لاءِ آثار گهڻو اڳ شروع ٿي ويندا اهن، پر اسان جي نظرن کان اوجهل هوندا آهن. اهڙي ڪيفيت ۾ هڪ غير معمولي واقعو يا حادثو تبديليءَ جي عمل کي تيز ڪري ڇڏيندو آهي – بذات خود تبديليءَ جو سبب نه ٿيندو آهي. چاچا جي

زندگيءَ ۾ غير معمولي تبديليءَ جا اهڃاڻ گهڻو اڳ ظاهر ٿيا هئا. جڏهن هو 1947ع وارن فسادن ۾ پنهنجي جگري دوست پرشوتم جي گهر ٻاهران خنجر کڻي بيهي رهيو هو. ڳالهه ڪندا آهن ته، مسلسل پنج ڏينهن ۽ پنج راتيون فسادين سندس دوست پرشوتم جي گهر تي حملو ڪيو هو؛ ۽ چاچا اڪيلي سر جنوني ڪيفيت ۾، سر جو سانگو لاهي سندن مقابلو ڪيو هو. ڇهن ڏينهن هو برنس روڊ واري فليٽ تان پرشوتم جي ڪراڙي ماءُ، ڀڻ ڀينرن ۽ ڀيڻ ڀائرن کي سلامتيءَ سان ڪڍي، اسان جي سعيد منزل واري فليٽ تائين آڻڻ ۾ ڪامياب ٿيو هو. هن لاڳيتو پنجن ڏينهن ۽ پنجن راتين تائين موت کي ايترو ويجهڙائيءَ کان ڏٺو هو، جو موت چاچا لاءِ دهشت، ۽ خوف کان خالي ازلي سفر لاءِ انسان جي روانگيءَ جي علامت ٿي پيو، ۽ ان کان وڌيڪ ڪجهه به نه. جنهن رات، چاچا ساموندي جهاز ۾ پرشوتم، سندس ماءُ، ۽ ڀينرن کي جلاوطن ڪري موٽيو هو، ان رات هو سڄي نه سمهيو هو. اها رات مون کي اڄ به ياد آهي. هن مون کي هنج ۾ ويهاري ڏاڍو پيار ڪيو هو؛ ۽ رکي رکي آسمان ڏانهن ڏسندو رهيو هو. ان دوران هڪ گهڙي اهڙي به آئي هئي جو چاچا مون کي نرڙ تي مٺي ڏيندي چيو هو، ”جيڪي گول مان ڪري نه سگهيو آهيان، تون ڪندين. تون منهنجو ٽيون وجود آهين.“

ان کان پوءِ، چاچا مون کي هنج ۾ کڻي کٽ تي آڻي ليٽايو هو. مان ننڍڙو هوس. منهنجي پٺي ٿپي، مون کي سمهاريندي چيو هئائين، ”مان جاڳندس، تون ننڊ ڪر. جڏهن مان ننڊ ڪندس، تون جاڳندين.“

چاچا موٽي وڃي دريءَ وٽ بيٺو هو، جتان ڪيس آسمان جو ڳپل حصو نظر اچي رهيو هو. سمهڻ کان اڳ مون امان کي ڳالهائيندي ٻڌو هو. هوءَ بابا سان ڳالهائي رهي هئي، چئي رهي هئي، ”پاڻ ته اڌ چريو ٿي ويو آهي، اسان جي ڇوڪري کي به چريو ڪري ڇڏيندو.“

”منهنجو هڪڙو ئي ڀاءُ آهي. مونکي اولاد کان وڌيڪ پيارو آهي.“ بابا چيو هو، ”تون ٿي پٽ سنڀال مون ڇوٽون پٽ پنهنجي ڀاءُ کي ڏئي ڇڏيو آهي.“

ان کان پوءِ سمورو خاندان ۽ مائٽ مٽ آهستي آهستي جڻ چاچا کان پري ٿيندا ويا، تيئن تيئن مون کان به پري ٿيندا ويا. ان ۾ ڏوهه ڪنهن جو به نه هو. طبيعتن ۾ پيدا ٿيندڙ فرق سبب ويڇا وڌي ويا. چاچا پاڻين سان پرپل

گهر ۾ رهي نہ سگهيو. مون کي ساڻ ڪري جمشيد روڊ تي سرڪاري گهر ۾ وڃي رهيو. ورهين جا ورهيہ هو ان گهر ۾ رهيو. نہ اوڙي پاڙي سان زاهہ رسم، نہ ڪنهن سان اچڻ وڃڻ جو رستو رکيائين. اول اسڪول، پوءِ ڪاليج ۽ آخر ۾ يونيورسٽيءَ ۾ تعليم وٺڻ دوران مان جڏهن شام جو گهر پهچندو هوس، چاچا کي منتظر ڏسندو هوس. هو فٽ بال راند لاءِ بوٽ ۽ ڪپڙا پائي وراندي ۾ ويهي رهندو هو. هٿ ۾ اخبار يا رسالو: مون کي ڏسي مرڪندو هو. شام جي چانهہ پي اسين فٽ بال راند ڪرڻ لاءِ پٽيل پارڪ ڏانهن ويندا هئاسين. بدن پرجي ويو هوس. وڌندڙ عمر سان گڏ اسٽيمنا گهٽ ٿي وئي هئس. ڪلاڪ – ڏيڍ ۾ ٿڪجي پوندو هو. پر، راند جي فن تي ايڏو عبور هوس جو ڏسڻ وارن کي ڏندين آڱريون اچي ويندڙيون هيون. ميدان جي وچ تان بال کي لت هڻندو هو تہ، بال ہئي پاسي گول ۾ وڃي ٽڪاءُ ڪندو هو. راند دوران، ۽ راند کان پوءِ بہ هو ڪنهن سان تہ ڳالهائيندو هو. مان سمجهان ٿو، هو مون کان سواءِ ڪنهن سان بہ نہ ڳالهائيندو هو. گهر موٽڻ کان پوءِ، وهنجي سهنجي اسين رات جي ماني کائي، پنهنجا پنهنجا ڪتاب کڻي ويهي رهندا هئاسين. مان اقتصاديات جا ڪتاب ۽ چاچا قديم آثارن، تاريخ ۽ راندين جا ڪتاب ۽ رسالا پڙهندو هو. ورهين جا ورهيہ هڪ محور تي زندگي گذارڻ جي باوجود مان ڪڏهن بہ ٿَڪَ نہ ٿيس. اٿلندو محسوس ڪندو هوس تہ اهائي زندگي آهي، جيڪا مونکي گذارڻي آهي. چاچا سان گڏ رهڻ زندگيءَ لاءِ حيرت انگيز تجربو هو. بظاهر هڪ محور تي زندگي گذارڻ جي: روزانو ڪجهہ نہ ڪجهہ غير معمولي ٿيندو رهندو هو. رات جي ماني کائڻ وينا آهيون – چاچا خاص منهنجي لاءِ چانور، قيمي جون چاپون ۽ راڻتو ٺاهيو آهي – هڪ گرهہ بہ نہ کنيو اٿئون –. در ٻاهران فقير جي صدا بلند ٿي آهي –. ننڍڙن ٻارن سميت بکايل آهيان – چاچا مرڪي مون ڏانهن ڏٺو آهي – چيو اٿائين: ”پاڻ چانهہ ڊبل روٽي ٿا کائون، هي کاڌو وڃي سوالي کي ڏيئي اچ.“ هفتي ۾ ہہ – ٽي دفعا ائين ٿيندو هو. هڪ دفعي ڏاڍو سهڻو ڪوٽ سبايو هئائين. آفيس پائي ويو. موٽيو تہ ڪوٽ غائب! پڇيومانس، تہ ڳالهہ لنوائي ويو. پوءِ خبر پئي تہ آفيس جي هڪ ڪراڙي پٽيوالي کي ڏيئي ڇڏيو هئائين. کلي چيومانس، ”هائي خدا جي واسطي ڪنهن کي پتلون لاهي نہ ڏجو.“ ڏاڍو کليو هو. مون کي

مڪون هٽندي ۽ ڪلندي چيو هئائين، ”تون ڇا ٿو سمجهين؛ مان انڊرويئر نه پائيندو آهيان ڇا؟“

چيو هوم، ”اوهان تي ڪهڙو اعتبار. ڊپ اٿم، ڪنهن ڏينهن انڊرويئر به لاهي ڪنهن کي ڏيئي نه اچو.“

مان يونيورسٽيءَ ۾ هوس جو چاچا قديم آثارن واري کاتي ۾ چڱي عهدي تي وڃي پهتو هو. پگهار سٺي ڪٽبدو هو، پر هٿ هميشه تنگ رهندو هو. اڌ کان وڌيڪ پگهار آفيس جي پٽيوالي، اردلين ۽ پنگين ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. مهيني جي پهرين آچر تي سيڌو سامان آڻيندا هئاسين ۽ پوءِ موڪل جو هڪ ڏينهن سيڙائي سموري مهيني لاءِ کاڌو پچائي فريزر ۾ رکي ڇڏيندا هئاسين، جنهن مان اڌ کان وڌيڪ کاڌو چاچا سوالين کي کارائي ڇڏيندو هو. ظاهري طرح غير متحرڪ نظر اچڻ واري زندگيءَ جي هڪ هڪ گهڙي متحرڪ هئي. انيڪ دفعا ائين به ٿيو جو ڪلفٽن گهمڻ وياسين. چاچا ڪنهن ٻارڙي کي يا ڪنهن ٻيڙي عورت کي پنندي ۽ ٻاڏائيندي ڏٺو. هڪدم مون کي چيئين، ”ابا، ڏوڪڙ ته ڏي.“ مون وٽ جيتري رقم هئي، ڪيس ڏنم. هن پنهنجا سمورا کيسا خالي ڪري ٻارڙي يا ٻيڙي کي ڏيئي ڇڏيا، ۽ پوءِ اسان کي جمشيد روڊ تائين، گهٽ ۾ گهٽ ڏهه ميل پنڌ ڪرڻو پيو. گهر پهتاسين ته چاچا سهڪندي چيو، ”ابا، پنڌ صحت لاءِ چڱو آهي.“

چاچا کي زندگيءَ جي بي مقصد بي معنيٰ هئڻ جو ڏاڍو احساس هو. لاشعوري طرح زندگيءَ جي هڪ هڪ لمحي کي ڪانه ڪا معنيٰ ڏيڻ لاءِ ڪوشش ڪندو هو ۽ اڪثر ان ڪوشش ۾ ڪامياب ٿيندو هو. هو خاموشيءَ ۽ بي مقصديت جي بيٺل پاڻيءَ ۾ زندگي پيدا ڪري وجهندو هو. سندس زندگيءَ جو وڏي ۾ وڏو مقصد هو موهن جي دڙي جي تحرير پڙهڻ لاءِ طريقو ايجاد ڪرڻ. ڪلاڪن جا ڪلاڪ، ڏينهن جا ڏينهن، راتين جون راتيون، ڪا نه ڪا واٽ تلاش ڪرڻ لاءِ واجهائيندو رهندو هو. قديم تحريرن پڙهڻ لاءِ هڪ فارمولي تي لاڳيتو تجربا ڪندو رهندو هو. هفتا لنگهي ويندا هئا، مهينن جا مهينا گذري ويندا هئا، پر چاچو ٿڪبو نه هو. زاند جي ميدان ۾ به مون کيس موهن جي دڙي جي تحرير بابت چپن ۾ ڪجهه چوندي، ۽ پاڻ سان ڳالهائيندي ٻڌو هو. چاچا ڪنهن انعام يا اڪرام لاءِ ناممڪن کي ممڪن

ڪرڻ لاءِ جستجو ۾ لڳل نہ هو، قطعي نہ. هو زندگيءَ جي بي مقصديت کي ڪا نہ ڪا معنيٰ ڏيڻ چاهيندو هو. ڪوجنا ۽ مطالعي لاءِ مختلف لائبريرين جو ممبر هوندو هو. پر، تنهن هوندي بہ ٿامس اينڊ ٿامس بڪسيلرس تان ڪنڊي تي ڪتاب ضرور خريد ڪندو هو. ڪنهن ڪنهن وقت خريد ڪيل ڪتابن جو بل ايتريقدر وڏي ويندو هو جو باقاعدي اعلان ڪندي چوندو هو، "ابا، هن مهيني پيٽ سان پٽر ٻڌبو، ۽ ٻن ويلن تي گذارو ڪبو. هڪ ويلو دال سان، هڪ ويلو بصرّ سان."

ڪنهن ڪنهن وقت چاچا چرڪائڻ جهڙي حرڪت ڪري ويهندو هو. تڏهن، شروعات ۾، مون کي سندس ذهني ڪيفيت جي صحت تي شڪ ٿيندو هو. پر پوءِ، مون محسوس ڪيو تہ سندس هر عمل، زندگيءَ جي بي معنويت کي لاشعوري طرح ڪا معنيٰ ڏيڻ جي ڪوشش هوندي هئي. هو جيڪي ڪجهہ ڪندو هو، سو سندس پختي يقين کان خالي نہ هوندو هو. هڪ دفعي ريگل سئنيما جي سامهون فريڊرڪس ڪيفي ٽيريا ۾ ويٺا هئاسين. اڄڪلهہ اتي ريڊيو ۽ ٽيليويزن جا دڪان کلي ويا آهن. اوچتو، ڪيفي ٽيريا ٻاهران گوڙ ٻڌوسين. ٻاهر نڪري آياسين. فٽ پاٿ تي پراڻا ڪتاب وڪڻڻ واري احمد کي چار غنڊا نوڙشن، لتن ۽ خردمن سان ماري رهيا هئا. چاچا جي احمد سان دوستي هئي. هو ڪانئس ٻڌي ليکي پراڻا ڪتاب خريد ڪندو هو. فٽ پاٿ تي ويهي ساڻس ڪچهري ڪندو هو. احمد کي رتوڇاڻ ۽ بيوس تماشائيءَ وانگر بيٺو رهيو. هو هڪ لمحي لاءِ سوين خاموش تماشائين ۾ هڪ ڏسي چاچا واڙو تي ويو. ٻئي لمحي هن ڪوٽ لاهي منهنجي ڪلهي تي رکيو ۽ اک ڇنڀ ۾ وڃي غنڊن تي ٽٽو. ان وقت چاچا جي عمر پنجاهہ جي لڳ ڀڳ هئي. چارئي غنڊا احمد کي ڇڏي چاچا تي اٿلي آيا. مون کان رهيو نہ ٿيو، ويڙهہ ۾ لهي پيس. چاچا رڙ ڪندي چيو هو، "متان! هر ڪنهن کي پنهنجي ويڙهہ اڪيلي سر وڙهڻي پوندي آهي. هيءَ منهنجي ويڙهہ آهي."
چاچا ڏاڍو وڙهيو. مون کان جيتري ويڙهہ تي سگهي، وڙهيس. پر، چاچا اڪيلي سر وڙهندو رهيو. وار سهندو ۽ وار ڪندو رهيو. زخم کائيندو، ۽ زخم هڻندو رهيو. آخر ۾ هو احمد کي بچائي ونڻ، ۽ غنڊن کي ڀڄائڻ ۾ ڪامياب ٿيو، پر پاڻ تشويشناڪ حد تائين زخمي ٿي پيو. نڪ جي هڏي ڀڄي

پيس. مٿيون چپ واڇ تان ڪيچي پيس، خردم لڳڻ سبب ڪيپراٽيءَ وٽان مٿو ڦاٽي پيس، ۽ ساڄي پاسي واريون ٻه پاسريون ضربجي پيس. پنڌرهن ڏينهن اسپتال ۾ داخل رهيو.

اهڙي نموني سندس وڙهڻ ۽ پوءِ زخمي ٿيڻ مونکي نه وڻيو هو. مون کي خبر هئي ته ڦوهه جوانيءَ ۾ هو پنهنجي دوست پرشوتم جي گهر ٻاهران پنج ڏينهن ۽ پنج راتيون لاڳيتو فسادين سان اڪيلي سر وڙهيو هو. پر، تڏهن هو جوان هو. پنهنجي عمر واري ڪنهن به جوان کان وڌيڪ اورچ ۽ طاقتور هو. ڪيفي ٽيريا ٻاهران جڏهن هو وڙهيو هو، تڏهن پنجاهه جي لڳ ڀڳ هو. حالتن هٿان سندس وجود ۾ گهپ پئجي ويا هئا. گهڻو سهڻ سبب اورچ به نه رهيو هو. سڀ ڪان وڌي ڳالهه ته قديم آثارن واري کاتي ۾ چڱي عهدي تي لڳل هو. مون ڌيل لهجي ۾ پنهنجي ناراضگيءَ جو اظهار ڪيو هو. هفتي ڪن ڪان پوءِ چاچا جڏهن هلڻ ڦرڻ ۽ ڳالهائڻ جهڙو ٿيو، تڏهن چيو هئائين، "هر انسان وڙهندو آهي – ڪڏهن پنهنجي جسم سان، ڪڏهن پنهنجي ذهن سان ۽ ڪڏهن پنهنجي خاموشيءَ سان. وڙهڻ کي انسان جي فطرت ڪان ڌار ڪري نه ٿو سگهجي."

اسپتال ۾ ٿي هئاسين جو هڪڙي ڏينهن چاچا چيو هو، "سڀ کان طويل ۽ جٽادار جنگ خاموش رهي وڙهبي آهي. ان جنگ ۾ انسان جو گهڻو ڪري مقابلو ڪائنات سان ٿيندو آهي."

اسپتال ڪان گهر موٽي آياسين. مهيني ڪن ڪان پوءِ چاچا آفيس وڃڻ شروع ڪيو، ۽ پوءِ انهن ئي ڏينهن ۾ مون چاچا کي هڪ زبردست جنگ لڙندي ڏٺي. اُها جنگ هن پنهنجي ذريعي جوٽي هئي. موهن جي دڙي جي ميوزيم ۾ رکيل ناياب شين سان هٿ چراند جو ڪيس شڪ پيو. ايوب خان جو دور هو. ڌيڙ، ڏونس، گُهٽ، پوسٽ، چاچا جانچ ڪئي ته خبر پيس ته ڪجهه وڏن عملدارن جن جي اشارن تي ملڪ هلي رهيو هو. شوڪيسن مان ڪجهه نڪر جا رانديڪا ۽ زيور ڪڍائي ويا هئا. ڪجهه ڏينهن ڪان پوءِ هوبهو اصلوڪا رانديڪا ۽ زيور ٻيهر شوڪيسن ۾ رکي ويا هئا. چاچا ڪيميائي تجزيو ڪرايو. ڪافي تعداد ۾ نڪر جا رانديڪا ۽ زيور نقلي نڪتا. اتان ڪان چاچا جي ڏاڍ ڏمر خلاف جنگ شروع ٿي. همدردن سمجهايس ته، يار مڙي وڃ – اجايو مارجي ويندين، ڪجهه به هٿ حاصل ڪري نه سگهندين.

موهن جي دڙي جا اصلوڪا رانديڪا ۽ زيور يورپ جي قديم آثارن وارن ڪاتن ۽ دڪانن تي لکين ڊالرن ۾ وڪامي ويا. چاچا تي حڪومت جي اهلڪارن کي بدنام ڪرڻ جي ڏوهه ۾ ڪيس هليو. ڪيس لاڳيتو اٺ سال هليو. چاچا راتيون جاڳي قانون جي ڪتابن جو مطالعو ڪندو هو، ۽ پنهنجو ڪيس پاڻ لڙندو هو. هاءِ ڪورٽ ۾ چاچا جي خلاف ڪجهه به ثابت ٿي نه سگهيو. پر، سندس زندگيءَ جا اٺ سال تاريخ ۽ قديم آثارن بابت مطالعي بدران پنهنجي بچاءَ واري جنگ لڙندي ضايع ٿي ويا. ان نقصان جو چاچا کي ڏاڍو ڏک ٿيندو هو. ڪيس ان ڳالهه جو قطعي ڏک نه هو ته انهن اٺن سالن جي وچ ۾ سندس حق تلف ڪري، ٻين کي وڏن عهدن تي ترقي ڏني ويئي هئي. عهدن جي معاملي ۾ هو قطعي بي نياز هو. چاچا کي آخر تائين يقين هو ته موهن جي دڙي واري ميوزيم ۾ رکيل نڪر جا رانديڪا، ٽامي ۽ زيور وڏي تعداد ۾ اصلوڪا نه آهن. اصلوڪا رانديڪا، ٽامي ۽ زيور ٻاهرين ملڪن ۾ وڏين وڏين قيمتن تي وڪامي ويا آهن. موهن جي دڙي واري ميوزيم ۾ رکيل ناياب شيون وڏي تعداد ۾ اصل شين جو نقل آهن.

جنهن شخص کي مون ابتر حالتن ۾ دم گهٽيندڙ ماحول ۾ ڪڏهن مايوس ۽ ملول نه ڏٺو، تنهن شخص کي مون هڪ دفعي ڏاڍو اُداس ڏٺو. پنهنجي ٽرانسفر جو خط مون ڪيس پڙهڻ لاءِ ڏنو هو. مون کي ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ تان بدلي ڪري اسلام آباد موڪلڻ جو پروانو جاري ڪيو هئائون. ڪجهه دير ۾ چاچا پاڻ کي سنڀالي ورتو. چيو هئائين، ”نوڪريءَ ۾ ائين ٿي ٿيندو آهي – ڪڏهن هت، ته ڪڏهن هُت.“

مان چاهڻ جي باوجود پنهنجي پريشاني لڪائي نه سگهيو هوس. چاچا تيزيءَ سان پوڙهو ٿي رهيو هو. ڪيس هيڪلو ڇڏي وڃڻ مون مناسب محسوس نه پئي ڪيو. چاچا مون کي ڪلهي تي مُڪ هڻندي چيو، ”باقي ٻن – ٽن سالن جي ڳالهه آهي. رٽائر ٿي سڌو تو وٽ هليو ايندس.“

پر، رٽائر ٿيڻ کان پوءِ چاچا اسلام آباد نه آيو. ڪيس اسلام آباد نه وڻندو هو. اسلام آباد جي ساوڪ، صفائي ۽ خاموشي ڏسي چوندو هو، ”اسلام آباد ڪرستانن جو قبرستان آهي. ساوو، صاف ۽ خاموش.“

ڊاڪٽر ابراهيم واري انديشي کان پوءِ مون اسلام آباد ۾ هڪ ڏينهن

سک جو نہ گذاريو هو. ٻئي – ٽئين مهيني ڪراچيءَ مان چڪر هڻي ايندو هوس. رٽائر ٿيڻ کان پوءِ پينشن ڪميوٽ ڪرائي ۽ جي پي فنڊ جي رقم جا پيسا وٺي هن ڪلفٽن وٽ، سمنڊ جي سامهون هڪ بلڊنگ ۾ فليٽ، خريد ڪيو هو. شام جو سمنڊ جي ڪناري سان آليءَ واريءَ تي پير اُگهاڙا ڪري پنڌ ڪندو هو. سڄو سڄو ڏينهن ۽ رات جو دير تائين تاريخ، ۽ قديم آثارن ۽ راندين متعلق ڪتاب ۽ رسالا پڙهندو هو. بک لڳندي هئس تہ ماني-کائيندو هو، ورنہ نہ. جڏهن بہ ٻئي يا ٽئين مهيني ڪراچي ويس، ڪيس اڳ کان هيٺو ڏٺم. نيٺ اها منحوس گهڙي ڏائڻ وانگر اڳيان اچي بيٺي، جنهن جي تصوز کان مون پنهنجي روح کي ’فنا ٿيندي محسوس ڪيُو هو. ڪراچيءَ مان منهنجي وڏي ياءُ جو خط آيو. لکيو هئائين – چاچا سخت بيمار آهي – اسين هن لاءِ اوپرا آهيون، هو اسان لاءِ اوپرو آهي؛ تون اچي سنڀالينس.‘

ڪراچيءَ ۾ مون چاچا کي ڏاڍو ڪمزور ۽ نڙيءَ جي سخت سور ۾ مبتلا ڏٺو. مون کيس ڏک ۽ پيار وچان ڀاڪر پائيندي چيو، ”مان اوهان سان وڙهندس. مان اوهان سان وڙهندس.“ اها اُماس جي اونداهي ۽ وحشتناڪ رات هئي. سمنڊ اکين کان اوجهل هو، پر سندس ڇولين جي ڇوهہ ۾ ازغيبي آواز ۾ هو. اها سموري رات ٻئي ڏينهن جي انتظار ۾ مون جاڳندي گذاري هئي.

ٻئي ڏينهن مان چاچا کي جناح پوسٽ گريجوئيٽ ميڊيڪل سينٽر وٺي ويس. ٽي ڏينهن سندس مختلف ٽيسٽ وٺندا رهيا. چوٿين ڏينهن ڊاڪٽرن يقين سان سندس نڙيءَ ۾ ڪينسر جي تصديق ڪري ڇڏي. اميد جو آخري ونجهہ ڇڏائجي ويو. منهنجو ساهہ نڪري ويو. چاچا ڏاڍو اُٻاڻڪو ٿڪ ڏئي مون ڏانهن ڏٺو هو. دپ سبب منهنجي منهن جو رنگ لهي ويو هو. چاچا منهنجي ڪلهي تي هٿ رکندي ڏاڍي ڏک واري لهجي ۾ چيو هو، ”زندگيءَ جي راند ڪڏهن ڪڏهن پينلٽي ڪِڪ تان بہ هارائي ويهبي آهي.“

اسپتال کان گهر تائين سفر صحرا جو سفر ٿي پيو هو. گهر پهچڻ کان پوءِ مون چيو هو، ”مان اوهان کي اسلام آباد وٺي ويندس.“

چاچا منهنجي ڳالهہ لنوائيندي چيو هو، ”سمنڊ کان سواءِ اسلام آباد ۾ پاڪستان نيوي جو هيڊ ڪوارٽر تہ هلي سگهي ٿو، پر مان نہ. مان سمنڊ کان پري رهي نہ سگهندس.“

چاچا جون ڪلفٽن ۽ سمنڊ سان اٿوسرنديڙ يادون وابسته هيون. سندس سنگتين ڪان ٻڌو هوم ته سچ لهڻ ڪان پوءِ چاچا اڪثر سمنڊ جي ڪناري سان سيبريز ريسٽورنٽ جي اڳڻ ۾ وڃي ويهندو هو، ۽ استاد برڪت علي خان جي پيروين ٻڌندو رهندو هو، ۽ سمنڊ جي بيچين چولين ڏانهن ڏسندو رهندو هو. تڏهن چاچا روپ جي ڪري سنڌ ڪاليج ڇڏي چڪو هو.

مون چاچا کي چيو، ”مان اوهان کي اڪيلو ڇڏي نه ويندس.“

ڪلڻ جي ڪوشش ڪندي چيائين، ”هن عمر ۾ خدا جي واسطي منهنجي شادي نه ڪرائجانءِ.“

مان ڪلي نه سگهيس. ماحول اذيتناڪ ۽ وديندڙ هو. چيو هيم، ”مان اوهان کي اسلام وٺي ويندس.“

”رهين سرڪاري هاسٽلن ۾.“ چاچا وري به منهنجي ڳالهه لنوائيندي چيو هو، ”۽ اسيمبليءَ جو اجلاس ٿئي ته تيڙ ڪٽي وڃي رهين ڪنهن هوٽل يا موٽل ۾. اهڙي، خانه بدوشن واري زندگي اڳ وٽندي هئي؛ هينئر نه.“

”اوهين هلو ته سهي.“ ايلاز ڪندي چيو هيم، ”اوهين هلو ته سهي، مان مسواڙ جي جاءِ وٺندس.“

تڪليف، بي انتها سور ۽ پريشانيءَ جي باوجود چاچا جي اکين ۾ روشنيءَ جي تجلي تري آئي.

”هڪ شرط تي هلندس.“

”مون کي اوهان جو هر شرط قبول آهي.“

”ٻڌڻ کان سواءِ؟“

”ها. ٻڌڻ کان سواءِ.“

”ڦري ته نه ويندين؟“

”نه.“

تصديق ڪرڻ لاءِ چاچا منهنجين اکين ۾ ڏٺو هو. چيو هئائين، ”اول، شادي ڪر.“

مون کي ڏاڍو تعجب ٿيو هو. جڏهن پنجويهن سالن جو هوس، تڏهن چاچا ڪڏهن به شاديءَ جو ذڪر نه ڪيو هو. ذري گهٽ پنجويهه سال گذري وڃڻ کان پوءِ، جڏهن مون چاچا وانگر مڪمل هيڪلائين سان هميشه لاءِ ناهه

ڪري ڇڏيو آهي ۽ خاموشين جي ڪائنات ۾ پنهنجي وجود کي ڇڏي ڏنو آهي. چاچا جو شرط مون کي انوکو ۽ اوپرو محسوس ٿيو. ان باري ۾ مون گهڻي دير تائين سوچيو هو. انسان پنهنجي تجربن ۽ زندگيءَ ۾ طرز عمل سبب انفرادي حيثيت ۾ هرڪو نتيجو پاڻ ڀوڳڻ لاءِ تيار رهندو آهي؛ پر پنهنجن پيارن کي پري رکندو آهي، يا پري رکڻ جي خواهش ڪندو آهي. چاچا جو مون سان پيار ماٺهو مثال طور استعمال ڪندا هئا. هڪ سال جو مس هوس جو امان ۽ بابا کان مون کي گهري ورتو هئائين. راتيون جاڳي، سور سهي، ممتا کان ماريل ڪنهن ماءُ وانگر مون کي پاليو هئائين. زندگيءَ ۾ ڪجهه نه ميڙيائين. مان ئي سندس ميراث هوس. مون کي پڪ ته ڪونهي، پر، مان سمجهان ٿو، هو منهنجي هيڪلائيءَ سبب فڪرمند رهندو هو. مان سندس ٽيون وجود هوس. پر، منهنجو ٽيون وجود ڪوبه نه هو. ڪير درد جي ڇڪ سهي آخري گهڙي ۾ مون تائين هليو ايندو! آخري سفر تي اُسهڻ کان اڳ ڪير منهنجو خيال رکندو! ۽ پوءِ جڏهن اکين جي جوت ڍري ٿي ويندي، ۽ چپ سڪي نوٽ ٿي ويندا، تڏهن ڪير پاڻيءَ جي، سِپَ ساهه ۾ شامل ڪندو، ۽ الوداع چوندو!

”ڇا پيو سوچين!“

”ڪجهه به نه.“

”شادي ڪندين نه؟“

ڪيس جواب نه ڏنم.

”مون کي پڪ هئي، تون ڦري ويندين.“

مون ڏانهس ڏٺو. جواب ڏيڻ بدران، ڪانئس ورائي پڇيم، ”اوهان شادي ڇو نه ڪئي؟“

هڪ لمحي لاءِ چپ ڏڌي ويو. نرڙ تي اڻيڪ گهنج اُڀري گم ٿي ويس، ڏاڍي عجيب مرڪ چپن تي تري آيس. هو مون کي وڌيڪ پيارو، سڀاجهڙو ۽ شفيق نظر آيو. وڏو ساهه کنيائين. چيائين، ”وقت مهلت ئي نه ڏني. ستر سالن جي زندگي اک ڇنڀ ۾ گذري ويئي.

مان هڪدم اُٿي سندس پاسي کان وڃي ويٺو هوس. ڪيس پيار ڪندي چيو هوم، ”ڪجهه به گذريو ناهي. چاچا. هيءَ ته شروعات آهي.“

ان موضوع تي وڌيڪ ڪجھ ڳالهائڻ مون مناسب نه سمجهيو. سموري رات مان سندس علاج بابت سوچيندو رهيس، ۽ سمنڊ جو احتجاج ٻڌندو رهيس. صبح ٿيڻ کان اڳ مون فيصلو ڪري ڇڏيو هو ته، مان چاچا کي اسلام آباد ضرور وٺي ويندس.

صبح جي نيرن تي کيس پنهنجي فيصلي کان آگاهه ڪيو هوم. ڏاڍي پيار سان منهنجو هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن ۾ جهليندي فقط ايترو چيو هئائين، "پٽ، ممڪن نه آهي، وقت گذري ويو آهي."

هٿ ڇڏائي ورتو هوم. سمنڊ ڏانهن اشارو ڪندي چيو هوم، "هي سمنڊ ڏسو ٿا چاچا. مان اوهان جو ٽيون وجود آهي. ڪجھ ڳالهين ۾ اوهان کان به رٺيون سرس آهيان. مان سمنڊ ۾ ڪاهي پوندس. ۽ وري موٽي نه ايندس."

چاچا جي اکين ۾ مون فڪر جا ترورا ڏسي ورتا. هن وري انڪار نه ڪيو ۽ مون سان گڏ اسلام آباد هليو آيو.

اسلام آباد وارو عرصو مختصر هو. وقت ڇڻ اٽڪ وٽان وهندڙ سنڌو درياهه هو – اٿل، تيز ۽ فصل ڪٽن. مان وقت جي درياهه آڏو ڪوبه تربيلا بند ۽ سکر بيراج بيهاري نه سگهيس. پولي ڪلينڪ، سي. ڊي. اي هاسپٽل، جنرل هاسپٽل، ۽ ڪينٽومينٽ هاسپٽل ۽ ڪو اسپيشلسٽ نه ڇڏيم. اميد جو ڪو در اهڙو نه هو جنهن کي نه ڪڙڪايم. ڪو ڏس، ڪو گس اهڙو نه هو جنهن جي تلاش ۾ نه نڪتم. پٿر پوڄيم، پٿرن جو خالق پوڄيم، ڪجھ هٿ حاصل نه ٿيو. لهندڙ سج بيهر چڙهي نه سگهيو. هڪڙي ڏينهن چاچا چيو، "ابا روهڙيءَ هلبو."

ڏک ڀڳل شيشي وانگر روح ۾ چڀي ويو. گهڻو اڳ ڳالهايل چاچا جو جملو منهنجي ذهن ۾ پڙاڏا ڪرڻ لڳو، "ساهه ڏبو روهڙيءَ ۾، ۽ دفن ٿبو امان جي پرسان ٽڪر واري مقام تي."

بورچيخاني ۾ چانهه ٺاهيندي مون آليون اکيون اُگهي ورتيون.

چانهه جو ڪوپ کڻي مان سندس پاسي کان ويهي رهيس: مون ڪڏهن به نه سوچيو هو ته، هو ڪو هليو ويندو. ڪڏهن به نه. هڪ لمحي لاءِ به نه. فٽ بال جي ميدانن ۾ اڪيلي سر هارايل ميچون کٽڻ وارو، مسلم ليگ نيشنل گارڊ جيورديءَ کي باهه ڏيڻ وارو، پرشوتم جي گهر ٻاهران پنج

ڏينهن ۽ پنج راتيون فسادين سان وڙهڻ وارو، فريڊرڪس ڪيفي ٽيريا ۾ پنهنجي دوست لاءِ غنڊن لاءِ لڙڻ وارو، موهن جي دڙي جي قديم آثارن لاءِ ايوب شاهيءَ جي آمرن سان جنگ جوٽڻ وارو، وچوڙي ڪي ازلي چاهت جيءَ تڪميل سمجهڻ وارو، هڪ ڏينهن هليو ويندو! چاچا ممڪن، ناممڪن، ۽ امڪان جي حدن کان آزاد هو. سندس آخري سفر ڏسڻ لاءِ مون ڪڏهن به پاڻ کي ذهني طرح تيار نه ڪيو هو. ان ڏينهن اسلام آباد ۾ مون پهريون دفعو دل جي ڪنهن ڪنڊ ۾ سندس روانگيءَ جي تصديق محسوس ڪئي هئي. هڪ لمحي لاءِ لڳو هوم ته، سيني ۾ دل ڀڃي نڪتل گرنيڊ وانگر ڦاٽي پوندي، ۽ منهنجي وجود کي پرزا پرزا ڪري ڇڏيندي - چاچا کان اڳ مان هليو ويندس! مان سندس روانگي ڏسي نه سگهندس. مون پاڻ ۾ سندس روانگي ڏسڻ جي همت ۽ سگهه نه ساري هئي. مون پاڻ کي نبل ۽ ڪمزور محسوس ڪيو هو. چاچا پنهنجو هٿ منهنجي هٿ تي رکي ڇڏيو هو. مان ڏانهنس ڏسي نه سگهيو هوس. هو لاڳيتو، ٽڪ ٻڌي مون ڏانهن ڏسندو رهيو هو. پوءِ، تمام جهيڻي آواز ۾ چيو هئائين، ”جيئن هر خواب کي تعبير نه ملندي آهي، تيئن هر چاهت جي تڪميل نه ٿيندي آهي. تون شادي ڪري ڇڏجانءِ.“

سڄي عمر هيڪلائين ۾ هلندي گذاري ڇڏي هئائين. پر، مون کي هيڪلو ڏسڻ نه پئي چاهيائين. مان ڪنهن ڪنهن وقت سوچيندو آهيان، چاچا کي جيڪڏهن اولاد هجي ها، ته هو انهن سان ايڏي محبت نه ڪري ها، جيتري محبت هن مون سان ڪئي. جيترو پيار هن مون کي ڏنو هو، شايد پنهنجي ڪنهن ٻار کي نه ڏئي سگهي ها. هن منهنجي وجود ۾ پنهنجو ٽيون وجود ڏسي ورتو هو. مان سندس توسيع هوس. ڪاٿس رهجي ويل ڳول مون کي ڪرڻا هئا. قبرستان جهڙي خاموش ۽ بيحس رات ۾ چاچا چيو، ”ابا، هلڻ جي تياري ڪجي.“

ساڳيءَ رات مون فون ذريعي سکر ۾ ڊاڪٽر ابراهيم سان ڳالهايو هو. چيو هوم، ”ڊاڪٽر ابراهيم، مان چاچا کي وٺي ٿو اچان.“ ان کان وڌيڪ مان ڪجهه به ڳالهائي نه سگهيو هوس. اها سڄي رات مون جاڳندي، ۽ مارگلهه ٽڪرين جي جهنگ ۾ لڳل باهه ڏانهن ڏسندي گذاري هئي.

روهڙيءَ تائين پهچندي چاچا جي طبيعت وڌيڪ خراب ٿي ويئي هئي.

آواز ذري گهٽ بند ٿي ويو هوس. جسمَ بخار ۾ پچري رهيو هو. ساهہ تڪو تڪو هلڻ لڳو هوس. ڊاڪٽر ابراهيمَ روزانو روهڙيءَ هليو ايندو هو، ۽ رات جو دير سان گهر موٽي ويندو هو. هن وٽ چاچا جو علاج نہ هو، مان سندس بيوسيءَ کان باخبر هوس. علاج ۽ صحتيابيءَ واري حد تمام پوئتي رهجي ويئي هئي. چاچا جي صبر ۽ ڪينسر جي عذاب جي وچ ۾ هلندڙ جنگ ڊاڪٽر ابراهيم ۽ منهنجي لاءِ حواس خطا ڪندڙ هئي: هڪ رات بي انتها تڪليف جي باوجود چاچا جي چپن تي مرڪ ڏسي ڊاڪٽر ابراهيم ڪنبي ويو هو. مون کي ٻانهن کان ڇڪيندي، سرٻاٽن ۾ چيو هئائين، ”هيءَ ڪير آهي! هيءَ ڪير آهي!؟“

۽ پوءِ، اها رات بہ آئي جڏهن ڊاڪٽر ابراهيم سڪر موٽندي مون ڏانهن ڏسي نہ سگهيو هو؛ چيو هئائين، اڄوڪي رات مان ايمرجنسي وارڊ ۾ هوندس. مان موٽي چاچا جي پرسان آرام ڪرسيءَ تي ويهي رهيو هوس. ڪيس ڏاڍي تڪليف هئي. هو صبر ۽ خاموشيءَ سان تڪليف برداشت ڪري رهيو هو. پر، سندس تڪليف منهنجي برداشت کان ٻاهر هئي. تڏهن، اندر جي عبادتگاهہ ۾ مون پنهنجي رب آڏو ٻاڏايو هو؛ هن شخص کان زندگيءَ ۾ رهجي ويل گول مون کي ڪرٽا آهن. هن جي حصي جو باقي رهيل عذاب منهنجي حصي ۾ داخل ڪري ڇڏ. اهو منهنجو حق ۽ تنهنجو فرض آهي.

روهڙيءَ ۾ بندر، ۽ بندر واري پٽ اسان جي گهر سامهون آهي. جڏهن بہ درياهہ شاهہ ۾ اُٿل آئي آهي، پاڻيءَ کي اسان پنهنجي گهر ۾ ڪاهيندي ڏٺو آهي. درياهہ شاهہ جو زور سان پنهنجي جاءِ جي بنيادن ۾ محسوس ڪيو آهي. ڪُنن جا ڪڙڪاٽ اسان در ٻاهران محسوس ڪيا آهن. اُن رات بہ ائين محسوس پئي ٿيو، ڄڻ درياهہ شاهہ بندر جا بند ٽپي روهڙيءَ ۾ ڪاهي پيو هو. گجگاهہ جو آواز گذرندڙ گهڙين سان گڏ.وڌيڪ ڇٽو ۽ وڌيڪ وڏو ٿيندو پئي ويو. ائين پئي لڳو، ڄڻ لوح جو شاعر لکين غمگسارن سان گڏ پنهنجي تحرير جو آخري نوحو پڙهي رهيو هو، ۽ درياهہ ۾ اکين جي آب جو اضافو ڪري رهيو هو. درياهہ شاهہ کي ايڏي سوز سان وهندي مون پنهنجي حياتيءَ ۾ اڳ ڪڏهن بہ نہ ڏٺو هو. اندر اُداس، من وياڪل، ۽ ماحول ماتم ڪدي وانگر ٿي پيو هو.

مون چاچا جي نرڙ تي هٿ رکيو. سندس نرڙ ڪامي رهيو هو. مون ٿرماس مان برف ڪڍي، پٽي پسائي سندس نرڙ تي رکي. چاچا ڪان تمام هلڪو چرڪ نڪري ويو. هن آهستي آهستي اکيون کوليُ مون ڏانهن نهاريو. ڪومايل چپن تي معصوم مرڪ تري آيس. هيٺو هٿ مٿي ڪيائين. ڪجھ چوڻ چاهيائين، پر چئي نہ سگهيو. مون سندس هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن ۾ جهلي اکين تائين آندو. چاچا اکيون بند ڪري ڇڏيون. برف ۾ ٺڌي ٿيل ٻي پٽي مون سندس نرڙ تي رکي. ڏهن - ٻارهن پٽين ڪانپوءِ هن ٿڌو ساهہ کنيو. اڌ ڪليل اکين سان هو ڇت ڏانهن ڏسڻ لڳو. اهڙي نموني ڇت ڏانهن ڏسڻ مون کي بيچئين ڪرڻ لڳو. ٻئي گوڏا فرش تي، ۽ ٻانهون کٽ جي پاتيءَ تي رکي مون پنهنجو منهن سندس منهن پرسان ويهاڻي جي ويجهو ڪري ڇڏيو. ڪيس آهستي سڏ ڪيم، "چاچا."

منهنجو سڏ ٻڌي اکيون کولي ڇڏيائين. نرڙ تان پاٽيءَ ۾ آلا ٿيل وار پري ڪندي ڪانئس پڇيم، "ڪيئن پيا محسوس ڪريو."

جواب ۾ چپن تي ڏاڍي عجيب مرڪ تري آيس. مون ڪانئس پڇڻ چاهيو: اُهي ڪهڙا مرحلا آهن، جن مان گذرڻ ڪانپوءِ انسان بهادريءَ ۽ صبر جي ان انتها کي پهچندو آهي، جتي هو هر عذاب، تڪليف ۽ موت کي منهن تي مرڪ آڻي قبول ڪندو آهي! پر، مان ڪانئس ڪجھ بہ پڇي نہ سگهيس.

چاچا تمام جهيڻي، ڪمزور ۽ نبل آواز ۾ پڇيو، "ابا، وقت ڪيترو ٿيو آهي؟"

منهنجي لوڻءَ لوڻءَ ڪاندارجي ويئي. واچ ۾ وقت ڏسندي چيم، "سادا ڏهہ ٿيا آهن."

ساڳي نوع ۾ پڇيائين، "ٻاهر ڪو آيو تہ ناهي!"

سُڏڪو منهنجو نڙيءَ ۾ اٽڪي پيو. چيم، "نہ چاچا."

چاچا اکيون بند ڪري ڇڏيون.

مون پنهنجا چپ سندس نرڙ تي رکي ڇڏيا. چاچا جو جهيڻو آواز ٻڌم، "ابا، روئين تہ نہ پيو."

"نہ، چاچا."

"ابا، نہ روئجانءِ."

مان آرام ڪرسيءَ تان اٿي سندس پيرانديءَ کان وڃي ويٺس. ڏانهنس ڏسندو رهيس. هيٺ جهڪي سندس پيرن کي پيار ڪيم. چاچا پنهنجو هيٺو هيٺ اهڙي نموني مٿي ڪيو، ڄڻ سڏ ڪندو هجي، ڦري وڃي پاسي کان ويٺومانس. تمام ڪمزور آواز ۾ چيائين، ”ابا، ٻاهر ڪو آيو آهي.“

”ڪوبه ڪونهي.“

”تون ڏسي اچ.“

سندس دل رکڻ لاءِ ٻاهريون در کولي ٻاهر نهاريم. موٽي اچي کيس ٻڌايم، ”ٻاهر ڪوبه ڪونه آهي.“

ٿڌو ساهه کنيائين، پوءِ ڪمزور آواز ۾ پڇيائين، ”وقت ڪيترو ٿيو آهي.“

واچ ۾ وقت ڏسندي چيم، ”پوڻا ٻارهن ٿيا آهن.“

ٿڌو ساهه کڻي چاچا اکيون بند ڪري ڇڏيون. سندس ساهه تکو هلندي هلندي منجهڻ لڳو. هو نڪ بدران وات مان ساهه کڻڻ لڳو. مون چمچي سان پاڻيءَ جا ٻه ٽي ڦڙا سندس وات ۾ وڌا. هن وات بند ڪري ڇڏيو ۽ وري نڪ مان تڪڙا تڪڙا ساهه کڻڻ لڳو. ڪجهه دير کان پوءِ مون کي سندس ساهه مان هيبتناڪ آواز ٻڌڻ ۾ آيو، ڄڻ ساهه جي نلڪين ۾ ڪجهه ڦاسي پيو هوس. ڏهن – پندرهن منٽن کان پوءِ سندس ساهه مان کونگهري جهڙو آواز ڊرو ٿيندو ويو. ڄڻ معرڪو ختم ٿيو. ڪجهه دير اڳ جنهن جنگ ۾ رڻ گجيو ۽ راڙو ٿيو هو، سا جنگ ڄڻ انجام کي پهتي. چاچا جو ساهه آهستي آهستي هلڻ لڳو. سندس نرڙ ۽ ڇهري تي پگهر ڏسي منهنجي دل جنڊ جي ٻن پڙن ۾ چچرجي ويئي. مون دريءَ کان ٻاهر آسمان ڏانهن ڏسندي چيو، ”هن دلبر انسان جي صبر کي ايڏو نه آزمائين ها!“

درياهه شاهه کيهر وانگر گجگوڙ ڪندو رهيو، صدين جي شدت سان وهندو رهيو. پانيم، هن دفعي درياهه ٻئي شهر، روهڙي ۽ سکر، پاڻ سان پٽي کڻي ويندو. ڪجهه باقي نه رهندو. بکر واري ڪُن ۾ وڏو نڪاءُ ٿيو، ڄڻ ڪو غوراب ٽڪر سان مٿو هڻي ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويو. تڏهن، مون ٻاهريون در کڙڪندي ٻڌو. مون کان ذري گهٽ ڇرڪ نڪري ويو. مون منهن ورائي چاچا ڏانهن ڏٺو. هو ڄڻ گهري ننڊ ۾ سُتل هو. سندس ساهه تمام آهستي آهستي هلي رهيو هو.

ڪمري مان نڪري وراندو لنگهي مون ٻاهريون در کولي ڇڏيو. پنجاهه – پنجواهه سالن جي هڪ ماناٽتي ۽ ٻاجهاري عورت بيٺي هئي. ڏاڍي ٿڪل ۽ پريشان پئي ڏٺي. احترام سان چاچا جو نالو کڻندي پڇيائين، ”هيءَ سندن گهر آهي؟“

”ها.“ در آڏو هٽندي چيم، ”اندر اچو.“

اندر ايندي چيائين، ”گذريل چوويهن ڪلاڪن مان ويهه ڪلاڪ سفر ۾ گذاريا اٿم. شهدادپور وٽ انجڻ خراب نه ٿئي ها ته مان شام ڌاري پهچي وڃان ها.“

ڪانئس بريف ڪيس وٺي ميز تي رکيم. ڪپڙن تان مٽي ڇنڊيندي چيائين، ”سَرِ سان ملڻ لاءِ مان ڪراچي ويئي هيس. اُتان خبر پئي ته سر روهڙيءَ ۾ آهن.“

رومال سان اول اکيون ۽ پوءِ عينڪ جا شيشا صاف ڪندي هن مون کان پڇيو، ”تون سر جو...“

هن جملو اڌ ۾ ڇڏي ڏنو.

چيم، ”مان سندن ڀائٽيو آهيان.“

چيائين، ”مان ميران ڪاليج جي پرنسپال آهيان. سر ڪيئن آهن؟“

اندرين ڪمري ڏانهن وڌندي چيم، ”اچو.“

وراندي ۾ رکيل پنهنجو سوٽ ڪيس کوليندي هن چيو، ”سنڌ ڪاليج ڪراچيءَ ۾ مان سر وٽ پڙهندي هيس.“

هڪ لحظي ۾ مون امڪان جي سرحدن کان اڳتي، ناممڪن کي ممڪن ٿيندي ڏٺو. ڪائنات جو هر آواز بي آواز ٿي ويو. سڀ ڪجهه پٽڙ پٽ ٿي ويو. ڪو گُهنڊ، ڪا صدا نه رهي. تصديق جي ضرورت نه رهي. مان اچرج، بيقينيءَ وچان فقط هڪ لفظ اچاري سگهيس، ”اوهين!“

بريف ڪيس مان رومال ڪڍندي چيائين، ”منهنجو نالو روپ آهي.“

مان ذري گهٽ ڊوڙندو اندرئين ڪمري ڏانهن وڌي ويس. فرش تي گوڏا کوڙيندي، ۽ چاچا کي مِنٿون ڏيندي ۽ پيار ڪندي چيم، ”چاچا، چاچا، ڏسو ته سهي! ڏسو ته سهي، اوهان سان ڪير ملڻ آيو آهي!“

مون ڪنڌ ورائي ڏٺو. روپ ڪمري جي در ۾ بيٺي هئي. اکين ۾

وحشت هئس. چپ اهڙي نموني ڏار ٿي ويا هئس، ڄڻ اندر مان اُٿلي آيل آهہ سندس وجود مان ڏار ٿيندي ٿيندي رهجي.ويئي هئس. مون کيس ٻانهن کان وٺي آرام ڪرسيءَ تي ويهاري ڇڏيو. هوءَ بي انتها غم وچان چاچا ڏانهن نهارڻ لڳي.

چاچا جو سمورو چهرو ۽ جسم پگهر ۾ آلو ٿي ويو هو. ڪجهہ دير اڳ ٻخار ۾ پڇرندڙ جسم ٺري ويو هوس. سمورا ٻند پڇي پيا. چاچا کي ڳراٽڙي پائي ۽ روئيندي چيم، ”هڪ دفعو اکيون کولي تہ ڏسو، اوهان سان ڪير ملڻ آيو آهي. ڏسو تہ سهي چاچا. اوهان ڏسو تہ سهي،“

اُجهامندڙ ساهن ۾ مون چاچا کي هڪ وڏو ساهہ کڻندي ڏٺو. اڌ اکيون کولي هن مون ڏانهن ڏٺو. کيس نرڙ، ڳلن ۽ ڪاڏيءَ تي پيار ڪندي چيم، ”ڏسو تہ اوهان سان ڪير ملڻ آيو آهي.“

چاچا روپ ڏانهن ڏٺو؛ ۽ پوءِ اهڙي نموني اکيون بند ڪري هميشه لاءِ الوپ ٿيو، جو خوابن کان سواءِ وزي ڪٿي بہ نظر نہ آيو. ✦

روشني پبليڪيشن جا وڪري لاءِ موجود ڪتاب

لطيفيات

شاهہ جو رسالو (الف - بي وار)	ڊاڪٽر محمد عالم سومرو	300/=
شاهہ جو رسالو (ٽيئي جلد گڏ)	هوتچند مولچند گربخشاڻي	300/=
شاهہ جو رسالو (مڪمل)	ڪلياڻ آڏواڻي	200/=
شاهہ جو رسالو (معنيٰ سان)	ڪلياڻ آڏواڻي	200/=
شاهہ جو رسالو	غلام محمد شاهواڻي	300/=
شاهہ لطيف جي شاعري	تنوير عباسي	120/=
مقدمہ لطيفي	هوتچند گربخشاڻي	35/=
گربخشاڻيءَ واري شاهہ جو رسالو منهنجي نظر ۾	پيرو مل مهر چند آڏواڻي	70/=
شاهہ جا سرموڙ	منهور متلاڻي	ختم ٿيل

صوفي بزرگن جو ڪلام

شاهہ ڪريم جو ڪلام	ميمڻ عبدالمجيد سنڌي	90/=
سچل جو رسالو (سنڌي ڪلام)	عثمان علي انصاري	200/=
سچل جو رسالو (سرائڪي ڪلام)	مولانا محمد صادق رانيپوري	200/=
قاضي قادن جو ڪلام . (ان جو سنڌي ۾ اپياس)	هيرو ٺڪر	90/=

شاعري

مڪڙيون ماڪ ڦڙا	مير محمد پيرزادو	ختم ٿيل
ڌرتي ڏين ڏوھ	ابراهيم منشي	55/=
گوندر ويندا گذري	ابراهيم منشي	75/=
سمنڊ جاڳي ٿو	ادل سومرو	90/=
زندگي زندگي	استاد بخاري	100/=
نہ ڪم تبريو - نہ غم نبريو	استاد بخاري	120/=
ولولو ۽ ووڪ	استاد بخاري	80/=
ميلا ملهالا	استاد بخاري	100/=
لهري لهري ۾ لالاڻ	استاد بخاري	125/=
گلدستي ۾ گيت	استاد بخاري	300/=
وطن ۽ ويساهہ	استاد بخاري	125/=
ڪرڪڻ يا ڪلياڻ	استاد بخاري	150/=
ڏک جي نہ پڄاڻي آ	اياز گل	250/=
ساڃن سونهن سرت	تنوير عباسي	60/=
راڻون پنڌ پيون	نارائڻ شيام	200/=

ڪاري رات ڪهنگ	شيخ اياز	100/=
ناول		
سنڌ باد جو سفر	علي بابا	50/=
درد جو درياءُ	موهن ڪلپنا	55/=
ساهه مٺ ۾	مائٽڪ	55/=
ٽي ناوليٽ	مائٽڪ	55/=
ڪاهوڙي ڪُجن	جام ساقي	ختم ٿيل
غدار	ڪرشن چندر	ختم ٿيل
ڏونگر منجهه ڏيئو	بورس پوليوائي / پرويز	100/=
ماءُ	ميڪسم گورڪي / گوبند مالهي	60/=
سسي نيزي پاند	ترجمو: عثمان ڏيپلائي	ختم ٿيل
امڙ (حصو پهريون)	ترجمو: عثمان ڏيپلائي	ختم ٿيل
پرين پکڻ چوڙيا	شهيدالله قيصر / غلام نبي ناشاد	65/=
ڌاريو	البيرڪاميو / ولي رام ولڀ	65/=
رهجي ويل منظر	طارق عالم ابڙو	70/=
عشق	ٽالسٽاءِ / مصطفيٰ نانگراج	75/=
سيتا هرڻ	قرة العين حيدر/ ولي رام ولڀ	100/=
ٽوڪيو جي گيشا گرل	الطاف شيخ	90/=
ڪهاڻيون		
نسيم کرل جون ڪهاڻيون	نسيم کرل	125/=
منهنجون ڪهاڻيون (جلد 1)	علي بابا	150/=
پاڻ ۾ وينا آهيون	نجم عباسي	65/=
حويليءَ جا راز	مائٽڪ	55/=
دل جي دنيا	امر جليل	80/=
سڄاڻپ جي ڳولا ۾	طارق عالم ابڙو	90/=
چونڊ نوبل ڪهاڻيون	ترجمو: ممتاز بخاري/ حبيب ساجد	100/=
خدا ڏي خط	الطاف شيخ	90/=
سفرنامو		80/=
جيڪي ڏٺو هو مون	ڪيرت ٻاٻاڻي	ختم ٿيل
چار گهڙيون چين ۾	احمد علي رند	ختم ٿيل
مڪليءَ کان ملاڪا	الطاف شيخ	90/=

خبرون ڪيڏاون جون	الطاف شيخ	90/=
جپان جن جي جيءَ سان	الطاف شيخ	100/=
اچو جي ملڪ ۾ اسين ڪارا	الطاف شيخ	90/=
مليرڪان مالمو	الطاف شيخ	80/=

جبرانيات

بغاوت	خليل جبران / يوسف سنڌي	22/=
ڏوهاري	خليل جبران / يوسف سنڌي	22/=
ڪنوار جي سيج	خليل جبران / زيب سنڌي	25/=
موت ۽ زندگي	خليل جبران / گل محمد	22/=
سودائي	خليل جبران / گل محمد	22/=
پيغامبر	خليل جبران / گل محمد	22/=
پڳل گنيراتيون	خليل جبران / گل محمد	25/=
مرشد جو پيغام	خليل جبران / مسعود جمالي	22/=
خليل جبران جي جيون ڪٿا	سنڌيڪار: زيب سنڌي	22/=
غلامي	خليل جبران / عطا الله ابڙو	25/=
پهاڙن ۾ پڪار	خليل جبران / نجم عباسي	30/=

تحقيق / تنقيد

سنڌي نثر جي تاريخ	منگهارام ملڪاڻي	90/=
سنڌي ادب جي مختصر تاريخ	عبدالجبار جوڻيجو	75/=
ڀڳوت گيتا "هڪ اڀياس"	سنڌيڪار: ولي رام ولڀ	51/=
نيڻ مهٽي خيال جاڳيا	تاج جويو	60/=
شاهه - سچل - سامي	محمد ابراهيم جويو	66/=
سنڌي ٻوليءَ جا محاورا	ڊاڪٽر مرلي ڌر جيٽلي	70/=
سنڌي ادب جو تنقيدي اڀياس	ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي	210/=
شاعريءَ جون صنفون	ظفر عباسي	35/=
سنڌي ورجيسي ٻولي	ڊاڪٽر شمس الدين عرسائي	100/=

جيون ڪٿا / جيون ڪهاڻي

منهنجي ڪهاڻي	جواهر لال نهرو / رتن مل ملڪاڻي	100/=
اسان زنده رهنداسين	ليليٰ خالد / زيب سنڌي	35/=
بک، عشق ۽ ادب	موهن ڪلپنا	75/=
گليلو	سنڌيڪار: محمد ابراهيم جويو	66/=
گلستان	شيخ سعدي / محمد قاسم سومرو	90/=

فلسفو

مٽيءَ هاڻا ماڻهو	ترجمو: عبدالواحد آريسر	ختم ٿيل
مارڪسي فلسفو	اسٽالن/ ابن حيات	ختم ٿيل
سوشلزم ڇا آهي	سيد رشيد احمد	ختم ٿيل
فلسفي جو ابتدائي ڪورس	سنڌيڪار: محمد ابراهيم جويو	75/=
سيڪيولرزم ڇا آهي؟	سبط حسن / تاج مري	ختم ٿيل
انقلاب جو فلسفو	جمال ناصر / سرمد سيد	ختم ٿيل
فڪر آزادي	مترجمو: محمد ابراهيم جويو	ختم ٿيل
ڏاهيون ڏک ڏسن	افلاطون / ڊاڪٽر گل	80/=
يوناني ڏند ڪٿاؤن	يوسف شاهين	80/=
دوستي	افلاطون / ڊاڪٽر گل	55/=
موڪلاڻي	افلاطون / شاهنواز پيرزادو	65/=

تاريخ

سنڌ ڪهاڻي	ڪيول ملڪاڻي / تاج جويو	80/=
سنڌ جي بمبئيءَ کان آزادي	جي ايم سيد	ختم ٿيل
نئين سنڌ لاءِ جدوجهد	جي ايم سيد	80/=
انقلابن جي تاريخ	ايم اين راءِ / امان شيخ	ختم ٿيل

سياسيات

سامراج ۽ ان جا روپ	جاٽب	ختم ٿيل
قومن جو حق خود اراديت	لينن / منير	ختم ٿيل
مارڪس ۽ اينجلس جي حياتي	جاٽب	ختم ٿيل

دنيا جون عورتون	سنڌيڪار: تاج جويو	ختم ٿيل
ڦاسيءَ جا ڇانوَ ۾	جولس فوچڪ	ختم ٿيل
ترقي جو غير سرمائيدارانه رستو	لالا چارڻ	ختم ٿيل
پاڪستان ۾ قومي سوال	امداد چانڊيو	ختم ٿيل
ڪميونسٽ پڌر نامو	سنڌيڪار: رشيد ڀٽي	ختم ٿيل
سوشلزم ماضي، حالمستقبل	سنڌيڪار: امداد چانڊيو	ختم ٿيل
سوويت جمهوريت اصول ۽ عمل	چرننڪو/ منير	ختم ٿيل
قوم پرستي بطور نظريو ۽ پاليسي	آگا سيئيف / منير	ختم ٿيل
سنڌ جي شاگرد جدوجهد	جام ساقي	ختم ٿيل
ابتدائي سياسي تعليم	جنواهر لال نهرو	ختم ٿيل
انقلاب جي وات	ابو جبران	ختم ٿيل
سنڌ جون عظيم انقلابي عورتون	آزاد قاضي	ختم ٿيل
چٽگانگ جا عظيم انقلابي	ڪلپنا دت / سرواڻ	30/=
مظلوم قومن جو مستقبل	جام ساقي	30/=
بين الاقوامي انقلابن جو راه عمل	سنڌيڪار: رشيد ڀٽي	30/=
تاريخ مون کي بي ڏوهي قرار ڏيندي	فيڊرل ڪاسترو / انور	25/=
تاريخ اسان سان انصاف ڪندي	گل محمد جکراڻي	20/=
عورت ۽ قومي آزاديءَ جا انقلابي	آزاد قاضي	32/=
پيءُ جا ڌيءُ ڏي خط	جواهر لال نهرو / پرويز	60/=

ڊڪشنري

The New Scientific Dictionary English to snidhi	Dr. Shamsuddin Tunio	550/=

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين " أداس نسلين" نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ "لُڙهندَڙ نَسُل" نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي أداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان "پڙهندڙ" نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪٽي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنى e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. أنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ أهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا

ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيلا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾پَـنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَـنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِيـن. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَـنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَمَلَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَـنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَ کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجھہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالھہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........
... ...
هي بيتُ اَٿي، هي بَم ـ گولو، جيڪي بہ ڪٺين، جيڪي بہ ڪٺين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ جي ... اِن حسابَ سان اٽڃاڻائي ڪي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَڙَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اٽڃاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڻَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي چوڻ، چالاڪ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي پنهنجو حق، فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪِي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪي جو بيجل بوليو)